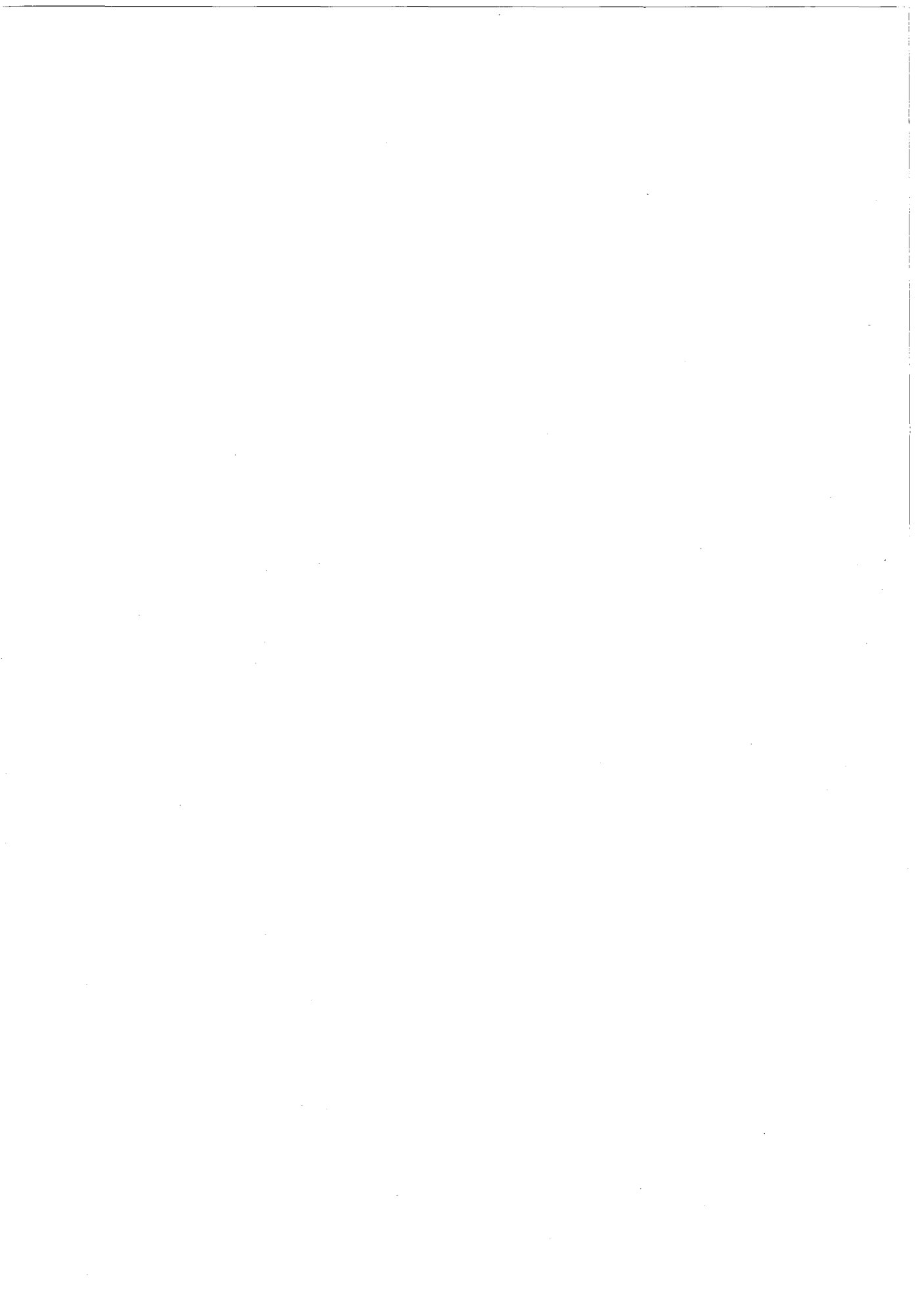

SAYI: 66-67 2003

TARIM VE MÜHENDİSLİK

TMMOB ZİRAAT MÜHENDİSLERİ ODASI YAYIN ORGANI

TARIM ve MÜHENDİSLİK

TMMOB ZİRAAT MÜHENDİSLERİ ODASI
YAYIN ORGANI

ÜÇ AYDA BİR YAYIMLANIR

TMMOB ZİRAAT MÜHENDİSLERİ ODASI ADINA

Sahibi

Gökhan GÜNAYDIN

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Doç. Dr. Cemil ERTUĞRUL

Yayın Kurulu

Doç. Dr. Cemil ERTUĞRUL

Gülay SUBAŞI

Emin Argun BARAN

Bilim Kurulu

Prof.Dr. Gülcan ERAKTAN

Prof.Dr. Muammer KAYAHAN

Prof.Dr. Ekrem KÜN

Prof.Dr. Mustafa Özcan ULTANIR

Prof.Dr. İlhami ÜNVER

Doç.Dr. Orhan DOĞAN

Doç.Dr. Aydın ÖZTAN

Yönetim Yeri

Ziraat Mühendisleri Odası

Karanfil Sokak 28/12 Kızılay - ANKARA

Tel: 425 05 55 - 418 55 97 • Fax: 418 51 98

YAZI YAYIN KOŞULLARI

Gönderilen yazılar yayımlansın ya da yayımlanmasın yazarına geri verilmez. Özgün ve derleme yazılarda fikir ve görüşler yazarına, çeviriden doğacak sorumluluklar ise çevirene aittir; Ziraat Mühendisleri Odası ve Tarım ve Mühendislik Dergisi yazılardan hiçbir şekilde sorumlu değildir. Yayın Kurulu gönderilen yazılar üzerinde gerekli gördüğü düzeltmeyi yapmaya yetkilidir. Dergide yayımlanmış yazılar kaynak gösterilmek koşuluyla başka yayın organlarında yayımlanabilir ya da aktarılabilir.

Yapım

Kozan Ofset Mat. San. ve Tic. Ltd. Şti.

Büyük Sanayi 1. Cd. 95/11

İskitler - ANKARA

Tel: 384 20 03

6000 Adet Basılmıştır.

İÇİNDEKİLER

- ✓ **Sunuş**
Gökhan GÜNAYDIN 2/7
- ✓ **"Küreselleşen Piyasa Yoksullaşan Köylü"**
Gökhan GÜNAYDIN 9/22
- ✓ **Türkiye'de Organik Tarım Sorunları ve Çözüm Önerileri**
Gülay SUBAŞI 23/28
- ✓ **Gıda Kontrol ve Denetim Hizmetlerinde Yürürlükteki Mevzuat Açısından Yetki, Sorumluluk ve Cezai Hükümler**
Prof. Dr. Muammer KAYAHAN 29/33
- ✓ **Hayvancılık Sektöründeki Yıkım Sürecinden Kesitler: "Türkiye Süt Endüstrisi Kurumu Özelleştirmesi"**
Baki Remzi SUIÇMEZ 34/50
- ✓ **Süt Sektöründe Rekabet; Mustafakemalpaşa Örneği**
Pelin BEYGİRCİ 51/57
- ✓ **"Açık Süte Karşı Ulusal Kampanya" Konusunda Tarım-İş Sendikasının Görüşü 58**
- ✓ **Çiğ Sütün Mikrobiyel Tehlikesi**
Prof. Dr. A. Kadir HALKMAN 59/61
- ✓ **Tarımsal Biyoteknolojiye Sosyo-Ekonomik Yaklaşımlar**
Prof. Dr. Nazimi AÇIKGÖZ 62/68
- ✓ **Tarımsal Biyoteknoloji ve Biyogüvenlik**
Dr. Servet KEFİ 69/79
- ✓ **Tarım Ürünleri Dış Ticaretinde Korumacılık ve Dünya Ticaret Örgütü**
Doç. Dr. Cemil ERTUĞRUL 80/94
- ✓ **Yitirdiklerimiz 95/96**

Merhaba Sevgili Meslektaşlarım,

2003 yılını değerlendireceğimiz bir Sunuş yazısıyla sizlerle birlikteyiz. Bu sayıda "Tarım ve Mühendislik" Dergimizin 65. sayısından bugüne değin gerçekleştirilen çalışmalarla, önümüzdeki dönemde yapılacak etkinlikler hakkında bilgi vereceğim.

Öncelikle önceki dönem Yönetim Kurulu Başkanı'mız Sn. Prof. Dr. Gürol ERGİN'e, ODA'mıza olan eşsiz katkıları için teşekkür etmek istiyorum. Bildiğiniz gibi Sn. Ergin, milletvekili seçilmesi nedeniyle ODA'mız Yönetim Kurulu üyeliğinden istifa etti. Ancak Sevgili Hoca'mızın bizlerle birlikteliğinin hiç kopmaksızın süreceğine olan inancımız tamdır.

ODA'mız Yönetim Kurulu'nun 29 Nisan 2003 tarihinde yaptığı yeni görev dağılımının bir sonucu olarak, 36 - 37 - 38. Dönem'de yaptığım Yönetim Kurulu üyeliğinin ardından seçildiğim ODA'mız Yönetim Kurulu Başkanlığı'nı, dikkat - özen ve onurla sürdüreceğim. Bugüne kadar olduğu gibi, önümüzdeki dönemde de, Genel Merkez Yönetim Kurulu üyesi arkadaşlarım, Şube Başkanlarımız ve Yönetim Kurulu üyelerimiz, İl Temsilcilerimiz ve tüm üyelerimiz ile etkin bir işbirliği içinde sürdüreceğimiz çalışmaların temelini, "ODA'mızın yarım asırlık geçmişine saygı ve yeni - çağdaş bir ivme ile gündemi öncelemek - belirleyici olmak" felsefesi oluşturacaktır.

Sevgili meslektaşlarım, 2003 yılı ODA'mız için çok yoğun bir çalışma temposu ile geçiyor. Bunlardan en önemlilerine Sunuş yazısı kapsamında değinmeye çalışacağım.

Önceliği, ODA'mızın düzenlediği ya da katılımcısı olduğu **Sempozyum / Konferanslara** verelim. Konu ile ilgili ayrıntılı açıklamalar Haber Bülteni'mizde yapıldığı için, ana başlıkları ile bu etkinliklere değinmeye çalışacağım.

Bildiğiniz gibi ODA'mız, 2003 yılını, Türkiye'nin Avrupa Birliği ile ilişkileri ve Bu Süreçte Tarım Sek-

törünün Yeri ve Önemi" nin kamuoyunun gündemine taşınması amacına özgülemişti. Bu çerçevede düzenlenen **AB GENİŞLEME SÜRECİNDE TÜRKİYE "Tarımsal ve Kırsal Politikalar Sempozyumu", 08-09 Ocak 2003 tarihlerinde gerçekleştirildi.** Sempozyum'a katılan Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı Sn. Deniz BAYKAL, bir konuşma yaptı. Sunuların doyurucu içerikleri yanında, Sempozyum'un bir başka önemli açılımı, AB konusunda kamuoyunu yanıltmaya yönelik olarak sürdürülen tüm girişimlere karşın; ODA'mız, BESD BİR, Türkiye Ziraat Odaları Birliği, TARMAKBİR, Köy-Koop. Merkez Birliği, TARGEV, Tek Gıda-İş Sendikası, Türkiye Tarımcılar Vakfı, KESK TARIM ORKAM SEN, Tarım Ekonomisi Derneği, Türkiye Sulama Kooperatifleri Merkez Birliği, Tütün Ekspertiz Derneği, Veteriner Sağlık Teknisyenleri Derneği, Ege Çiftçiler Birliği'nin "Türkiye- AB İlişkilerinde Tarım Sektörünün Yeri ve Önemi" konu başlıklı bir ortak basın açıklamasını gerçekleştirmesi oldu. Bu açıklama, tarımcıların birliğini sağlama konusunda gösterdiğimiz sürekli çabaların bir göstergesi niteliğindedir.

Özgür Üniversite tarafından düzenlenen "Türkiye Ekonomisi Konferanslar Dizisi" kapsamında, **25 Ocak 2003 tarihinde**, "Küreselleşen Piyasa, Yoksullaşan Köylü" konulu bir bildiri sundum.

"**Dünya Su Günü 2003**" etkinlikleri kapsamında, Türkiye Sulama Kooperatifleri Merkez Birliği (TÜSKOOP BİR), Ankara Ticaret Odası (ATO) ve Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) ile birlikte, **21 Mart 2003 tarihinde "Ulusal Sulama Yönetimi" Sempozyumu'nu gerçekleştirdik.** Sempozyum'a katılan 9. Cumhurbaşkanı Süleyman DEMİREL bir konuşma yaptı. Sempozyum, sektöre, tarımsal sulama alanında yürütülen politikalar için ışık tutucu bir bilgi birikimi sağladı.

Kamu İşletmeciliğini Geliştirme Merkezi (KİGEM)'in, **18 - 19 Nisan 2003 tarihlerinde** düzenlediği "Liberal Reformlar ve Devlet" Sempozyum'una katılarak, "yeni Sağ Siyasaların Kıskacında Tarım ve Köylülük" konulu bir bildiri sundum.

8 Mayıs 2003 tarihinde AÜZF Konferans Salonu'nda düzenlediğimiz Konferans'ta, AÜZF Bitki Koruma Bölüm Başkanı Prof.Dr. Oktay GÜRKAN, "**Ziraat Mühendisliği Eğitiminde Arayışlar - Öneriler**" konulu bir sunu yaptı, sunu ilgiyle izlendi.

Atatürk Orman Çiftliği'ni Yaşatalım Etkinlikleri" kapsamında, **10 Haziran 2003 günü, "Geçmişten Geleceğe Atatürk Orman Çiftliği Sempozyumu"** gerçekleştirildi. Atatürkçü Düşünce Derneği ve birçok sivil toplum kuruluşu ile işbirliği içerisinde yapılan Sempozyum, AOÇ'nin Kuruluş amacına uygun olarak yaşatılması konusunda kamuoyunun duyarlılığının yüksetilmesi amacıyla hizmet etmiştir.

Gaziantep Ticaret Odası, Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep Ticaret Borsası, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Güneydoğu Anadolu İhracatçı Birliği'nin işbirliği ile **26 – 28 Haziran 2003 tarihlerinde, Gaziantep'te, "Küreselleşme ve Avrupa Birliği ile Bütünleşme Sürecinde Türk Tarım Politikaları Sempozyumu'nu gerçekleştirdik.** Geniş bir katılıma sahne olan Sempozyum, ulusal ve yerel basın tarafından ilgiyle izlendi.

Sempozyum ve Konferanslardan sonra, **ODA'mızın düzenlediği ya da katılımcısı olduğu çeşitli toplantılara** değinmek istiyorum.

31 Ocak 2003 tarihinde Ankara Ticaret Odası (ATO) tarafından gerçekleştirilen ve çok sayıda meslek odası ve sivil toplum kuruluşunun katıldığı "**Kıbrıs ve Irak Kısacasında Türkiye**" konulu toplantıya, ODA Başkanımız **Prof.Dr.Gürol ERGİN** katılarak, Kıbrıs'ta Türk Haklarının Korunması ve Irak Savaşına Hayır" konulu bir konuşma yaptı.

Ziraat Mühendislerinin Hizmet Alanlarındaki Çalışmalarıyla İlgili Mesleki Denetim Uygulamaları ve Disiplin Hükümleri Yönetmelik Uygulamaları ile ilgili olarak **01-02 Şubat 2003 tarihinde Adana'da** yapılan Bölge Toplantısı'na katıldım. Adana, İçel, Hatay, Antakya ve Gaziantep Şube Başkanları, Yöneticileri ve özel sektör temsilcilerinin katıldığı toplantı, mesleğimizi özel hizmet alanlarında yürüten meslektaşlarımızın sorunlarının çözümüne katkıda bulunmuştur.

Birleşmiş Milletler Çölleşme ile Mücadele Sözleşmesi" kapsamında hazırlanacak "Ulusal Eylem Planı" ilgili çalışmalarda STK'ların konumu konusunda **26 Şubat 2003 tarihinde** Çevre Bakanlığı Çevre Koruma Genel Müdürlüğü'nde gerçekleştirilen toplantıya, ODA'mızı temsilen Yönetim Kurulu Üyesi **Baki Remzi SUIÇMEZ** katıldı

TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası **38. Dönem II. Danışma Kurulu Toplantısı 15-16 Mart 2003 tarihlerinde Ankara'da** gerçekleştirildi. Genel Merkez Yönetim Kurulu Üyeleri, Genel Sekreter, Geçmiş dönemlerde görev yapmış Oda Başkanlarımız, 22 Şube Yönetimi ve Çorum, Eskişehir, Kırşehir, Çankırı, Kırıkkale İl Temsilciliklerimizden oluşan 118 meslektaşımızın katıldığı toplantıda ODA sorunları, Samsun Danışma Kurulunda alınan kararların gerçekleştirme durumu tartışıldı ve gelecek dönemde yapılması gereken etkinlikler kararlaştırıldı. İkinci gün Beypazarı'na bir gezi düzenlendi.

Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Koruma ve Kontrol Genel Müdürlüğü tarafından **20 Mart 2003 tarihinde** düzenlenen ve Anadolu Su Havzaları Rehabilitasyon Projesi - Tarımsal Kirliliğin Kontrolü Alt Projesi" kapsamında projenin stratejisinin belirlenmesi amacıyla ilgili kurum ve kuruluşlar, üniversiteler ve sivil toplum örgütlerinin katılımı ile gerçekleşen toplantıya ODA'mızı temsilen Yönetim Kurulu Üyesi **Gülay SUBAŞI** katıldı

ODA'mızın Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Öğrenci Temsilciliği seçimleri, öğrencilerimizin katılımı ile **19 Nisan 2003 günü** gerçekleştirildi. Yapılan seçimler sonucunda, öğrenci temsilciliğine **Özlem BABACAN**, Temsilci yardımcılığına **Başak İŞKUR** seçildi. Kendilerini kutluyor, yeni görevlerinde başarılar diliyoruz. Seçimleri izleyen süreçte, **9 Mayıs 2003 günü düzenlenen Bahar Şenliği'nde**, Ege türkülerinin ustası **Tolga ÇANDAR** bir konser verdi.

8 Mayıs 2003 günü, İzmir Şube'mizin restore edilen tarihi hizmet binasının açılışına katıldık. Aynı günün akşamı, İzmir'de bulunan meslektaşlarımızla birlikte bir akşam yemeği yedik.

38. Dönem 4. İşyeri Temsilcileri Toplantısı 17 Mayıs 2003 günü ODA'mız Sosyal Tesislerinde yapıldı.

ODA'mız, ilk kez yürürlüğe soktuğu bir uygulama ile "Bahar Konferansları" dizisini başlattı. Bu çerçevede, 17 Mayıs 2003 günü A.Ü.S.B.F.Öğretim Üyesi Prof.Dr. Birgül AYMAN GÜLER "Devlette Reform", 31 Mayıs 2003 günü ODTÜ Öğretim Üyesi Doç. Dr. Cem SOMEL "Dünya Sistemi İçerisinde Türkiye'nin Kalkınma Perspektifi", 7 Haziran 2003 günü A.Ü.S.B.F.Öğretim Üyesi Yrd. Doç. Dr. Ahmet Alpay DİKMEN "Küresel Üretim ve Uluslararası İşbölümü" ve 21 Haziran 2003 günü M.Ü.İ.İ.B.F. Öğretim Üyesi Doç. Dr. Yüksel AKKAYA "Siyaset – Sendika Etkileşimleri" konulu bildirimlerini sundular. Bahar Konferansları Dizisi, birikimlerimize katkı sağlar bir içerikte gerçekleşmiştir.

22 - 25 Mayıs 2003 tarihleri arasında Köye Dönüş Projesi ile ilgili olarak, Yönetim Kurulu Üyesi arkadaşlarımız Turhan TUNCER ve Gülay SUBAŞI ile Van ve Hakkari'ye bir çalışma gezisi yaptık. ODA'mızın 3 yıl önce Diyarbakır Şube'miz ile birlikte hazırladığı ve bir Basın Toplantısı ile kamuoyunun gündemine taşıdığı "**Köye Dönüş**" çalışmasını güncellemek ve yöredeki son durumu, sosyo-ekonomik boyutlarıyla saptayarak tarım sektörü boyutunu değerlendirmeye yönelik Çalışma Gezisi kapsamında, Yüksekova İlçesi de ziyaret edilerek meslektaşlarımızla ve köylülerle görüşülmüştür.

14-15 Haziran 2003 tarihlerinde Samsun'da bir Bölge Toplantısı yapıldı. Gıda işyerlerinde sorumlu yönetici olarak çalışan meslektaşlarımıza yönelik

bir "Sorumlu Yönetici El Kitabı" hazırlanması; bu kapsamda ilgili mevzuatın değerlendirilmesi, sorunların saptanması ve çözüm önerilerinin geliştirilmesi, örnek sözleşme ile "50 soruda sorumlu yöneticilik" bölümünün hazırlanması ana başlıkları altında yürütülen çalışma, ODA'mızın ve meslektaşlarımızın Gıda alanındaki çalışmalarına olumlu katkılar sağlayacak.

ODA'mız, tüm demokratik kitle örgütleri, siyasi partiler, kamu yönetimi organları ile etkin bir işbirliği geliştirme çabasıdadır. Sözü edilen örgüt yöneticileri ile yapılan görüşmeler, bu amacımıza olumlu katkılar sağlamaktadır.

Öncelikle, **15 Mayıs 2003 günü, TARGEV Vakfı'mızın** Yönetim Kurulu Başkanı Sn. Prof. Dr. Ali ERYILMAZ ve Yönetim Kurulu üyeleri, ODA'mızı ziyaret etmişlerdir. ODA'mızın kurduğu bir Vakıf olan TARGEV'le işbirliğimiz, dün olduğu gibi gelecekte de, karşılıklı güven esasında, artan bir işbirliği içerisinde yürüyecektir.

Süreç içerisinde, **24 Mayıs 2003 günü Hakkari KESK Platformu** toplantısına katılarak bir konuşma yaptım.

31 Mayıs 2003 tarihinde, Cumhuriyet Demokrasi Partisi'nde, "Küreselleşen Piyasa Koşullarında Türkiye Tarımının Çöküşü" konulu, **7 Haziran 2003 tarihinde Bağımsız Cumhuriyet Partisi'nde,** "Yeni Sağ Siyasetlerin Kısacasında Türkiye" konulu bir konferans verdim.

13 Haziran 2003 günü, Samsun KESK Platformu'nun düzenlediği toplantıya katılarak, "Devlet Reformu'nun Tarımsal Kamu Yönetimine ve Kamu Çalışanlarına Etkileri" konulu bir Konferans verdim.

2 Temmuz 2003 günü, Yönetim Kurulu Üyesi arkadaşlarımız **Gülşay SUBAŞI** ve **Emin Argun BARAN** ile birlikte, Türkiye Ziraat Odaları Birliği (TZOB) Başkanlığı'na seçilen **Şemsi BAYRAKTAR'**ı makamında ziyaret ederek kutladık.

KESK'e bağlı TARIM-ORKAM-SEN'in 05 Temmuz 2003 günü Ankara'da yapılan "VI. Başkanlar Kurulu Toplantısı" na A.Ü.S.B.F. Öğretim Üyesi

Prof. Dr. Birgül AYMAN GÜLER ile birlikte katıldım ve "Devlette Reform" çalışmalarının kamu yönetimi ve kamu çalışanları üzerindeki olası etkileri konusunda bilgi sunduk. Aynı şekilde, **TARIM İŞ Sendikası'nın** Başkanlar Kurulu Toplantısı'na katılarak, karşılıklı görüş alışverişinde bulunduk.

21 Ağustos 2003 tarihinde, KESK'in Ankara Güven Park'ta gerçekleştirdiği eyleme, TMMOB kapsamında katkı sağladık, 23 Ağustos'taki mitinge katıldık... ODA'mız, dönem içinde birçok konuda Basın Açıklamaları gerçekleştirmiştir. Bunlardan başlıcaları; (i) "Türkiye Fındıkta Belirleyici Rolünü Yitirmektedir", (ii) "Hububat Sektöründe Doğrular – Yanlışlar", (iii) "Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Yasa Tasarısı" Hakkında, (iv) "Maden Kanunu ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun Tasarısı" Hakkında, (v) "Yeniden Yapılanma Yasaları Ulusal Bağımsızlığımızı Tehdit Ediyor" başlıkları ile açıklanmıştır.

Bunların dışında, gıda alanında, TMMOB'ne bağlı 4 oda ile birlikte, ortak bir basın açıklaması gerçekleştirdik. Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, 560 sayılı KHK'yi değiştiren bir yasa taslağı üzerinde çalışmalar yapmaktadır. Sağlık Bakanlığı ile yapılan bir protokol uyarınca yürütülen bu çalışmalar kapsamında, kimi olumlu gelişmelere karşın, gıda denetim hizmetlerinde yeni sıkıntı alanları yaratacak düzenlemeler de bulunmaktadır. Konu ile ilgili olarak kamuoyunu uyarmak amacıyla, ODA'mızda yapılan toplantı sonrasında, TMMOB'ne bağlı Gıda - Kimya

– Makine – Petrol Mühendisleri ODALARI ile birlikte bir Ortak Basın Açıklaması gerçekleştirdik.

ODA'mız, 13 Haziran 2003 tarih, 25137 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan "Tarım Arazilerinin Korunması ve Kullanılmasına Dair Yönetmelik" in iptali ve yürütmesinin durdurulması için Danıştay'a başvurdu. İlk yayımlanma tarihi 11.03.1989 olan söz konusu yönetmelik, o tarihten bu yana tam on kez değişikliğe uğratarak, tarım alanlarını koruma dışı bırakan istisnalar genişletildi. Bildiğiniz gibi adı geçen Yönetmelik, daha evvel ODA'mız tarafından iki kez iptal ettirilmiş idi. ODA'mızın tarım alanlarının korunmasına yönelik mücadelesi, her platformda, artarak sürecektir.

Yine ODA'mız, 1 Temmuz 2003 gün, 25155 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan "Suni Tohumlama, Tabii Tohumlama, Ovum ve Embriyo Transferi Faaliyetlerinin Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik"te yapılan ve esas olarak "7472 sayılı Ziraat Yüksek Mühendisliği Hakkında Kanun" ve "Ziraat Mühendislerinin Görev ve Yetkilerine İlişkin Tüzük" hükümleri gereği meslektaşlarımızın çalışmasına açık olan çalışma alanını, yalnızca bir meslek grubunun çalışmasına özgülemeyi amaçlayan değişikliklerin iptali ve yürütmesinin durdurulması için Danıştay'a başvurmuştur.

Maden Yasası ve Samsun'da yapılan "mobil santral" konularında, TBMM Komisyonlarına katıldık, ODA'mızın görüşlerini açıkladık.

Diğer taraftan, ODA'mızın bilimsel yayın dünyasına olan hizmetleri devam etmektedir. Dönem içinde ODA'mız, birçok yeni yayın çıkartmıştır. Bunlar; Türkiye'nin Toprak Kaynakları (M.Yüksel DİZDAR), Erozyon ve Toprak Koruma Terimleri Sözlüğü (M.Yüksel DİZDAR) ve Çay Sektörü Analizi (Necati TERZİ) olarak sayılabilir. Kitapların yazarlarına, emekleri için teşekkür ederim. Önümüzdeki dönemde, yeni yayınlarımızı üyelerimiz ile buluşturacağız.

Bu noktada, ODA'mızın bilişim dünyasındaki çalışmalarından söz etmek istiyorum. ODA'mızın bilgisayar altyapısında sürekli bir yenilenme söz konusudur. Geçtiğimiz dönemde, bilgisayarı olmayan Şubelerimize bilgisayar alarak göndermiş idik. Bu çalışmalar, ODA'nın tüm hizmetlerini, internet tabanlı bir yazılım ile ve on-line gerçekleştirmesine yöneliktir.

Böyle bir sistemi yönetebilmek için, ODA'mızın kablo – net bağlantısını gerçekleştirdik, intra – net bağlantılarını yaptık. Ardından web sayfasının ODA'mıza yakışır şekilde yenilenmesi ve çağdaş bir yazılım geliştirilmesi çalışmalarına başlanıldı.

Kısaca "e – zmo" olarak adlandırdığımız "Bilişim Temelli Çalışma Platformu" kapsamında, ODA'mızın gerek örgüt organizasyonunda ve gerekse üyeleri ile olan iletişimde etkinliği artırmak ve gerçekleştirilen çalışmaların kamuoyuna aktarılmasını hızlandırmak amaçlanmaktadır. Bu çerçevede, ODA portalı ve internet tabanlı üye otomasyon sistemi devreye girmiş ve çalışması test edilmiştir. Kurulan sistem ile ODA'mızın her türlü etkinliği, henüz etkinliğin sürdüğü anda; basında ODA'mızla ilgili çıkan tüm haberler, haberin çıktığı gün web sayfamızda, görsel malzeme ile desteklenmiş olarak yayımlanmaktadır.

"www.zmo.org.tr" adresli web sayfamızı, yayıma girdiği günden bu yana 2,253 kişi ziyaret etti. Sitemiz her gün ortalama 110 kişi tarafından ziyaret edilmekte olup, e – listeye kendisini ekleyen kişi sayısı henüz 75'dir. Şüphesiz bu rakamların daha da yükselmesi gerekiyor.

Diğer taraftan, bugüne kadar ziraat fakültelerinden mezun olan yaklaşık 65.000 meslektaşımızın, yaşayan 60.000'inin yarısı ODA'mıza üye durumdadır. Dolayısıyla, 30.000 olan veri tabanımızın, tüm meslektaşlarımızı kapsayacak şekilde genişletilmesi çalışmalarına başlanmış ve ziraat fakültelerinden "mezun nüfus ve eğitim-öğretim durumları"na ilişkin temel bilgiler istenilmiştir. ODA'mıza ulaşan bilgilerin, bir veri tabanı oluşturacak ve daha detaylı araştırmalara olanak sağlayacak şekilde bil-

gisayar ortamına aktarılması çalışmalarına devam edilmektedir.

"E-zmo" olarak adlandırdığımız sistem çalışmalarının nihai amacı, ODA örgütlülüğümüzün, çalışmalarını tümüyle bilişim temeli üzerinden yürütmesini sağlamaktır. E-zmo, ODA'mızın Tüzüğünde belirtilen hedeflerinin yaşama geçirilebilmesi için gerekli ve uygun araçları sağlayarak, ODA'mızın yarım asırlık geçmişinden kaynaklanan gücünü, yeni ve çağdaş bir ivme ile alana aktarmasına hizmet edecektir.

Sevgili meslektaşlarım, bu bölümde de, önümüzdeki dönemde planlanan etkinliklere ilişkin bilgi vermek istiyorum.

16 Ekim Dünya Gıda Günü'nde, TOBB Konferans Salonu'nda, AB'ne Üyelik Sürecinde Su Ürünleri Sempozyumu'nu gerçekleştireceğiz. Yılbaşına kadar, Güz Konferansları dizisi sürecek. Türkiye Sorunlarına Çözüm Konferansı'na katılacağız. "Geçmişte Yapılan ve Günümüzde Hazırlanan Kamu Yönetimi Reformu Çalışmalarının Tarım Sektörüne Etkilerini" irdelleyeceğimiz bir Panel düzenleyeceğiz. Şekerde, Tekelde özelleştirmelere DUR ! diyeceğiz.

1954 yılında kurulan ODA'mız, 2004 yılında 50. Kuruluş Yıldönümünü kutlayacaktır. ODA'mızın 2004 Yılı Etkinlikleri planlamak üzere oluşturulan "ZMO 50. Yıl Kutlama Etkinlikleri Komiyonu", çalışmalarını hızla sürdürmektedir.

Bu kapsamda, 2004 Yılı Tarım Haftası, önemli etkinliklere sahne olacak. 10 Ocak 2004 günü, yurdun tüm illerinden gelen üyelerimizin katılımıyla, "AOÇ'den Anıtkabir'e, Büyük Tarımcı Yürüyüşü'nü" gerçekleştireceğiz. Aynı gün, "Birinci Makarna – Şarap Günleri Organizasyonu" yapılacak. Akşam, bir Spor Salonu'nda Şenlik düzenlenecek.

Yıl içinde "Tarım Resimleri", "Tarım Fotoğrafları", "Tarım Karikatürleri" yarışmaları yapılacak. 11 Ocak 2004 günü, katılımcıların yapıtlarının sergile-

neceği Sergi Açılışı gerçekleştirilecek. Briç ve Satranç Turnuvaları final maçları yapılacak.

12 – 16 Ocak 2004 tarihleri arasında, Çankaya Belediyesi Çağdaş Sanatlar Merkezi'nde, "Dünya ve Türkiye Tarımında Eğitim – Üretim – Örgütlenme" konulu Uluslararası Sempozyum yapılacak. Sempozyuma Avrupa, Amerika, Balkan, Kafkas ve Orta Asya ülkelerinden konuk bilim adamları davet edildi, ilk teyitleri alındı. TİKA ve TÜBİTAK ile görüşüldü, program ve finansman desteği sağlandı. Ayrıca, meslektaşımız YÖK üyeleri, rektörler, tüm ziraat fakülteleri dekanları çağrılı olacak. Öğrenci kardeşlerimiz, kamu ve özel sektör temsilcileri, demokratik ve sözcüğün gerçek anlamıyla "katılımcı" platformda kendilerini ifade etme olanağı bulacaklar.

50. Yıl Logo'muzun seçimine yönelik oylamanın, web sayfamızda sürdüğünü de burada not edelim..

Değerli meslektaşlarım, bildiğiniz gibi ODA çalışmalarını kararlı-planlı-dikkatli ve özverili bir çalışma süreci gerektiriyor.

Yukarıda ana başlıklar halinde sözü edilen çalışmalar, Haber Bültenlerimiz ile sizlere ulaştırılıyor. Ayrıca, web sayfamızda, tüm çalışmalarımıza ilişkin ayrıntıları bulacaksınız..

Hep birlikte gerçekleştireceğimiz çalışmalar, yarınlara, ODA'mız ve mesleğimiz adına güzel günler getirmesinin teminatı olacaktır. "Şikayet edeceğimize bir mum yakacağız" ve bu mumlar, mutlaka, ülkemizin aydınlanmasına katkı sağlayacak.

Sevgi ve saygılarımla,

Gökhan GÜNAYDIN
Başkan

TMMOB ZİRAAT MÜHENDİSLERİ ODASI

Türk Tarım Ürünleri
yaşamsal ürünleri

e-ZMO

Bilişim Sistemi

**TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası,
Anayasanın 135. maddesi anlamında,
kamu kurumu niteliğinde meslek kuruluşu"
olup, 2004 yılında 50. kuruluş
yıldönümünü kutlayacaktır.**

**30.000'in üzerinde üyesi
olan ve kamu kesimi dışında
çalışan ziraat mühendislerinin
üye olmak zorunda olduğu
ZMO, "e-zmo" projesi ile
çalışmalarını bilişim temeline
taşıyor.**

**Bu dinamik yapının bir sonucu olarak
hazırlanan web sayfası, "www.zmo.org.tr"
adresinde yayımlanmaktadır.**

İş İlanları

Konu İle İlgili 5 ODA'nın (Ziraat-Gıda-Kimya-Makina-Petrol) Ortak Basın Açıklaması İçin Tıklayınız

"KÜRESELLEŞEN" PİYASA, YOKSULLAŞAN KÖYLÜ"

Gökhan GÜNAYDIN*

Kırsal sosyolojinin çarpık kapitalizm ekseninde biçimlendiği Türkiye'de; tarım sektörünün yetersiz – bozuk alt yapısal özellikleri, gizli işsizliğin kaynağı oluşu, üretici örgütlenmesinin "yok"luğu ve pazarlama kanallarının aracıya rant sağlamaya yönelik yapısı, Türkiye tarımcısını yıllardır ürettiğine sahip çikamaz – sömürüye açık ve sayıca çokluğuna karşın siyasaları belirleyen değil siyasalardan etkilenen bir konumda tutmaktadır.

1980 sonrası süreçte Türkiye tarım sektöründe ekonomik – sosyolojik dönüşümün irdelenmeye çalışılacağı makale kapsamında, başlangıç olarak tarım sektörünün Türkiye sosyolojisi ve ekonomisindeki konumlanışı ile sektörün altyapısal özelliklerine temel çizgileri ile bakmakta yarar vardır.

Sosyolojik bir analize nüfus hareketleri önemli ipuçları sağlar. Şüphesiz Türkiye'de gerçekleşen

nüfus hareketlerinin başat nedeni, savaşlar ve bunların doğurduğu etnik – politik - ekonomik etkenlerdir. Bununla birlikte, "olağan" ve olağanüstü dönemleri bir bütün kabul ederek süreklilik - kopuş temsil eden yılları saptamaya odaklı bir analiz, kır – kent ilişkilerindeki kırılma noktalarının Türkiye'nin temel dönüşüm yıllarına denk geldiğini ortaya koymaktadır.

Çizelgenin analizinde öne çıkan sonuçlar şöyle özetlenebilir; Yetmiş yıllık süreç içerisinde nüfus yaklaşık 5 kat artmıştır. 1927'de her 4 kişiden yalnızca biri kentlerde yaşarken, 1997 yılında Türkiye'nin kentsel nüfusunun toplam nüfusa oranı % 65'ler düzeylerine ulaşmıştır. Nüfus hareketlerinde iki önemli değişim tarihi olarak 1950 ve 1980 yılları öne çıkmaktadır. Cumhuriyet'in başında % 75 düzeyinde olan kırsal nüfus 1950'lere kadar sabit kaldıktan sonra, kentlere doğru hareketlenmeye ve bu bağ-

SAYIM YILLARI	KIRSAL NÜFUS		KENTSEL NÜFUS		GENEL NÜFUS	
	SAYI (milyon)	ORAN (%)	SAYI (milyon)	ORAN (%)	SAYI (milyon)	NÜFUS ARTIŞ ORANI (%)
1927	10.3	75.8	3.3	24.2	13.6	-
1940	13.4	75.6	4.3	24.4	17.8	1.96
1950	15.7	75.0	5.2	25.0	20.9	2.17
1960	18.8	68.1	8.8	31.9	27.7	2.85
1970	21.9	61.6	13.6	38.4	35.6	2.52
1980	25.0	56.1	19.6	43.9	44.7	2.07
1985	23.7	47.0	26.8	53.0	50.6	2.49
1990	23.1	41.0	33.3	59.0	56.4	2.17
1997	22.1	35.3	40.6	64.7	62.8	1.53

Kaynak : www.die.gov.tr

* TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Yönetim Kurulu Başkanı

lamda oransal olarak azalmaya başlamış, 1980 sonrası ise bu hareketlilik kır nüfusunun mutlak azalma eğilimine girmesiyle bir göç dalgasına dönüşmüştür. Türkiye'de ilk kez 1980-1985 döneminde kırsal nüfus mutlak olarak azalmaya başlamıştır.

Son yıllarda tekelleşmiş medyanın "inkar edilemez katkıları" ile yaşanan bilinç kayması, toplumu yaşam pratiğini tanımlayamaz şekle dönüştürmüştür. Hemen söyleyelim, "yeni" olduğu savlanan küreselleşme olgusu aslında emperyalizmin dönüşümünü temsil etmektedir¹, çalışma temelini bu dönüşümün üzerine kurgulamaktadır. 1950'ler ve 1980'ler, Türkiye'nin siyasal ve ekonomik anlamda bir önceki dönemden kopuş tarihleri olup, son tahlilde kapitalizmin dünyadaki dönüşümüne yerel ölçekte uygun yanıtlar üretme niteliğini taşıma konusunda ortaklaşmaktadırlar.² Bununla birlikte, köylülüğü ve tarımı etkileme biçimleri oldukça farklıdır.

1950 yılı, Türkiye'nin İkinci Paylaşım Savaşı sonrası kurulan Bretton Woods sistemine uyum sağlama sancılarını yansıtır. Değişim siyasal temelini, yeni rejimin "modernlik projesine" katmadığı köylünün, önemli oranda yoksullaşmasının etkisiyle, sisteme yabancılaşmasından almıştır. Geniş bir muhalif ittifakın desteğini alan iktidarın, temel tabanını oluşturan köylüye kaynak aktarma konusundaki çabaları, kurulan yeni dünya düzeninde bir çevre ülke olarak konumlanan Türkiye'ye biçilen "yeni" rol ile çakişti. Zor günlerde kurgulanan sanayileşme hedefi terk edildi, Türkiye ekonomisinin temelini tarım oturtuldu. "Savaşın nimeti" olan traktör dışalımına koşut olarak, tarım yaygın ve hızlı bir gelişme sürecine girdi; ancak toprak reformunu yap(a)mamış ve altyapısı son derecede yetersiz olan Türkiye tarımının tıkanması uzun sürmedi. Bu bağlamda, 1950'li yıllarda görülen kente doğru hareketlenme, mekanizasyon artışının tarımsal işgücü üzerindeki etkileri ve dış kaynak kullanılarak yapılan yatırımların ısındırdığı ekonomi ile açıklanabilir.

1980'li yıllara ilişkin analiz, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde ayrıntılı olarak yapılacaktır. Burada şunu söylemekle yetinebiliriz: 24 Ocak kararları ve bu kararların uygulanışına uygun zemin hazırlamaya odaklı 12 Eylül askeri rejimi ve arkaik yapıları, bir önceki kopuştan farklı olarak, tüm emek kesimi için olduğu kadar Türkiye tarımı ve köylüsü için de oldukça zor yılları beraberinde getirmiştir. Süreç örgütsüz köylüyü "organize" sermaye ile karşı karşıya bırakmış, Türkiye kırsalındaki yoksulluğu derinleştirmiş ve kırın çözülmesini doğurmuştur. Bu durum, tam da sistemin dönemsel gereksinimine uygun olarak, ucuz ve sürekli işgücü kaynağı olan eski köylüyü, sanayi kentlerinin varoşlarına yığmıştır.

Genel ekonomi içinde tarımın yerine bakıldığında, yukarıdaki dönemlemeye çok ta koşut olmayan bir çizginin varlığından söz edilebilir. 1920'li yılların başında Gayri Safi Milli Hasıla'nın yaklaşık % 45'i tarımdan elde edilirken, yarım yüzyıl sonra, 1960'ların sonunda bu oran hala % 40'lar düzeyinde idi. İzleyen on yıllık süreçte hızlı bir düşme ile 1980 yılında % 25 olan tarımın GSMH'daki payı, 2000'li yılların başında % 13 düzeyine kadar gerilemiştir.

Teorik olarak, ulusal ekonomiler güçlendikçe, büyüyen GSMH içerisinde tarımın payı görece olarak azalır. Bunun nedeni, tarımda yaratılan katma değer, diğer sektörlere oranla daha düşük olması ile açıklanır. Türkiye GSMH'sının son 30 yıllık değişiminde, bu gerçeklik etken olmuştur. Bununla birlikte, 1980'li yıllardan itibaren tarımın gelişme hızının gerilemesi ve bazı yıllarda negatif büyüme rakamlarının kaydedilmesi, yukarıdaki verilerin ortaya çıkmasında önemli rol oynamıştır. Aynı dönemde sanayiinin de istenen gelişmeyi gösterememesi, Türkiye'nin üretimden kopuşuna işaret etmektedir. 1970 sonrası 30 yılı aşkın sürede; tarımın GSMH'ya katkısı % 40'lar düzeyinden % 13'ler düzeyine inerken, sanayiinin GSMH'ya katkısı % 17 düzeyinden % 24 düzeyine yükselebiliştir.

¹ Prabhat Patnaik, Revue Tiers Monde dergisinin Nisan-Mayıs 1997 tarihli 150.sayısında, sol aydınların söyleminde emperyalizmin neden artık yer almadığını sorgulamaktadır. Bu makaleden hareket eden BORATAV, emperyalizm olgusunun olduğu gibi süregelmediğini, ancak bir çözümleme aracı olarak emperyalizm kavramının ortadan kalkmakta ve yerini küreselleşme kavramına bırakmakta olduğunu belirtiyor. Savın analitik kurgulaması için Bkz: BORATAV, Korkut, "Emperyalizm mi ? Küreselleşme mi ?" , Küreselleşme, İmge Kitabevi, Ankara, 2000, s. 15

² Bu yaklaşım, Türkiye'de son derecede önemli bir ekonomi – politik sorunu olan kırdan kente göç olgusunu, "kırın itmesi – kentin çekmesi" ile açıklamaya girişen "main stream anlayışı" reddeder.

İstihdamın sektörel dağılımının değişimi ise, diğer iki ölçüt ile karşılaştırıldığında, daha az değişken bir durum sergilemektedir. 2002 Yılı IV. Dönem verilerine göre, Türkiye'de istihdamın % 33.5'una tarım kaynaklık etmektedir. Buna karşılık sanayi istihdam düzeyi, ancak % 18.9 dolayındadır.³ Kırsal nüfus, "kentleşmenin" gelişimi, genel ekonomi ve istihdam içinde tarım sektörünün payına ilişkin veriler birlikte değerlendirildiğinde, Türkiye tarımının barındırdığı atıl istihdam düzeyine ilişkin kestirimlerde bulunmak kolaylaşmaktadır.

Kriz dönemleri, bu yapıyı olanca çıplaklığı ile ortaya koymaktadır. 2001 sonu ve 2002 başlarında ülkenin yaşadığı iki büyük ekonomik krizden sonra genel istihdam düzeyinde önemli daralmalar yaşanırken; yalnızca tarım sektörünün istihdam düzeyi yükselmiştir. Bunun, sektördeki bir canlanma ile ilgili olmadığı açıktır.

Konu ile ilgili bir başka önemli gelişme de, sektördeki kadın istihdamı ile ilgilidir. Tarım sektörü, kadın işgücünün en yoğun olduğu sektör konumdadır. 1999 yılı verilerine göre kadınların % 72.2'si tarım kesiminde çalışmaktadır. 1990 – 2000 yılları arasında kadın istihdamında % 34'ten % 28'e olmak üzere % 6'lık bir daralma olmasına karşın, aynı zaman diliminde tarım istihdamındaki kadın payı % 49'dan % 49.2'ye yükselmiştir. Bu sonuç, "tarımın feminizasyonu" olarak nitelenmektedir.

Tarımın kadınsallaşması,⁴ genel olarak emek sömürüsü içinde kadın emeği sömürüsünün "ayrıcılık konumuna" işaret etmektedir. Kırdan kente göç, erkekler için işgücüne katılımı küçük bir düşüşe neden olurken, kadınların neredeyse tamamının işgücü dışında kalması sonucunu doğurmaktadır. Tarım sektörü ise, emek yoğun ve az getiri sağlayan özellikleri ile öncelikle erkek işgücü tarafından terk edilen bir üretim alanı olma özelliği taşımaktadır. Bu sonuç, "tarımın kadınsallaşması"nın, kadın emeğinin giderek daha çok sömürüye açık hale gelmesine ilişkin bir kavramsallaştırma olduğunu ortaya koymaktadır.

80 binin üzerinde köy ve köy altı yerleşmede 15 milyon ve 2300'e yakın kasabada 7.5 milyon kişi olmak üzere, Türkiye kırsal yönetim sınırları içinde yaklaşık 22.5 milyon kişi yaşamaktadır. 2001 DİE verilerine göre, tüm köyler ve nüfusu 25.000'den az olan il ve ilçe merkezlerinde toplam 6.2 milyon hane bulunmakta olup, bunun 4.1 milyonu tarımsal faaliyette bulunmaktadır. Başka bir deyişle, Türkiye kırsalında bulunan hane halkı sayısının % 66'sı tarımsal faaliyetlerden geçimini sağlamaktadır.

Nüfusu 2000'in altındaki yerleşim yerlerinde tarımsal işletmeler dışındaki işletmelerin yarısından çoğunun bakkal (29.12) ve kahvehanelerden (%21.24) oluşması, kırsal yapıdaki üretim gücünün tarım ağırlıklı oluşunu açıkça ortaya koymaktadır.

Türkiye'de tarımsal işletme büyüklüğüne göre işletme sayıları ve işletmelerin tasarrufunda bulunan arazi miktarını gösterir çizelge, köylülük ve sosyal statü ilişkileri açısından incelenebilir duruma getirildiğinde, aşağıdaki özet çizelge ortaya çıkmaktadır.

TÜRKİYE			
		Sayısal	%
İşletme	A	3 966 822	100
Büyükklükleri (da)	B	234 510 993	100
Yoksul köylüler	A	2 659 738	67
50' den az	B	51 889 612	22
Küçük köylüler	A	713 149	18
50 – 99	B	46 750 693	20
Orta köylüler	A	557 097	14
100 – 499	B	95 704 065	40
Zengin köylüler	A	24 201	0.6
500 – 999	B	14 982 493	6
Top. ağası/kapitalist	A	12 637	0.40
top.sah.1000 – +	B	25 184 130	12
A. İşletme sayısı		B. Arazi (dekar)	

Kaynak: www.die.gov.tr verilerinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

³ <http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIST/ISGUCU/250203ie.htm>

⁴ Türkiye tarım sektöründe kadın emeğinin konumlanışına ilişkin daha geniş bilgi için bkz: GÜNAYDIN, Gökhan, "Türkiye Tarımının Kadınsallaşması", Tarım ve Yaşam, Sayı :17, Ankara, 2001, s.23-28

Yukarıdaki çizelgede, köylüleri sahip oldukları tarım işletmesi büyüklüğüne göre tasnif etmektedir. Elbette bu sınıflandırma, yalnızca toprak mülkiyeti bazında yapılamaz, tarımsal yapıyı sarmalayan diğer ilişkilerde analize dahil edilmelidir. Bununla birlikte, mülk sahipliğinin, diğer ilişkilerde de güç sağlayıcı olduğu kabulünden yola çıkarak, verilere dayanan bir sınıflama çalışmasının yapılabilmesi düşünülmektedir.

1991 yılı tarım sayımı sonuçlarına göre, Türkiye'de, bitkisel ve hayvansal üretim faaliyetleri ile uğraşan 4.091.000 "tarım işletmesi" bulunmaktadır. Bu sayı 1950'de 2,5 milyon, 1980'de 3,6 milyon idi. Değişim, parçalanma sürecinin artarak sürdüğüne işaret ediyor.

Çizelgeden de izleneceği üzere, Türkiye'de tarımsal işletme başına 59 dekar arazi düşmektedir. 100 dekardan az toprağa sahip yoksul ve küçük köylülere ait işletme sayısı, ülkedeki toplam işletme sayısının % 85'i ve bunların sahip olduğu arazi toplam arazinin % 42'si oranındadır. Orta ve zengin köylüler Türkiye'de toplam işletme sayısının % 15'ine sahip ve toplam arazinin % 46'sına sahiptir. 500 dekardan büyük işletmelerin sayısal oranı % 1 iken, bu işletmeler toplam tarım arazisinin % 17'sine sahiptirler. Yine bu kapsamda olmak üzere; 4.091.000 tarım işletmesinden 102.000'inin hiç toprağı bulunmamaktadır.

Bu temel altyapı üzerinde, örgütsüz bir köylü yapısı bulunmaktadır. En yaygın örgütlenme biçimi kooperatifçiliktir. Türkiye'de halen kurulu bulunan 10.095 adet Tarım Kredi, Tarım Satış, Tütün Tarım Satış, Tarımsal Kalkınma, Pancar Ekicileri, Sulama ve Su Ürünleri Kooperatiflerinin üye sayısı 5 milyona yaklaşmaktadır. Ancak nicelik açısından ulaştığı büyüklüklere karşın, kooperatifçiliğin üretici köylü hak ve çıkarlarını koruyan – geliştiren bir etkinliğe ulaştığı söylenemez.

Bu çerçevede köylü ürettiği ürününün katma değerine sahip çıkamayarak üretim sarmalına yabancılaşmakta; tüketici ise gıda ürünlerine her geçen gün daha yüksek bedeller ödemektedir. Süreç, yalnızca bir avuç aracıya yüksek rantlar sağlamaktadır.

Türkiye'de tarımsal işletmelerin yukarıda özetlenen irrasyonel yapısı, bunlardan çoğunun öz tüketime yönelik olarak üretimde bulunmasına yol açmaktadır. Tarımsal işletmelerin pazara yönelik olarak ürettikleri ürünlerin pazarlamasında rol almaları, konumlandıkları coğrafi bölgeye, ürettikleri ürünün çeşidine, finansman kapasitelerine ve pazarın durumuna bağlı olarak değişmektedir.

Hasat döneminde çok miktarda ürünün pazara çıkması, ürün çeşidine göre değişen depolama olanaklarının yetersizliği, üreticinin içinde bulunduğu finansman olanaklarının yetersizliği, hasat döneminde fiyatların düşmesine ve üreticilerin önemli miktarlarda gelir kaybına uğramasına neden olmaktadır. Bu dönem içerisinde ürün satın alarak depolayabilen ya da pazarlama kanallarında ürüne el koyan aracı kesimler ise, sistemden hak etmedikleri bir kazanç elde etmektedirler.

Pazara yönelik olarak meyve- sebze gibi çabuk bozulan tarım ürünlerini üreten tarım işletmeleri, ürünlerini çoğu zaman tarlada aracılar satmaktadırlar. Son dönemlerde, Türkiye çapında örgütlenmiş hipermarket zincirlerinin de, aracıları ile üretici tarlasından ürün topladıkları gözlenmektedir. Bu durum, üreticinin ürününün düşük bedellerle ve vadedi ödemelerle elinden alınması anlamını taşımaktadır. Manavları da devreden çıkaran sistem, yalnızca büyük sermaye gruplarının sistemi sömürmesine izin verecek şekilde yapılanmaktadır.

Büyük kentlere ulaşan taze meyve sebzelerin ise hemen tamamı, toptancı halleri ve bu yapı içerisinde konumlanmış olan, sayıları 3.000'i aşmayan komisyoncular aracılığıyla pazarlanmaktadır. Köylünün ürününü kentlerde serbestçe pazarlaması böylece yasaklanmakta, ürünün bol olduğu dönemlerde kentlere mal girişi engellenerek – girenler imha edilerek fiyatların yüksek düzeyleri korunmaktadır !

Kooperatif yapının gelişmemiş olduğu Türkiye'de, borsalar da köylünün emeğinin sömürülmesine hizmet eden yapılar olarak şekillenmektedir.

Bir başka tarım ürünü pazarlama aracı olan KİT sistemi (hububatta Toprak Mahsulleri Ofisi, şeker pancarında Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şir-

keti, tütün, tuz ve alkolde Tekel, çayda Çay-Kur) ise, uygulanan Ortodoks mali politikalar sonucunda baskılanan fiyatlar nedeniyle işlevlerini yitirmişler ve özelleştirmeye hazır hale getirilmişlerdir...

Bütün bu veriler özetlendiğinde, Türkiye kırsalının ve tarım sektörünün fotoğrafı şöyle görülebilir; 21. yüzyıl başında, kentleşme oranı % 65 olan Türkiye'nin GSMH'nin % 13'ü tarımdan elde edilirken, istihdamın % 34'üne tarım kaynaklık etmektedir. 1980 sonrası izlenen siyasalarla yoksulluğu derinleşen Türkiye köylüsü, kendi içinde de sınıf ve katmanlardan oluşmaktadır. Köylünün çok büyük bir bölümü, ya topraksız ya da işçilik – ortakçılık gibi ilişkilere girmeden kendisini yeniden üretemeyecek ölçüde toprağa sahiptir. Türkiye köylüsü örgütsüzdür, aracılardan egemenliğindeki pazarlama kanallarında ürününe sahip çıkamamaktadır. Sektörde emek sömürsü (dışarıdan ya da kendi emeğini sömürsü) baskın bir yapı olup, kadın emeği en çok sömürülen emek çeşidini oluşturmaktadır.

Kapitalizmin çevre ülkelerinin izledikleri siyasaların, yerel analizlerle yetinilerek açıklanması olanaksızdır. Bu bağlamda Türkiye, yarım yüzyılı aşkın bir süredir kapitalizmin dönüşümüne koşut yanlılar üretmeye yönelik bir yapı taşıyor. Bu yapı içinde merkez ülkeler, Dünya Bankası, IMF ve DTÖ aracılığıyla, 1945'lerden beri Türkiye tarım piyasaları üzerinde etkili oluyor.

Bununla birlikte, tarım kesiminin istikrar programları kapsamına doğrudan girmesi, 24 Ocak 1980 süreci ile başlamıştır. 1980'li yıllar dünya ekserinde kapitalizmin Keynesgen siyasalardan neoliberalizme dönüşüne koşut olarak, Türkiye'nin, "mükemmel bir kurgu ve hız" ile ithal ikameci siyasaları terk edişine işaret eder.

24 Ocak 1980 kararları, tipik bir IMF istikrar politikası paketi ile Dünya Bankası yapısal uyum programının tüm unsurlarını içermektedir: devalüasyon, KİT zamları, fiyat denetimlerinin kaldırılması, siyasaların değiştirilmesi... 24 Ocak kararları ve bu kararların uygulanabilmesine elverişli zemin hazırlamaya odaklı 12 Eylül askeri rejimi ile onun arkaik yapıları, Türkiye tarımı ve köylüsü için oldukça zor yıllar kurguladı. Köylünün ürününün pazarlama ve fiyat garantisini oluşturan, girdi desteği sağlayan tarımsal KİT'ler hızla özelleştirildi, tarımsal kamu yönetimi dağıtıldı, destekleme kapsamı daraltıldı, tarımsal ürün fiyatları baskılandı, iç ticaret hadleri Cumhuriyet döneminde görülmemiş ölçüde tarımın aleyhine döndü. İç ticaret hadleri, 1976-79 yılları 100 kabul edildiğinde, 1988 yılında % 53'e düştü, başka bir ifadeyle % 47 tarım aleyhine döndü. 1929 Dünya buhranı ve onu izleyen dönemde aynı oranın % 27 olması, dönemin tarıma olan etkisini bütün açıklığı ile ortaya koymaktadır. Süreç Türkiye kırsalındaki yoksulluğu derinleştirdi ve kırsalın çözümünü doğurdu. Bu durum, tam da sistemin dönemsel gereksinimine uygun olarak, ucuz ve sürekli işgücü kaynağı olan eski köylüyü, kentlerin varoşlarına yığıdı.

On yıllık bir uygulamanın ardından, ucuz emeğin sağladığı "karşılaştırmalı üstünlük" lerden yararlanarak, katma değeri düşük tarımsal hammadeler ya da tarıma dayalı ilkel sanayi mallarının satımı ile arzulanan oranda döviz geliri elde etmek ve dış ticaret dengelerini düzenlemenin olanaksızlığı anlaşıldı.⁵ Bu gelişme, şüphesiz bir "sürpriz" değildi, 1960'lı ve 70'li yıllarda yapılan birçok teorik ve ampirik iktisat çalışması, eşitsiz değişimin az gelişmiş ülkeler aleyhine olan sonuçlarını ortaya koymaktadır.⁶ Bunun üzerine 1989 yılında 32 sayılı ka-

⁵ Arjantin'li bir iktisatçı olan Raul PREBISCH, ticaretin çevre ülkelerinin ekonomik gelişmişliğine etkisi üzerinde geliştirdiği hipotezinde, dışalım talebi ve dışsatım arzının, kuralsız uluslararası pazar koşullarında çevrenin ticareti aleyhine gelişeceğini savlar. Buna göre; tüketim açısından bakıldığında, çevre dışalımının gelir esnekliği merkezden çok daha fazladır. Bu nedenle çevre tüketimi, ticarete -merkezden yapılacak dışalım - yönelir. Üretimde aynı şekilde, arz ve talep bağlamında ticarete yönelir. Sonuç olarak; aynı gelişme oranlarında, çevrenin daha çok üretime ve ticarete yönelmesi, merkez ülkelerden yaptıkları sanayi ürünleri dışalım taleplerini ve merkeze yaptıkları hammadde dışsatımlarını giderek artırmakta, bu durum da çevrenin ticaretinin bozulmasına neden olmaktadır. Bu teori, yalnız Ricardo'nun "karşılaştırmalı üstünlükler teorisi"nin değil, uzun dönemde ticaretin hammaddenin lehine gelişeceğini söyleyen klasik yaklaşımın (J.S.Mill 1848 ve Keynes 1920) da karşısındadır... Daha ayrıntılı bilgi için Bkz: PALMA, J.G., "Prebisch", Economic Development, The New Palgrave, 1989, s.291 - 295

⁶ Bu alanda yapılmış oldukça önemli bir çalışma için bkz : EMMANUEL, A., Unequal Exchange: A Study of the Imperialism of Trade, Monthly Review Press, New York, 1972

rar çıkartılarak, döviz getirme misyonu finans kapitale devredildi. Bu, bankacılık kesimini kamudan beslenen bir asalak şekline, Türkiye'yi de tam anlamıyla rant ekonomisine dönüştürdü.⁷

Casino kapitalizminden en olumsuz etkilenen sektör, şüphesiz tarımdır. Finans kapitalin kamu kaynaklarını sömürmesine dayalı sistemde, üretim sarmalındaki para ilk önce, en az getirisi olan alandan çekilir. Bu ortamda, kaynak geri dönüşünün hız ve miktar olarak en yavaş – en az olduğu tarım yatırımları (kamusal ve özel) durdu, tarım sektörü içi sınıf konumlanmalarında, kaynak aktarım olanağı bulunan tüm ögeler hızla tarımdan çekildi. Ancak tarım işçiliği ve küçük mülkiyet yapısının kırsal alana mahkum ettiği büyük bir köylü kitlesi, yoksulluğu derinleşirken, kendi emeğini daha çok sömürme yolu ile kendini yeniden üretme olanaklarını aradı.

1990 – 2000 arası dönemde, **üç konunun** altını çizmekte yarar görüyorum. Bunlardan **birincisi**, 1990 – 1994 yılları aralığında, Türkiye'de emeğin bölüşüm ilişkilerindeki payının görece olarak artmasıdır. Bu sonuç, maden işçilerinin başlattığı direniş ve eylemlilik sonucu ortaya çıkmış, bu ortamda iç ticaret hadleri de tarım lehine gelişmiştir. Bu durum, Türkiye'de işçi ve köylü hareketinin kader birliğini ortaya koymaktadır. **İkinci konu**, 1994 krizidir. Sermayenin merkezileşmesi ve kısa süreli sermaye hareketlerinin kural tanımaz bir hız kazanması, birçok az gelişmiş ülkede olduğu gibi, Türkiye ekonomisini de yapısal krizler ile karşı karşıya bırakmakta ve kriz dönemleri adeta sermayenin emekten rövans aldığı yıllar olmaktadır. Harcama azaltıcı – kaydırıcı siyasalar, emek gelirlerini biçmek ile işe başlamaktadırlar. Bu bağlamda, 1994 krizi sonrası desteklemeye konu olan tarımsal ürün sayısı 26'dan 9'a (hububat ürünleri, şeker pancarı, haşhaş ve tütün) düşürülmüştür. **Üçüncü olarak da**, Dünya Ticaret Örgütü kapsamında imzalanan Tarım Anlaşması ve AB ile imzalanan Gümrük Birliği,

tarımın çöküşüne temel teşkil eden metinler olmuşturlardır.

1 Ocak 1994 tarihinde yürürlüğe giren Uruguay Turu Tarım Anlaşması,⁸ tarım sektöründe liberalizasyonu dünya genelinde uygulamaya sokan ve DTÖ'ne üye ülkelerin imza koyduğu bir uluslararası anlaşma olmasına karşın; geniş anlamda ABD ve AB'nin gereksinimlerine uygun düzenlemeler içermektedir. Anlaşmanın genel olarak ülkelerin tarım sektörüne verdikleri iç desteklerin indirgenmesi, sübvansiyonlu dışsatım miktarının azaltılması, iç pazarları koruyucu önlemlerinin ortaklaştırılarak düzeyinin indirgenmesi, sağlık ve bitki sağlığı önlemlerinin dünya genelinde uyumlaştırılması başlıkları altında getirdiği düzenlemeler, az gelişmiş / gelişmekte olan ülke grubunun tarımlarında bağımlı yapılar oluşturmakta ve dışsatımda rekabet üstünlüğü olan ülkelerin dünya pazarlarındaki etkinliklerini artırmaktadır.

DTÖ Uruguay Turu Anlaşması'nın, Türkiye üzerinde – şimdilik – çok önemli bir etki doğurduğu söylenemez. DTÖ'ne kote edilen veriler, Türkiye'yi zorlayıcı bir indirim yükümlülüğü yaratmamıştır.

Bununla birlikte, Anlaşma hükümleri, "reform savunucularına" önemli bir argüman armağan etmiştir: Dünya tarım politikalarının yönü liberalizasyona doğrudur ve Türkiye bir an önce bu değişime ayak uydurmalıdır! Liberalizasyon sürecinin yürütücüsü olan ABD'de Bush yönetiminin oluşturduğu Çiftlik Yasası (Farm Act) aracılığıyla tarımına, gelecekteki 10 yılda 70 milyar \$ ilave destek kurgulaması bir yanda dururken, "yerel neoliberaler" tarım desteklerinin kapsamının radikal bir şekilde daraltılması ve tarımın serbest piyasa kurallarına tabi tutulması gerektiğini savundular. Doğrudan gelir desteğinin mutlaka üretimden bağımsız olması, girdi desteğinin tümüyle elemine edilmesi gerektiği ..., bu kapsamda yıllardır ileri sürülmekte ve kamuoyu manipüle edil-

⁷ GÜNAYDIN, Gökhan, "Ulusal Ekonomik Program", Kamu Yönetimi Dünyası, Sayı : 6, Ankara, 2001, s. 6

⁸ Dünya Ticaret Örgütü, 1986 – 1993 yılları arasında gerçekleştirilen Uruguay Turu sonrasında imzalanan Sonuç Anlaşması (Final Act) ile, dünya tarım ticaretinin liberalize edilmesi yönündeki en önemli belirleyici konumuna gelmiştir. Ancak çalışmanın kapsamı, DTÖ Uruguay Turu sonuçlarının ayrıntılı olarak ve doğrudan incelenmesine elverişli değildir. Bu konuda daha geniş değerlendirmeler için Bkz: GÜNAYDIN, Gökhan. "Küreselleşme ve Tarım Politikaları", Oknos, Sayı: 3, Ankara, 2000, s.57– 68.

mektedir. Bu ideolojik saldırı karşılıksız kalmamış, her iki alanda da ülke "reform" gerçekleştirmiş; girdi destekleri tümüyle kaldırılarak yerine üretimden bağımsız (decoupled) Doğrudan Gelir Desteği uygulamalarına geçilmiştir. Bununla birlikte, Anlaşma kapsamındaki gerçekler çok farklıdır. Öncelikle, anlaşmanın "de minimis"⁹ hükmü gereği, Türkiye iç desteklerinde bir indirim yükümlülüğü altında değildir ve iç destek kompozisyonunu dilediği gibi şekillendirebilir. Bu kapsamda, DGD'nin DTÖ kurallarından doğan bir "üretimden bağımsız olma" zorunluluğu yoktur. Ayrıca Anlaşma, ülkelerin az gelişmiş bölgelerindeki yoksul üreticilerine girdi desteği verebileceği hükmünü de taşımaktadır.

Buna karşılık, liberalizasyon düzeyinin yükseltilmesi amacıyla, DTÖ kapsamında sürdürülmekte olan "ileri Tarım Müzakereleri", az gelişmiş / gelişmekte olan ülkelerin tarımsal yapılarını kırmaya yönelik yeni önlemler geliştirmektedir.

1 Ocak 1996 tarihinde yürürlüğe giren AB Gümrük Birliği Anlaşması'nda, temel olarak tarım ürünleri kapsam dışında bırakılmış olmakla birlikte, işlenmiş tarım ürünleri kapsama alınmıştır. Sözü edilen kapsam belirleme, Türkiye'nin rekabet üstünlüğü olan salça – meyve suyu gibi çeşitli alanları dışlamıştır. Bu yapı altında AB ile yapılan dış ticarete ilişkin veriler, GB Anlaşması'nın mevcut ticaret dengelemlerini hızla AB lehine bozduğunu göstermektedir.

Bununla birlikte, tarım siyasetlerinde oluşturulan radikal değişiklikler, 2000'li yıllarla birlikte başlayan süreçte IMF ve Dünya Bankası ile yapılan anlaşmalardan kaynaklanmaktadır. Ancak "Bretton Woods sisters" ların rahat çalışabilmesi için, öncelikle tarımsal kamu yönetiminin dağıtılması gereklidir.

IMF ve Dünya Bankası'na yeniden dönmek üzere, bu noktada, Türkiye'de tarımsal kamu yönetiminin dağıtılma – işlevsizleştirilme – tasfiye edilme sürecine ilişkin bir parantez açılmasında yarar var-

dır. Süreç üç aşamalı olarak analiz edilebilir; (i) Birinci aşamada, 1984 tarihli "reorganizasyon" ile Tarım Bakanlığı'nın hemen tüm kurmay birimleri (Ziraat İşleri, Ziraat Mücadele, Hayvancılığı Geliştirme, Gıda İşleri, Veteriner İşleri, Su Ürünleri, Toprak-Su Genel Müdürlükleri) dağıtılmıştır. Süreç, tarımdaki etkin kamu yönetimini kırmıştır. (ii) İkinci aşamada Tarım Bakanlığı'nın yönetim gücündeki aşınmaya koşut olarak, Türkiye'deki kamu örgütlenmesinin diğer birimleri de tarım yönetiminde söz sahibi olmuşlar, görevler ve yetkiler çeşitli kuruluşlar arasında (Bakanlar Kurulu, Yüksek Planlama Kurulu, Para Kredi ve Koordinasyon Kurulu, Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, Devlet Bakanlıkları, Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlıkları, Merkez Bankası, Ziraat Bankası ..) dağıtılmıştır. Bu dağıtımda yeterince net belirlenemeyen görevler yetki çatışmasını da beraberinde getirmiş, bu yapının üzerine eklenen eşgüdüm yetersizliği ise tarım yönetiminin etkisizliğini ve tarımın sahipsizliğini perçinlemiştir. (iii) Üçüncü aşamada ise Yönetişim (governance)¹⁰ ilkesinin etkileri Türkiye'ye ve tarım sektörüne de yansımış, birçok görev ve yetki alanı zaten elinden çıkmış bulunan Bakanlık, kalanlarını da adeta bu alanda oluşturulan kurullara devretmiştir.

Bu kurullardan üçü (Tütün ve Tütün Mamülleri ve Alkollü İçkiler Piyasasını Düzenleme Kurulu, Şeker Kurulu ve Tarım Satış Kooperatifleri Birliklerini Yeniden Yapılandırma Kurulu) kamu alanını özel sektöre devretme ve "işletici" özelliğinden sıyrılan kamunun, özel sektör işbirliği ile alanı düzenlemesi ve denetlemesi işlevine yönelmekte, böylece "Bağımsız İdari Otorite"¹¹ kavramına oturmaktadırlar.

Buna karşın, birisi kurulmuş, bir diğerinin kurulması ise içeriğinde bulunduğu yasa tasarısının akıbetine bağlı olan kurullar (Tarımda Yeniden Yapı-

⁹ De minimis: İç destek harcamalarının toplam üretim değeri içindeki payı % 5'in altında olan gelişmiş ülkeler ve % 10'un altındaki gelişmekte olan ülkeler için geçerli olan bir sınır olup; böyle ülkelerin iç desteklerinde indirim yapma yükümlülüğünü ortadan kaldırmaktadır.

¹⁰ GÜNAYDIN, Gökhan, "Tarımda Kamu Yönetiminden Yönetişime", Tarım ve Yaşam, Sayı :14, Ankara, 2000, s.16-19

¹¹ GÜNAYDIN, Gökhan, "Türkiye'de Bağımsız İdari Otoriteler", Kamu Yönetimi Dünyası, Sayı :10, Ankara, 2002, s.4-21

landırma ve Destekleme Kurulu ve Tarımsal Destekleme ve Yönlendirme Kurulu) Bakanlığın kalan yetkisini, "eşgüdüm" adı altında bürokrasinin diğer birimleri ile paylaşması anlamını taşımaktadır.

Tüm bu süreç, kamunun alandan çekilerek örgütsüz köylünün, "örgütlü sermaye" ile karşı karşıya kalması sonucunu doğurmuştur. Yukarıda da belirtildiği gibi, böylelikle "temizlenen alan", IMF ve Dünya Bankası tarafından doldurulmuştur.

IMF'nin Türkiye tarımına belli başlı etkileri, aşağıdaki gibi sınıflandırılabilir; (i) Öncelikle destekleme fiyatlarının baskılanması, ardından girdi ve çıktıya dayalı destekleme sisteminin tümüyle eleminde edilerek Doğrudan Gelir Desteği sistemine geçilmesi, (ii) TSKB, TCZB'nin tasfiye edilmesi, (iii) TZDK, İGSAŞ, TÜGSAŞ, TŞFAŞ, ÇAYKUR, TEKEL'in özelleştirilmesi, (iv) Siyaset – ekonomi arasındaki bağın kesilerek tarımsal kamu yönetiminin by pass edilmesi, kurulların oluşturulması.

Ayrıca anlaşmalarla, IMF "reformlarının" Dünya Bankası Yapısal Uyum kredileri ile destekleneceği de hükme bağlanmıştır.

Bu çerçevede Dünya Bankası ile 2001 yılında imzalanan "Tarım Reformu Uygulama Projesi (ARIP)", Doğrudan Gelir Desteği sistemini kredilendirmiş, tütün ve fındık ekimi adeta yasaklanan çiftçi için evlere şenlik bir "Çiftçi Geçiş Programı (Alternatif Ürün Projesi)" hazırlamış ve "TSKB'nin Yeniden Yapılandırılması" adı altında tasfiye edilmesini projelendirmiştir.

"Bretton Woods sisters" olarak ta tanımlanan bu iki kurumun yönettiği süreçte anahtar rolü, özelleştirmeler oynamaktadır. Türkiye'de özelleştirilen ve/veya özelleştirme sürecinde bulunan tarımsal KİT'ler, aşağıdaki gibi gruplandırılabilir;

(i) Hayvancılık alt sektöründe faaliyet gösterenler,

Et Balık Kurumu / Et ve Balık Ürünleri A.Ş (EBAŞ), Gönen Gıda Sanayii A.Ş., Türkiye Süt Endüstrisi Kurumu (SEK), Yem Sanayii (YEMSAN)

(ii) Girdi üretimi ve dağıtım alanlarında faaliyet gösterenler

Türkiye Zirai Donatım Kurumu (TZDK), Türkiye Gübre Sanayi A.Ş. (TÜGSAŞ), İstanbul Gübre Sanayi A.Ş. (İGSAŞ), T.C.Ziraat Bankası, Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü (TİGEM)

(iii) Tarım ticareti alanında faaliyet gösterenler

Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. (TŞFAŞ), Tütün, Tütün Mamülleri Tuz ve Alkol İşleri Genel Müdürlüğü (TEKEL), ÇAYKUR, Toprak Mahsülleri Ofisi Genel Müdürlüğü (TMO), Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri (TSKB)

Yukarıda belirtilen tarımsal KİT'ler dışında, Türkiye'nin toprak ve su kaynakları – ormanları da kamu mülkiyetinden çıkarılma sürecindedir. Tarım alanındaki özelleştirme uygulamalarının Türkiye'ye etkileri konusuna ileride değinmek üzere, destekleme siyasetlerindeki değişimi anlatmaya yönelik bir paragraf açmakta yarar vardır.

Öncelikle şu belirtilmelidir ki, küresel emperyalizmin ve onun yerli işbirlikçilerinin yaymaya çalıştıkları "Türkiye'de tarıma ayrılan kaynaklar ülke için bir kara deliktir" iddiası gerçek dışıdır. 1999 yılından bu yana, Türkiye'de, kamu bütçesinden tarıma ayrılan kaynak yılda 2 milyar \$'ın altındadır. Halkın neredeyse yarısının doğrudan istihdam edildiği ve geçimini sağladığı bir sektöre ayrılan ve miktarı yukarıda belirtilen kaynak bir kara delik değil, son yıllarda Doğrudan Gelir Desteği uygulamalarında da somutlaştığı üzere, olsa olsa nafakadır.

Türkiye tarımsal destekleme sistemi, IMF ve DB siyasetleri ile radikal olarak değiştirilmekte, doğrusu tasfiye edilmektedir. Süreç kısaca şöyle özetlenebilir;

Türkiye'de uzun yıllardan beri en yaygın olarak başvurulan destekleme aracı, pazar fiyatı desteklemeleri idi. Bu yöntemde hükümetler, hangi ürünleri hangi fiyattan satın alacağını belirleyerek alım yapacak kuruluşu görevlendirmekte idiler. İlk pazar fiyat desteği uygulaması olan buğday destekleme alımlarına 1932 yılında T.C.Ziraat Bankası aracılığıyla başlanmış, 1938 yılında TMO'nun kurulması ile bu görev TMO'ne devredilmiştir. TŞFAŞ, Çaykur, Tekel, Kooperatifler, devlet destekleme alımında görev alan diğer bazı kamu kuruluşlarıdır.

1960 yılında devlet destekleme alımı kapsamına alınmış ürün sayısı 6 iken (buğday, arpa, çavdar, tütün, çay, şeker pancarı), bu sayı 1970 sonlarında 24'e çıkarılmıştır. Bu ürünler; buğday, arpa, çavdar, yulaf, pamuk, tütün, yaş çay yaprağı, şeker pancarı, soya, ayçiçeği, fındık, Antep fıstığı, kuru incir, çekirdeksiz kuru üzüm, çekirdekli kuru üzüm, zeytin, haşhaş, gül çiçeği, yer fıstığı, kolza, zeytinyağı, tiftik, yapağı, yaş ipek kozasıdır. 24 Ocak kararlarından sonra ürün sayısında tekrar azalma olmuş ve 1990 yılında destekleme kapsamındaki ürün sayısı 10'a düşmüştür (buğday, arpa, çavdar, mısır, çeltik, yulaf, tütün, şekerpancarı, haşhaş, nohut). Aynı sayı 1991 yılında 24'e, 1992 yılında ise 26'ya yükselmiştir. 5 Nisan 1994 kararlarıyla birlikte kapsama alınan ürün sayısı 9'a (hububat ürünleri, şekerpancarı, haşhaş ve tütün) düşürülmüş ve bu sayıda 2000'li yıllara kadar önemli bir değişiklik olmamıştır. 2000'li yıllarda, tüm destekleme alımları önce piyasa mekanizması içinde, sonra da resmi olarak tasfiye edilmektedir.¹²

Ürün destekleri konusunda bir başka gelişmede, Türkiye'de uygulanacak destekleme fiyatları düzeyinin niyet mektuplarına konu olmasıdır. Bu bağlamda hububat, tütün, şeker fiyatları, genellikle dünya fiyatlarına endeksenerek istikrar programı metinlerine "yapısal kriter" olarak konulmakta, dış yardım zorunluluğu içinde bulunan hükümet (ler) bu fiyatları metinlere aynen sadık kalarak ilan etmektedirler.

Pazar fiyatı desteği yanında Türkiye'de girdi desteği (gübre, tohum, su, tarımsal mücadele ilaçları, tarımsal kredi) uygulamaları da yapılmakta idi. Ancak yine "istikrar programları" çerçevesinde, tüm girdi destekleri elemine edilmiştir.

Türkiye'de tarım alanında verilen genel hizmetler olan araştırma – eğitim ve yayım hizmetleri, denetim ve kontrol hizmetleri, hastalık ve zararlılara karşı yapılan kamu mücadelesi ve altyapı hizmetleri ise, her geçen gün etkinliğini yitirmektedir.

Türkiye tarımsal destekleme siyasalarının değişimi, 1999 sonlarında başlayan İstikrar Progra-

mı'nın en önemli bölümlerinden birini oluşturmaktadır. Türkiye'ye, tüm tarımsal desteklerini elemine ederek doğrudan gelir desteği (DGD) sistemine geçilmektedir.

Doğrudan Gelir Desteği (DGD), DTÖ'nün, tarımsal destekleme aracı olarak tanımlamasına karşın, niyet mektuplarında da belirtildiği gibi tarımsal destek olmayıp bir yoksulluk yardımıdır. GATT Uruguay Turu Sonuç Anlaşması hükümlerine göre üretimden bağımsız (de coupled) doğrudan ödemeler DTÖ kapsamında Toplam Destek Ölçütü'nden muaf olup (AMS – exempt direct payments) indirgenmeye konu olmazlar.

Doğrudan gelir ödemelerinin "üretimden bağımsız" olmasının anlamı, devlet tarafından üreticilere yapılan ödemelerin üreticinin ürettiği ürün çeşidi ya da miktarı ile bağlantısı olmaması demektir. DTÖ'nün özel olarak aradığı DGD çeşidi budur. Halen Avrupa Birliği'nin uyguladığı ve üretimle belli bir derecede bağımlı doğrudan gelir ödemeleri ise, hedeflenen gruplara bazı koşullara bağlı olarak yapılan telafi edici ödemeler (compensatory payments) ile piyasa fiyatı ile üreticinin eline geçmesi arzulan fiyat arasındaki farkın "fark ödemeleri" (deficiency payments) adı altında yapılmaktadır.

DGD sistemi gelişmiş ülkeler için ticarete rekabet üstünlüğü sağlayıcı bir siyasa aracı iken; yapısal sorunları bulunan az gelişmiş / gelişmekte olan ülke gruplarında, uygulanan DGD sistemi, tarımsal üretim yapılarında önemli yıkımlar yaratabilmektedir.

Bunlara ana başlıkları ile bakmakta yarar vardır: (i) DGD köylüyü üretime yabancılaştırmaktadır. Çıktı fiyatlarını baskılamak, köylünün ürettiği ürüne maliyet bedelleri altında fiyat vermek, hükümetlere siyaseten fatura edilir. Oysa ürettiği ile ilgilenmeyip cebe konulan bir para (harçlık) niteliğine dönüşen yardım, azaltıldığında ya da tümüyle kaldırıldığında önemli bir karşı çıkışa konu olmamaktadır. Bunun nedeni, köylünün üretime yabancılaştırılmasıdır. (ii) Tarımsal üretimin en önemli gereklerinden olan fi-

¹² OYAN, Oğuz - ÖZKAYA, Tayfun ve ark., Türkiye'de Tarımsal Destekleme Politikaları Dünü – Bugünü – Geleceği, Türkiye Ziraat Odaları Birliği, Ankara, 2001

nans, DGD sistemi ile tarımdan daha da uzaklaşmaktadır. Özellikle girdi desteği, kaynağın tarımda kalmasını sağlar. Oysa DGD ödemelerinin tarıma geri dönüş oranı, yoksulluk içinde temel giderlerini karşılayamayan köylü yapısı veri iken, her geçen gün biraz daha düşmektedir. (iii) Üretimden bağımsız DGD sistemi ile Türkiye'nin çok gereksinim duyduğu üretim planlamasını gerçekleştirmek olanaksızdır. Tüm bu etkiler, tarımsal üretim yapısını kırmaktadır. (iv) Mevcut DGD sistemi, işleyiş itibarıyla, toprağı işleyeni değil mülk sahibini desteklemektedir. Anadolu'da kira ilişkilerinde mülk sahipleri, DGD ödemelerini kendilerinin almalarını koşul olarak dayatmaktadır. Bu bağlamda kentlerde yaşayan ve toprakla hiç ilgileri olmayan mülk sahiplerinin tarımsal desteklerden yararlandırılmaları söz konusu olmaktadır. (v) Mevcut sistem varsıl köylü-yü desteklemektedir. Halen 500 dekar kadar toprağı olanlara dekar başına 13.5 milyon TL ödeme yapılmaktadır. Bu çerçevede çok daha geniş toprağına sahip olanlar arazilerini noter sözleşmeleri ile 500'er dekarlık bölümlere ayırıp akrabaları üzerine göstererek ödemelerden geniş oranda yararlanmaktadır. Buna karşılık küçük toprak sahipleri, ödemeleri almak için yerine getirmek zorunda oldukları çeşitli işlemler (TZOB'a belge ücreti, Tarım İl – İlçe Müdürlüklerine başvuru masrafları – yol giderleri vb..) karşılığında yapacakları masrafların alacakları ödemeleri geçmesi nedeniyle, başvuru dahi yapmamaktadırlar. (vi) Tüm girdilerin hızla pahalılaştığı bir ortamda, DGD ödemeleri neredeyse sabit tutulmakta, (vii) Başvuru sayısında ve ödeme miktarındaki görece artışlara karşın, bütçeden DGD için ayrılan kaynaklar her yıl biraz daha kısılmaktadır. (viii) Nihayet DGD sistemi, DB Anlaşması gereğince 5 yıllık bir süre için uygulanmaktadır, bu nedenle de geçici bir yardımdır. Süre sonunda DGD ödemeleri de kaldırılacak, tarlasını ekemez – hayvanını besleyemez konuma sürüklenmiş olan köylü bir kez daha "kaderi" ile başbaşa kalacaktır.

Yukarıda başat çizgileriyle verilen 1980 sonrası sürecin tarım sektörü üzerine etkilerinin, üç ana başlık altında toplanabileceğini düşünüyorum; (i) Üretim ve dış ticaret yapısına etkileri, (ii) Mülkiyet ilişkilerine etkileri, (iii) Emek piyasaları üzerine etkileri.

(i) Üretim ve dış ticaret yapısına etkileri; 1980 sonrası yaklaşık çeyrek yüzyıllık dönemde tarım sektörünün büyüme hızının düşük veya negatif olması, başta hayvancılık olmak üzere tüm üretim yapılarında çöküş, birçok alanda kendine yeterliliği kaybetme ve 1996 yılından itibaren tarımda dışalımci ülke konumuna giriş olarak özetlenebilir.¹³

(ii) Mülkiyet ilişkileri üzerine olan etkiler ise kendisini başat olarak yerel sermaye yapısının ÇUŞ'lere dönüşümü, köylü mülkiyetinde değişim ile göstermektedir.

Tarımsal KİT'lerin özelleştirilmesi sürecinde önce, kamusal mallar özelleştirme ihalelerindeki binbir oyunlarla iktidar yanlısı sermayeye peşkeş çekilerek kamunun alandan çıkışı tamamlanmakta, boşluk kısa sürede çokuluslu şirketler ve onlara taşeronluk yapan yerli sermayenin oluşturduğu "yeni tekel" ile doldurulmaktadır. Bu bağlamda Süt sektöründe DANONE – Sabancı, NESTLE; Gübre Sektöründe TEKFEN; Traktör üretiminde KOÇ ve UZEL; Şeker sektöründe CARGILL; Tütün sektöründe PHILLSA – SABANCI, R.J. RAYNOLDS, BAT –KOÇ; çay sektöründe UNILEVER ve TEEKANE, hububat sektöründe CARGILL, GLENCORE, LUI DREYFUS gibi şirketler hızla pazar paylarını artırmışlar ve faaliyet gösterdikleri piyasada tekel ve / veya baskın potansiyel konumuna gelmişlerdir.

Bu güçlerin kurguladığı yeni üretim yapısında köylüye, sözleşmeli üreticilik ilişkileri çerçevesinde kendi toprağında "bağımlı - işçi" rolü biçilmektedir. Tüketici ise, bu sektörlerde, çok ta ileri teknoloji gerektirmeden işlenen tarım ürünlerine, her geçen gün daha yüksek bedeller ödeyerek, kent yoksulu konumuna sürüklenmektedir.

¹³ Daha geniş bilgi için : GÜNAYDIN, Gökhan, Küreselleşme ve Türkiye Tarımı, TMMOB Ziraat Mühendisleri ODASI Tarım Politikaları Yayın Dizisi No:3, Ankara, 2002

Yukarıda kısaca ana çizgileri belirtilen sürecin, kısa sürede küçük köylülüğü tasfiye ederek toprak temerküzünü ortaya çıkarması beklenir. Ancak alanda yapılan gözlemler, artık ürünü çoklaştırabilen ve kapitalizm ile doğrudan bağlantılı bazı yöreler hariç olmak üzere, ülkenin genelinde bu eğilimin başat bir çizgide seyretmediğini ortaya koymaktadır.

Aslında, ilk bakışta temel bir çelişki gibi görünen bu durum, Türkiye'ye hakim çarpık kapitalizminin doğurduğu süreçlerle açıklanabilir durumdadır. Toprak temerküzüne yol açan bir sürecin ön koşulu, toprak rantının, kendisinden yararlanana, diğer rant alanlarından daha elverişli bir konum yaratmasıdır. Ancak şu bilinmektedir ki, iç ticaret hadlerinin tarım aleyhine geliştiği Türkiye'de, üretim ilişkilerinde sömürüyü temsil eden sınıflara dahil kişi ve kuruluşlar için bile tarım ürünlerinin getirisi, finans kapitalin sahip olduğu rant "olanakları" ile karşılaştırıldığında, oldukça çelimsiz kalabilmektedir. Bu durum, toprak sahipliğini "en çekici rant alanı" konumundan uzaklaştırmaktadır. Bununla birlikte, bu savın, Türkiye'nin GAP ve Ege bölgelerinde, yukarıda belirtilen özellikleri karşılayan üretim alanları için geçerli olmadığını söylemek gerekiyor. Başka bir deyişle, sözü edilen yörelerde toprak temerküzü vardır ve bu durum, o yörelerin, Türkiye'nin genelinden farklı eklemlenmelerine işaret etmektedir.

(iii) Emek piyasaları üzerine etkiler ise, yoksullaşma ve Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Fonu / Köylere Hizmet Götürme Birlikleri aracılığıyla Dünya Bankası yoksulluk yönetimine geçiş,¹⁴ "piyasaya" sunulan ucuz emek, kendini sömüren emek yapısı ve köylünün geliştirdiği "beka stratejileri" ile kendini yeniden üretim olanaklarını araması biçiminde şekillenmektedir. Uluslararası düzlemde süreç etkisini, köylü sınıfı yapısının "ortak tavır" refleksinden giderek uzaklaşması ile göstermektedir.

Küçük köylülüğün tasfiyesi konusuna ilişkin olarak, yukarıdaki genel değerlendirme bağlamında şunlar söylenebilir. Yukarıda da belirtildiği gibi, Türkiye kır nüfusu 1950 yılından itibaren oransal, 1980 yılından itibaren ise mutlak olarak azalmaktadır. Bununla birlikte, bazı yörelerdeki kapitalist çiftlikler ve süregiden toprak ağalığı sistemi dışında, Türkiye'de küçük köylülük yapısının hala baskın olduğu görülmektedir. Bu yapının, kapitalizmin gereksinimleri ile örtüştüğü ve bunun için sürdüğü ya da kapitalizmin genel eğilimine "çarpık etkenler" dolayısıyla direndiği şeklinde, birbirine ters argümanlar bulunmaktadır. Bu tartışmaya girmeden, veri durum için şu belirlemeler yapılabilir: Türkiye kırsalındaki nüfus artış hızı, kentlerde ve diğer sektörlerde özellikle krizler sonrası istihdam olanaklarının sınırlılığı ve bunların yanında köylülüğün geliştirdiği "beka stratejileri", Türkiye'de küçük köylü yapısının sürmesine elverişli bir zemin oluşturmaktadır.

"Beka stratejisi"¹⁵ olarak tanımlanan, Türkiye köylüsünün giderek artan zorluklara karşın kendini yeniden üretme koşullarına yönelik değişimi, başka bir deyişle yaşamını sürdürebilmek için aradığı ve bulduğu yollardır. Bunları (i) Yeni gelir olanakları yaratmaya yönelik, (ii) Birikeni tüketme ve borçlanmaya yönelik ve (iii) Tüketimi sınırlama ve kadın emeği sömürsünü derinleştirmeye yönelik olmak üzere gruplandırabiliriz.

Bunlardan birincisi, köylüde çok yaygın olan "emeğine acımama" davranışından temel almaktadır. İktisadi anlamda, "emek süresi bir üretim maliyeti oluşturmaz" düşüncesiyle, köylü yoksullaştıkça daha çok emek sarfiyatına yönelmekte, böylece üretim miktarını artırmak - ortalama maliyetleri indirmek ve hane gelirini olabildiğince sabit tutmak amacıyla odaklanmaktadır. Bu, diğer sömürü ilişki-

¹⁴ Banka'nın "yoksul grupları hedefleyen" programlarındaki temel kaygının yoksulları meta ekonomisine ekleme oluşuna ilişkin açık bir örnek, bayındırlık işlerinde ortaya çıkmaktadır. Banka'ya göre, yoksullar bayındırlık işlerinde, piyasada belirlenen asgari ücretin altında çalıştırılmamalıdır. Başka bir deyişle, "en yoksul"u hedeflemenin en iyi yolu, "daha düşük ücret önermektir". Ancak böylelikle bu işleri ele geçirebilecek daha iyi gelir düzeyine sahip kimseler dışlanabilir!..

¹⁵ AYDIN, Zülküf, "Yapısal Uyum Politikaları ve Kırsal Alanda Beka Stratejilerinin Özelleştirilmesi : Söke'nin Tuzburgazı ve Sivrihisar'ın Kınık Köyleri Örneği", Toplum ve Bilim, Bahar '88, Ankara, 2001, s. 11-31

lerinin yanında, Chayanov'cu anlamda köylünün kendi kendini sömürmesidir.¹⁶ Bu bağlamda marjinal verimlilikteki alanları ekmeye başlamakta, yeni kiralama – ortakçılık ilişkilerine girmektedir. Diğer taraftan, hane üyelerinden bazıları tarım dışı faaliyetlere yönelmekte, günlük – mevsimlik – sürekli göç süreçlerinde iş aramaktadır. Tüm bu süreç, bir anlamda Türkiye köylüsünün kendini sömürmesidir.

İkinci yol, biriken tüketme ve borçlanmaya dayanmaktadır. TCZB-TSKB-TKKB'nin tasfiye edildiği ortamda, köylü kasaba eşrafına borçlanarak, ürününü hasattan önce yitirmektedir. Ancak bu "geleceksel" yöntem, bazı yörelerde "tefecilere borçlanma" biçimine dönüşmektedir. Bu yolun sonu, köylünün tarım aletlerinden başlayarak hayvan ve sonunda toprağını, yani üretim araçlarını satmasına kadar dayanmaktadır.

Türkiye köylüsünün üçüncü grup beka stratejisi, tüketimi sınırlama ve kadın emeği sömürsünün derinleşmesi süreçlerini kapsamaktadır. Bu kapsamda olabildiğince hane gereksinimleri hane içinde üretilmeye çalışılmakta, bunun olanaklı olmaması durumunda ise daha ucuz ve kalitesiz mallar satın alınmaktadır. Ayrıca, eğitim ve sağlık başta olmak üzere tüm giderler kısılmakta, gıda tüketim alışkanlıkları değiştirilmektedir. Örneğin, kaliteli bal üreten köylü eskiden bunun bir kısmını hane içinde tüketirken, şimdi tümünü pazara çıkarmaktadır. Daha yoksul haneler, öğün sayılarını azaltmaktadırlar. Bunun yanında, sosyal alışkanlıklarda da değişim söz konusudur. Cömert köy düğünleri tarihe karışmıştır, hediye alış veriş ve yemekli komşu ziyaretlerinde belirgin bir düşüş söz konusudur. Tüm bunlarla birlikte, hem hane içinde hem de hane dışında kadın daha çok çalışmaktadır. İstatistikler, tüm sektörlerde istihdamın daraldığı ortamda, tarımdaki kadın istihdamının arttığını göstermektedir. Bu, "tarımın feminizasyonu" olarak ta tanımlanabilir ve tarımsal emek piyasasında kadın emeğinin, eskisinden çok daha fazla sömürüye açık bir şekilde konumlanışına işaret eder.

Tüm bu süreç, ulusal ve uluslararası düzlemde, hem sınıf içi hem de sınıflararası ilişkileri etkilemektedir. Ülke içinde kapitalist çiftliklerde merkez yapılara bağımlı taşeron üretim biçimlerini yürütenler ile geleneksel üretim yapılarında, hane içi bölüşüm ilişkileri sarmalında kendini giderek daha çok sömüren köylü yapısı, giderek farklılaşmaktadır.

Diğer bir farklılaşma, uluslararası ekseninde "köylü" olarak tanımlanan yapı içinde ortaya çıkmaktadır. Bu yapının çıkarları, eskisinden daha çok, merkeze olan uzaklıkları ile tanımlanır olmuştur. Yeni Dünya Düzeni'nin kurguladığı emperyalist düzlemde, ABD – AB – Latin Amerika – Uzak Asya – Orta Doğu .. köylülerinin çıkarları artık tümüyle birbiriyle çelişir pozisyondadır. Buna en iyi örneği, Avrupa Birliği tarım siyasalarının Avrupa köylüleri arasında yarattığı çatlak ortaya koymaktadır.

AB, aday ülkelerin uyum koşullarına ilişkin yayımladığı Katılım Ortaklığı Belgesi'nde, Türkiye'nin IMF ve Dünya Bankası aracılığıyla sürdürülen Program'a devamını koşul olarak koymaktadır. Türkiye tarımı için IMF – Dünya Bankası'nca biçimlendirilen "tarım reformunun" liberal yapısı yanında, oldukça karışmacı bir tarım siyasası izleyen AB'nin bu tutumu, başlangıçta şaşırtıcı gelebilir. Zira "AB müktesebatına uyum", siyasaların ve kurumsal yapıların da uyumlaştırılmasıyla olgunlaşmaktadır. Oysa AB, Türkiye'ye başka bir hedef göstermekte, bu bağlamda izlenen teslimiyetçi siyasalarla Türkiye tarımı her geçen gün biraz daha AB ile ABD arasında sıkışmaktadır.

Ancak yukarıda da söylendiği gibi, daha derin bir analizde, AB'nin bu tutumunun hiç te şaşırtıcı olmadığı ortaya çıkmaktadır. AB, kendi köylüsü – tarım üreticisi için ödediği ürün fiyat – DGD toplamını, 2004 sonunda Birliğe aday olacak ülkeler için bile uygulamaya yanaşmamaktadır. Bu toplamın çok daha küçük bir yüzdesi, Macar – Çek – Polonya'lı – Slovakya'lı köylüler için önerilmektedir. Bu tutuma karşı çıkmak için Prag'da 4 Aralık 2002 günü büyük bir miting düzenleyen ve AB köylü örgütlerinin des-

¹⁶Chayanov, A.V. The Theory of Peasant Economy, 1925 (İngilizce baskısı Illionis İrwin tarafından 1966 yılında gerçekleştirilmiştir).

teğini arayan "Visegrad dörtlüsü" hareketine, Avrupa tarım – köylü orgtlerinden oldukça açık bir yanıt gelmiştir: Bu oran, sizin için oldukça adil bir gelir düzeyini yansıtılmaktadır, bir an evvel kabul etmeniz yararınıza olacaktır !" . Gelişmeler, emperyalizmin yarattığı derin ayrışmaları "ihmal edip" "emeğin Avrupa'sını" dşleyenleri hayal kırıklığına uğrattacak niteliktedir..

Bitirirken, klasik bir "sonuç – neriler" bölümü yazılır.

Türkiye'nin izlemekte olduğu "makro iktisat siyasetleri" içerisinde, böylesine bir yazıma girişmenin beyhude olduğunu düşünüyorum. Tüm dikkatini i ve dış borç faizini yeni borçlanmalarla ödemeye çalışan bir yönetim anlayışının, üretim yapılarına ve özellikle de tarıma olan yıkıcı etkileri veri iken, böyle bir gerçeklik yokmuş gibi öneriler geliştirmek sektörel krleşme ile maldr.

2002 yılı bütçesinden, tarımsal desteklemelere ayrılan pay yalnızca % 1.6'dır. 2003 yılının ilk çeyreğini bitirmekte olduğumuz bugünlerde, 2002 yılı DGD demeleri tamamlanmadı, 951 trilyon TL'ye daha gereksinim var.

Henüz kesinleşmemiş olmakla birlikte, 2003 yılı bütçesinde DGD demeleri için 1.5 katrilyon TL kaynak ayrılmıştır. Oysa 2002 yılından bakiye 951 trilyona ilaveten, 2003 yılı DGD demeleri için 2.9 katrilyon TL kaynağa gereksinim bulunmaktadır. 2003 yılı bütçe denegiinden, 2002 yılı DGD demeleri tamamlandığında yalnızca 550 trilyon TL denek kalmakta, böylece 2003 yılı için 2.4 katrilyon TL açık bulunmaktadır. Bu durumda, 2003 yılı ödemelerinin büyük bir bölümünün 2004 yılına sarkması söz konusu olmaktadır. İçin garibi, bu yapıyı planlayan bütçeyi eleştirmek Dünya Bankası'na kalıyor..

Başta mazot – gübre – tohum ve kimyasal ilaç olmak üzere tüm tarımsal girdilerin fiyatlarının sürekli arttığı bir ortamda, zaten üretim maliyetlerini karşılayacak düzeyde olmayan DGD demelerinin zamanında yapılmaması, tarımsal üretim yapıları üzerinde yıkıcı etki yapmaktadır. Tüm yatırım ödeneklerini kısıp üretim yapılarını kırma pahasına y-

nelinilen tek hedef ise, i ve dış borç faizlerini aksettirmeden – zamanında demektir!..

Konsolide bütçe gerçekleşmelerine göre, 2002 yılında devlet gelirleri 76.4 katrilyon, giderleri ise 115.4 katrilyon olup, bütçe 39 katrilyondan fazla açık vermiş, devlet harcamalarının yaklaşık % 45'ini faiz ödemeleri oluşturmuştur.

Türkiye'nin 2002 yılı Eylül ayı itibariyle 127.5 milyar \$ dış borç, 2003 Ocak Ayı itibariyle 155.4 katrilyon i borcu bulunmaktadır. 2003 yılında bu borçlar nedeniyle 40 milyar \$ faiz denecek.

Bu yapı içinde tarım sektörüne yönelik ciddi "sonuç – neriler" bölümü yazmak, sözcüğün en hafif anlamıyla komik kaçacaktır. Burada belki PONZI'den söz etmek daha anlamlı olabilir:

PONZI, 20. yüzyılın ilk çeyreğinde ABD'de oldukça "iyi iş" yapmış bir İtalyan arsa spekulatrdr. ABD ekonomisinin oldukça sıcak, üretim ve gelirin yüksek olduğu 1920'lerde, ABD'de bir inşaat salgını vardır. Yollar, binalar yapılmaktadır. Gayrimenkul spekulasyonu da had safhadadır, Miami bu dönemde yapılaşmaya açılmıştır. PONZI, Miami'de göreli ucuz taksitlerle arsa satmakta, taksit gelirleri ile de yeni arsalar almaktadır. Ancak gelir – gider dengesine bakılmaksızın yürütülen PONZI usul finans, doğal olarak tıkanmış, PONZI iflas etmiş, birçok insan taksitlerini ödedikleri arsalarına kavuşmamıştır.

İlerinde Türkiye'nin de bulunduğu birçok azgeleşmiş / gelişmekte olan lke, PONZI finansmanı uygulamaktadır. Bu hüsranla sonlanması kesin "sadedet zincirleri" nin herkesin gözü önünde ve uluslar üzerinden oynanıyor olması ve yaratılan zihin bulanıklığıının, gerçeği bilince çıkarmak konusundaki en yalın insan eylemini tasfiye etmesi, günümüzün en ciddi konusudur.

KAYNAKÇA

AKYÜZ, Yılmaz, The Debate on the International Financial Architecture: Reforming the Reformers, UNCTAD Discussion Papers No: 148, Geneva, 2000

Anonim, Küreselleşme, İmge Kitabevi, Ankara, 2000

- AYDIN, Zülküf, "Yapısal Uyum Politikaları ve Kırsal Alanda Beka Stratejilerinin Özelleştirilmesi : Söke'nin Tuzburgazı ve Sivrihisar'ın Kınık Köyleri Örneği", Toplum ve Bilim, Bahar '88, Ankara, 2001, s. 11 - 31
- BORATAV, Korkut, Türkiye İktisat Tarihi 1908 – 1985, Gerçek Yayınevi, Yeni Dizi:1, Ankara, 1998 (Altıncı Baskı)
- BORATAV, Korkut, "Serbest Piyasa ve Tarım", Yeni Dünya Düzeni Nereye, İmge Kitabevi, Ankara, 2000, s.207 - 210
- BORATAV, Korkut, "Piyasa Köylüye Karşı", Yeni Dünya Düzeni Nereye, İmge Kitabevi, Ankara, 2000, s.211 - 214
- GÜNAYDIN, Gökhan, DİSK Tarım Raporu, DİSK Araştırma Dairesi, Ankara, 2000
- GÜNAYDIN, Gökhan, "Küreselleşme ve Tarım Politikaları", Oknos, Sayı: 3, Ankara, 2000, s.57 – 68
- GÜNAYDIN, Gökhan, "Tarımda Kamu Yönetiminden Yönetişime", Tarım ve Yaşam, Sayı :14, Ankara, 2000, s.16-19
- GÜNAYDIN, Gökhan, "Türkiye'de Bağımsız İdari Otoriteler", Kamu Yönetimi Dünyası, Sayı :10, Ankara, 2002, s.4-21
- GÜNAYDIN, Gökhan, "Türkiye Tarımının Kadınsallaşması", Tarım ve Yaşam, Sayı :17, Ankara, 2001, s.23-28
- GÜNAYDIN, Gökhan, Küreselleşme ve Türkiye Tarımı, TMMOB Ziraat Mühendisleri ODASI Tarım Politikaları Yayın Dizisi No:3, Ankara, 2002
- GÜNAYDIN, Gökhan, "Küreselleşme Sürecinin Kamu Yönetimi Üzerine Etkileri ve ZMO'nun Duruşu", Küreselleşme ve Türkiye Tarımı, TMMOB Ziraat Mühendisleri ODASI Tarım Haftası 2002 Sempozyumu, Ankara, 2002, s.244-298
- OYAN, Oğuz - ÖZKAYA, Tayfun ve ark., Türkiye'de Tarımsal Destekleme Politikaları Dünü – Bugünü – Geleceği, Türkiye Ziraat Odaları Birliği, Ankara, 2001
- SUIÇMEZ, Baki, "Tarım Sektöründe Özelleştirme Dönemi, Kamu Yönetimi Dünyası, Sayı : 3-4, Ankara, 2000, s. 33-35
- SUIÇMEZ, Baki, "Tarım Alanındaki Özelleştirmeler", Küreselleşme ve Türkiye Tarımı, TMMOB Ziraat Mühendisleri ODASI Tarım Haftası 2002 Sempozyumu, Ankara, 2002, s.74-121
- TMMOB Ziraat Mühendisleri ODASI, 1980 Sonrası Türk Tarımı Yapısal Gelişmeler ve Sorunlar Sempozyumu, Ankara, 1987
- TMMOB Ziraat Mühendisleri ODASI, Türkiye Ziraat Mühendisliği V.Teknik Kongresi, Ankara, 2000
- TMMOB Ziraat Mühendisleri ODASI, Küreselleşme ve Türkiye Tarımı Sempozyumu, Ankara, 2002
- www.tmmobzmo.org.tr
- www.die.gov.tr
- YENAL, N.Zafer, "Türkiye'de Tarım ve Gıda Üretiminin Yeniden Yapılanması ve Uluslararasılaşması", Toplum ve Bilim, Bahar '88, Ankara, 2001, s. 32 - 54

TÜRKİYE'DE ORGANİK TARIM SORUNLARI VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Gülay SUBAŞI*

Mevcut Durum

Ülkemizde organik tarım, 1985-1986 yıllarında, Dünya'da organik tarımın gelişimine ve yurtdışından gelen organik ürün talebine bağlı olarak sistemsiz bir şekilde başlamış ve sağlıklı gıdaların tüketimine yönelik dünyadaki değişmelere paralel olarak gelişmiştir.

1994 yılında Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı tarafından hazırlanan "Organik Tarım Metotları ile Üretilen Bitkisel Hayvansal Ürünlerin Üretimi, İşlenmesi ve Pazarlanmasına İlişkin Yönetmelik" 18 Aralık 1994 tarihinde Resmi Gazete' de yayımlanarak uygulamaya girmiş ve böylece Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı'nın denetiminde ve yönetmelik kuralları çerçevesinde organik tarımsal faaliyetlere başlanmıştır.

Avrupa Birliği Organik Tarım Yönetmeliğine uygun olarak hazırlanan ve 11 Temmuz 2002 Tarih ve

24812 Sayı ile Resmi Gazete'de yayımlanan "Organik Tarımın Esasları ve Uygulanmasına İlişkin Yönetmelik" çerçevesinde ülkemizde organik tarım yapılmaktadır.

Başlangıçta sadece 8 ürüne yönelik yapılan üretim günümüzde 124 ürüne ulaşmıştır. Fındık, ceviz, antepfıstığı, kuru incir, kuru kayısı, kuru üzüm, baklagiller, tıbbi aromatik bitkiler, pamuk üzümsü meyveler ile yaş meyve sebzenin organik tarım metotlarına uygun olarak üretimi yapılmaktadır. İşlenmiş organik ürün çeşitlerinde de yıllar içinde önemli artışlar olmuştur.

Tablo 1'in incelenmesinden de görüleceği üzere organik ürün sayısında, üretici sayısında, üretim alanı ve üretim miktarında ve ihracatta artışlar olmuştur, ancak ihracatın nispi artışına karşın ihracatın üretim içerisindeki payında sürekli bir azalma gözlenmiştir. 1996 yılında organik üretim içerisinde

Tablo:1 Türkiye'de organik ürün sayısı, üretici sayısı, üretim alanı, üretim miktarı ve ihracata ilişkin veriler

Yıl	Ürün Sayısı (1)	Ürün Sayısı (2)	Üretim Alanı Ha (3)	Üretim Miktarı Ton (5)	Ihracat Miktarı Ton (5)	Ihracatın üretim içindeki payı (%)	Ihracat Miktarı Değer \$ (6)
1996	26	1 947	6 789	10 304	3 678	35	8 032 358
1997	53	7 414	15 906	47 611	5 705	11	13 513 694
1998	67	8 199	24 041	99 299	8 028	8	17 840 608
1999	92	12 275	46 522	168 306	11 679	7	23 562 000
2000	95	18 385	59 984	237 209	12 047	5	20 837 700
2001	124	15 795	111 324	280 328	17 725	6	27 587 000

Kaynak:(1),(2),(3),(4) TKB 2003 , (5),(6) Bülbül, M, Yücel T, 2001

* TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Yönetim Kurulu Üyesi

ihracatın payı % 35 iken bu oran 2000 yılında % 5 ile en düşük seviyeye inmiştir.

2001 yılı Tarım ve Köyşleri Bakanlığı verilerine göre ülkemizde 15 795 üretici tarafından, 111 324 hektarlık alanda 280 328 ton organik ürün üretilmektedir. Organik ürün ihracatımız ise miktar olarak 2000 yılı verilerine göre 17 bin ton, değer olarak ise 27.5 milyon \$'dır.

Türkiye toplam gıda pazarı 23 milyar \$ civarındadır ve organik ürünlerin pazar payı 3-5 milyon \$ dolayındadır. (% 0,013 lük bir oran) AB üyesi ülkelerde bu oran % 1-3 oranında değişmekte, organik ürünlerin pazar paylarında da yıllık % 10-30 oranında bir büyüme hedeflenmektedir.

Türkiye'deki organik üretimin dağılımını 2000 yılı itibari ile % 65 kuru ürünler (kuru ve kurutulmuş ürünler), % 18 tarla bitkileri, % 10 yaş meyve, % 3 üzümü meyveler, % 1 tıbbi bitkiler oluşturmaktadır. (Altındışli, A., 2002)

Türkiye'de organik tarım yapılan alanlarının dağılımını ise; % 37 kuru ve kurutulmuş ürünler, % 30 tarla bitkileri, % 3 üzümü meyveler, % 1 sebzeler oluşturmaktadır. (Altındışli, A., 2002)

Türkiye'deki organik üretim alanını bölgeler bazında incelediğimizde üretim alanının % 38' i Ege Bölgesi (42 581 ha), % 30'u İç Anadolu Bölgesi (34 236 ha), % 13 ise Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde (14 419 ha) yer almaktadır. (TKB, 2003)

Organik üretim miktarı yönünden bölgeler arası dağılım incelendiğinde ise; % 29 ile Ege Bölgesi (80 467 ton), % 28 ile Marmara Bölgesi (79 647 ton), % 15 ile Güneydoğu Anadolu Bölgesi (43 570 ton), ilk üç sırayı oluşturmaktadır. (TKB 2003)

Türkiye'de Organik Tarımın Sorunları

Türkiye'de organik tarımda; üretimden, tüketimden, çiftçi eğitiminden, teknik eleman ve üniversite

eğitimine, üretici örgütlenmesinden, araştırma ve pazarlamaya, ulusal bir politikanın belirlenmemesine değin çeşitli sorunlar bulunmaktadır.

Ülkemizde 1980'li yıllardan sonra sistemsiz olarak başlayan, 1994 yılından sonra yönetmelikler kapsamında organik tarım yapılmasına karşın; ulusal bazda organik tarım ile ilgili politikalar oluşturulamamış, organik tarım ile ilgili uzun ve kısa erimli hedef ve planlar ortaya konulamamış, organik tarımın geliştirilmesine yönelik stratejiler belirlenememiştir.

Türkiye'de üretim ihracatçıların talebine göre yönlendirildiğinden üretimde miktar ve tür açısından dış talep belirleyici rol oynamaktadır. Bunun dışında iç ve dış pazarda talep artışı yaratılamamıştır.

Üreticiler organik ürünlerin özellikleri, üretim teknikleri, organik tarım metodları, çevre korumadaki rolü veya diğer sağlık değerleri hakkında bilgi sahibi değildir. Bu anlamda ihtiyaçlara cevap verecek danışmanlık sistemi gelişmemiştir. Organik tarım açısından üreticilerin bilgi ve eğitim düzeyi düşüktür.

Ülkemizde organik ürün üretiminin gerek tarımsal üretim içindeki payı (% 0,023) gerekse bu ürünlerin gıda pazarı içindeki payı 3-5 milyon \$ ile (% 0,013-0,021) çok düşük düzeylerde bulunmaktadır.

AB ve diğer ülkelerde organik tarımın gelişimini sağlayan en önemli nedenler üreticiye desteklemeler yolu ile sağlanan maddi avantajlar, üretici ve tüketiciler ulaşan bilgi akışı, ürün çeşitliliği, yasal koruma, planlama gelmektedir.

Türkiye'de yaklaşık 10 yıldır yönetmelikler çerçevesinde organik tarım yapıldığı halde halen kalıntı, katkı, vb. analizleri yapacak akredite laboratuvarların bulunmaması önemli bir eksiklik. Bu nedenle analizler yurt dışında yapılmakta, bu da organik üretim için ek bir maliyet artışı getirmektedir. Bugün için gerekli işlemler yapılmış bile olsa bu laboratuvarın tam olarak hizmet vermesi 2-3 yıllık bir süreyi alacaktır.

Organik üretime ilişkin yardımcı girdiler ile ilgili ülkemizde yeterli araştırmalar yapılmamıştır. Bazı toprak iyileştiriciler piyasada bulunmasına karşın çoğunlukla ithal edilmekte, çok yüksek fiyatlarla satılmakta, ve kullanımları konusunda gerekli araştırma yapılmadan piyasaya sunulmaktadır. Organik üretimde kullanılması açısından da çoğunun sertifikası bulunmamaktadır.

Organik üretimde üretimin ilk aşaması olan tohum, çelik gibi üretim materyallerinin de organik olarak üretilmesi gerekmektedir. 2003 yılında AB Yönetmeliklere göre organik tohum kullanılması gerekecektir, ancak bu konuda ülkemizde gerekli çalışmalar yapılamamıştır.

Kontrol ve Sertifikasyon Kuruluşları (KSK) yönünden de büyük ölçüde dışa bağımlılık söz konusudur. Türkiye'de faaliyet gösteren 7 firmadan 2 tanesi yerli, diğerleri ise yabancı KSK'nın temsilciliği şeklinde faaliyet göstermektedir. Dolayısıyla yabancı KSK'nın kazançları yurt dışına çıkmaktadır. Bunlar ülke içinde vergi ödememektedirler.

Organik tarımda danışmanlık sistemi geliştirilememiştir. Üreticilerin bilgi ve eğitim düzeyi organik üretim için yeterli değildir. Düşük bilgi düzeyi yanında ülkemizde üreticilerin küçük ve parçalı parsellerde üretim yaptığı, ve kaynaklarının kıt olduğu düşünlüğünde üreticinin danışmanlık için ücret ödemesi mümkün olmadığı gibi, Kontrol ve Sertifikasyon Kuruluşları'nın masraflarını da karşılaması zordur.

Ülkemizde organik üretim yapan işletmelerin küçük ve parçalı yapıda olması, küçük parsellerde yapılan üretimin yanında, konvansiyonel üretim alanlarına yakınlık organik tarımın gelişmesini engelleyen bir diğer sorundur. Organik ürün üreten işletmeler ülkemizde ortalama 3 ha genişliğine sahiptir. Avrupa Birliği'nde ise bu oran 28 ha civarındadır. (Sayın C, Özkan B, 2001)

Ülkemizdeki tarım işletmelerinin bu yapısı Kontrol ve Sertifikasyon ücretlerinin üretimde maliyeti yükseltici etki yapmasına neden olmakta bu durum dış pazarda rekabetimizi azaltmakta küçük üreticilerin üretime geçmesini ve iç pazarın gelişmesini engellemektedir.

Organik ürünlerin fiyatlarının yüksek olması ve halkın düşük gelir düzeyi nedeni ile iç talep artışı istenilen seviyeye gelememiştir. Diğer ülkelerde organik ürün ile konvansiyonel ürün farkı %25-60 arasında değişirken, Türkiye'de bu oran % 150-200 gibi oranlara çıkmaktadır. Türkiye'de konvansiyonel fındık 10 milyon TL/ kg'a satılırken, organik fındık 25 milyon TL/kg'a, konvansiyonel kuru fasulye 1.700.000 TL'ye organik kuru fasulye 7 milyon TL/ kg'a satılırken organik bal 21 milyon TL/kg'a satılmakta idi. (Mayıs 2003). Böyle bir fiyat mekanizması ile Türkiye'deki iç pazarın gelişmesi çok zordur.

Organik ürün üreten üreticinin organik ürün üretiminden dolayı aldığı prim ise sadece % 5-10 seviyesindedir. Bu durum üretici gelirinde çok fazla bir artış olmamasına rağmen, araçların çok yüksek kazançlar sağlamaları ile iç piyasadaki tüketiciye organik ürünü çok yüksek fiyatla ulaştığını göstermektedir. Bu iç piyasanın gelişmesini önleyen en önemli faktörlerden birisidir.

Türkiye 20 milyar \$ lık dünya organik ürün pazarında 27 milyon \$ ile ancak % 0. 1'lik bir pay almaktadır. Dünya pazarlarında ve ülkemiz tarım ürünleri ihracatında da gelmemiz gereken noktanın oldukça gerisinde bulunmaktayız.

İtalya 785 000 ha lık alanda yaptığı üretim ile 1 milyar \$ ihracat geliri elde etmektedir. Türkiye'de İtalya'nın 1/7 si (110 000 ha) alanda üretim yapılırken, 1/50 oranında ihracat geliri elde etmektedir. Bu durum ülkemizde birtakım eksikliklerin ve yanlış uygulamaların olduğunu, ülkemizdeki organik tarım potansiyelinin yeterince değerlendirilemediğini göstermektedir.

Türkiye'de üreticinin örgütsüz olması organik tarımın gelişimini engelleyen bir diğer unsurdur. Üreticiler örgütsüz olduğundan küçük alanlar için Kontrol ve Sertifikasyon Kuruluşları ile anlaşmaları maliyeti artırıcı etki yapmaktadır. Ayrıca organik ürünlerin pazarlanmasında araçların rolü artmakta, üreticiler ürününü ucuza satmakta, tüketiciler organik ürünü pahalıya almakta, bu durumdan araçlar kazançlı çıkmaktadır. Oysa AB'de organik ürünlerin pazarlaması, üreticilerin eğitimi ve danışmanlık hiz-

metleri üretici kooperatifleri tarafından yapılmakta ve yalnızca pazarlama organizasyonuna bağlı üreticiler desteklenmektedir.

Ülkemizde organik üretimde uzmanlaşmış insan kaynakları eksikliği bir diğer sorundur. Türkiye'de üniversitelerde organik tarım ile ilgili çok disiplinli ortak bir program bulunmamaktadır. Oysa Yunanistan'da liselerde ekolojik tarım ile ilgili dersler okutulmakta, Tunus'ta ise ekolojik tarım ile ilgili 3 yıllık lisans programı bulunmaktadır. Birçok Avrupa ülkesinde ekolojik tarım bölümleri ve kürsüleri açılmıştır. Bazılarında lisans üstü programın yanında lisans programları da başlamıştır. ABD'de tamamen uygulamalı olarak yürütülen ekolojik tarım master programları devam etmektedir.

Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, organik tarım ile ilgili beşer günlük kısa süreli eğitimler düzenlenmektedir. Ancak üretim teknikleri hakkında ayrıntılı bilgi veren kurslar düzenlenmemektedir. Üretici seviyesinde eğitim yapılmamaktadır. İngiltere'de ücretsiz telefon hatları ile üreticilere 24 saat bilgi aktarılmaktadır.

Türkiye'de organik tarım ile ilgili sağlıklı bir veri tabanı ve şeffaf bilgi akışı yoktur. Ülkedeki üretimin yaklaşık % 95 inin ihraç edildiği değişik kaynaklarda yer almaktadır. Ancak resmi rakamlar incelendiğinde; yaklaşık 280.328 ton olan organik üretimin 17.725 bin tonunun ihraç edildiği görülmektedir (Tablo 1). Üretim miktarının yüksek olmasına rağmen ihraç edilen miktar % 6 gibi çok düşük düzeylerde kalmaktadır. Bu durum üretim veya ihracat rakamlarının yanlışlığını ya da organik üretilen ürünlerin ihracatta yaşanan sıkıntılar nedeni iç piyasaya konvansiyonel olarak sunulduğunu göstermektedir. Bunlardan birincisi doğru ise ülke olarak daha organik üretimimize ait rakamları elde edemediğimizi göstermektedir ki, aslında organik üretim baştan sona düzenli kayıtların tutulduğu bir sistemdir, diğer seçenek ise üretilen ürünlerin bir takım sorunlar nedeni ile organik olarak değerlendirilmediğini göstermektedir.

AB'deki ülkelerin organik tarımına ilişkin mevcut durum, tarihçe, organik tarım organizasyonları, ara-

zi kullanımı, pazarlama, organik tarıma yapılan destekler, danışmanlık hizmetleri, araştırma, eğitim, yayım gibi pek çok bilgiye internet ortamında ulaşmak mümkündür.

AB ve diğer ülkelerde organik tarımın başarılı olma sebepleri arasında; üreticilere sağlanan maddi avantajlar, üretici ve tüketicilere yeterli bilgi akışı, ürün çeşitliliği, uzun ve kısa vadeli planlama önemli rol oynamaktadır. Ülkemizde organik tarıma yönelik özel bir destek bulunmamaktadır. Bazı ülkelerde organik tarım değişik yollarla desteklenmektedir. Avusturya 325 Euro / ha / yıl, Almanya 80-225 Euro / ha / yıl, Lüksemburg; Euro / ha / yıl, İsviçre 840 Euro / ha / yıl düzeyinde organik ürün üreticisine destek sağlamaktadır. Türkiye'de ise üreticilerimize organik tarım için özel bir destek verilmemektedir.

Organik ürün üreten üreticinin geçiş sürecindeki ürünlerini uygun fiyatla değerlendirme şansı bulunmamaktadır. AB'deki bir çok ülkede geçiş süreci de desteklenmektedir.

Organik ürün üreten üreticinin geçiş sürecindeki ürünlerini uygun fiyatla değerlendirme şansı bulunmamaktadır. AB'deki bir çok ülkede geçiş süreci de desteklenmektedir.

Organik üretimde verim düşmektedir. Bazı organik girdilerin maliyeti, konvansiyonel ürünlerin girdi maliyetlerinden yüksektir. Buna ilave olarak kontrol ve sertifikasyon ücretleri ek bir maliyet artışı getirmektedir. Ancak ürün fiyatı sadece %10-15' lik bir fark ile üreticiden alınmaktadır. Bu durumda üreticinin organik ürün yetiştirmesi zordur. Devletin ilave destek mekanizmaları geliştirmesi gerekmektedir.

Türkiye'de organik üretim yönetmelik gereği sözleşmeli üretim esasına dayanmak ile birlikte, noter masraflarının yüksekliği nedeni ile noter aracılığı ile sözleşme yapılmamakta, alıcı firmalar iç ve dış talep olmaması durumunda ürünün tümünü veya bir kısmını almaktan vazgeçebilmektedir. Bu konudaki anlaşmaların çözümü çok uzun zaman almaktadır. Özellikle sebze ve meyve gibi çabuk bozulan ürünler bu durumda konvansiyonel olarak pazara sunulmaktadır.

Çözüm Önerileri

Ülkenin organik üretim potansiyelini kullanmak üzere organik tarıma ilişkin ulusal politikalar belirlenmelidir. Bu çerçevede kısa orta ve uzun vadeli hedefler belirlenmeli, bu hedeflere ulaşmak üzere uygun stratejiler geliştirilmelidir.

Kurumlar arası işbirliğine gerekli önem verilmeli ortak çalışmalar yapılmalıdır. Yönetmelik kapsamında oluşturulan Ulusal Yönlendirme Komitesi, Ulusal Ticaret Komitesi, Ulusal Araştırma Komitesi'nin en azından yönetmelikte belirtilen sıklıkta toplanması sağlanmalıdır. Bu vesile ile farklı kurum ve kuruluşların işbirliği ve eşgüdümü ile organik tarımın geliştirilmesi sağlanmalıdır.

Organik tarıma geçişte ve başarıdaki en etkili faktörlerin, üreticiye sağlanan mali katkılar, uygun strateji ve planlama, hızlı bilgi akışı, ürün çeşitliliği, güven, olduğu unutulmamalıdır. Bu yönde gerekli adımlar atılmalıdır.

Organik üretimin her aşamasında yaşanan dışa bağımlılığı azaltıcı önlemler alınmalıdır.

Akredite edilmiş bir analiz laboratuvarların biran önce Türkiye'de kurulması için girişimler hızlandırılmalıdır.

Organik girdilerin ülke içinden temin edilmesine yönelik gerekli adımlar atılmalı, sentetik girdilerin yerini alabilecek doğal Türkiye kökenli hammaddeye dayalı girdiler konusu öncelikli olarak ele alınmalıdır.

Günümüzde bütün hibrit türler entansif tarım uygulamalarına yönelik olarak geliştirilmiştir bu nedenle organik üretimin yaygınlaştırılması, girdi maliyetlerinin düşürülmesi açısından genetik olarak hastalıklara, zararlılara dayanıklı yerel çeşitlerin geliştirilmesi sağlanmalı Araştırma Enstitülerinde bu konudaki çalışmalara ağırlık verilmelidir.

Üreticiye organik üretim yapmasından dolayı ilave bir destek mekanizması getirilmelidir. Organik üretimde tek yıllık ve çok yıllık bitkilerde farklı miktarlarda olmak üzere verim kaybı olmaktadır. Bazı yabancı girdilerin kullanımı üretim maliyetini de artırmaktadır. Bu nedenle ilave bir destek şarttır. Bu doğrudan gelir desteğinin; organik üretim yapan üreticiye daha fazla ödenmesi şeklinde olabilir, AB

ülkelerinde olduğu gibi geçiş sürecinde veya üretim sürecinde alana ayrıca destek olabilir. Bu destekler bölgeye ve ürüne göre de değişebilir.

AB'de olduğu gibi çevreyi kirleten faaliyetlerden alınan paralar bir fonda toplanıp organik tarımın geliştirilmesi amacı ile kullanılabilir. Ülkemizde de böyle bir kaynak oluşturulup organik tarıma geçiş için kullanılmalıdır.

Bunun yanında, AB'de olduğu gibi kırsal kalkınma politikaları çerçevesinde organik tarıma geçiş yapan üreticiler çevrenin ve doğal dengenin korunması amacıyla da desteklenmelidir.

Geçiş sürecinde de organik girdi kullanımı devlet tarafından desteklenmelidir.

Pazarlama kanallarının gelişmesini sağlamak ve işlenmiş ürünleri teşvik etmek amacı ile örgütlü üreticiler desteklenmelidir. AB ülkelerindeki organik tarım incelendiğinde görülmektedir ki üretici kooperatiflerinin organik tarımın üretiminde, pazarlanmasında, eğitiminde ve desteklenmesinde çok büyük katkıları bulunmaktadır. AB'de organik ürünlerin hem üretimi hem de pazarlanması desteklenmektedir. Pazarlama organizasyonuna bağlı olmayan üreticiler desteklerden yararlanamamaktadır.

Tarım ve Köyişleri Bakanlığı tarafından yürütülen "Organik Tarımın Geliştirilmesi ve Yaygınlaştırılması Projesi" çerçevesinde üreticiye girdi sağlama, kontrol ve sertifikasyon ücretlerinin ödenmesi, gibi üreticiye incek bazda belirli çalışmalar yapılmalıdır.

Organik ürünlere olan güvenin sağlanması için kontrol, sertifikasyon ve akreditasyon da şeffaf ve etkili mekanizmaların hızla geliştirilmesi sağlanmalıdır.

Hedef pazarlar ve öncelikli ürünler belirlenmelidir. Dış pazarda ülkemizin payı artırılmalı, ürün çeşitliliğine gidilmelidir. Organik ürün üretimimizde ve ihracatımızda geleneksel ürünler dediğimiz, incir, kuru üzüm, kayısı, fındık, antepfıstığı gibi ürünler önemli yer tutmaktadır. Bunların yanında ekolojik üstünlüğe sahip olduğumuz turfanda yaş meyve sebze ile işlenmiş ürün üretimimiz ve ihracatımız artırılmalıdır.

Üretimimiz sadece dış ülkelerdeki insanların sağlıklı ürünler ile beslenmesine yönelik olmamalı, ülkemizdeki insanların sağlıklı organik ürünlerle uygun fiyat ile ulaşması yönünde gerekli tedbirler alınmalıdır.

İç talep oluşturmaya yönelik tüketicinin bilgilendirilmesi sağlanmalı, özellikle bebekler ve gelişme çağındaki çocuklar ve hamile kadınların organik ürünler ile beslenmesi teşvik edilmelidir.

Kontrol ve sertifikasyon kuruluşları kendisine başvuran üretici ve müteşebbis için hizmet veren bir kuruluş olduğu gibi tüketicinin ürünün yönetmeliklere göre organik olarak üretildiğinin de garantörü ve Bakanlığın kendi yetkisini devrettiği bir kuruluştur. Bu nedenle gerek iç piyasada gerekse dış pazarda ülkemizin güveninin sarsılmaması için üretim ve ihracat aşamasındaki kontrollerin titizlikle yapılması sağlanmalı, suiistimallere karşı yönetmelikteki yaptırımlar ivedilikle uygulanmalıdır.

Özel danışmanlık müessesesi gelişinceye kadar Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı il ve ilçe müdürlüklerinde çalışan eğitim almış teknik elemanları aracılığı ile üreticiye yayım ve danışmanlık hizmeti götürmeli, üreticiye dönük teorik ve pratik organik tarım eğitimleri düzenlenmelidir.

Kamunun organik tarımdaki rolü sadece yönetmelik çıkarmakla sınırlı olmamalı, politika oluşturma, planlama, üretim ve pazarlamayı yönlendirmede, sübvansiyon sağlama ve bunların kontrolü, organik tarım ile ilgili sorunların çözümü, yayım ve danışmanlık sistemi yaygınlaşınca kadar üreticiler teknik bilgi ve danışmanlık hizmetlerin ulaştırılması şeklinde olmalıdır.

Üniversitelerde organik tarım ile ilgili eğitim programları yer almalıdır.

Tüketicilere yönelik ve iç piyasayı canlandıracak önlemler alınmalıdır.

Ihracat gelirimizi arttırmamız açısından ham ürün yerine işlenmiş ürünlerin üretimi ve ihracatı arttırılmalı, ürün çeşitlendirmesine gidilmelidir. Bu vesile ile oluşacak katma değer ülkemizde kalacak ek istihdam yaratılacak, ülke ekonomisine katkı sağlayacaktır.

Doğru ve kolay ulaşılabilir bilgi ağı oluşturulmalıdır.

AB organik tarım yönetmelikleri takip edilerek ulusal yönetmeliklerdeki değişikliklerde kamu sektöründe özel sektör ve ilgili sivil toplum örgütlerinin de katılımı ve görüşleri alınarak revize edilmelidir.

Sonuç olarak; mevcut sorunların çözümü ile Türkiye'de organik tarımın gelişimi, sürdürülebilir kalkınma ve çevrenin korunması, yoğun işgücü gerektirdiği için istihdama katkı göçün önlenmesi, ihracat artışı ile ekonomiye katkı, iç piyasa da ise tüketicinin sağlıklı ürünler ile beslenmesi, gıda ve dokuma sanayiine katkı ve katma değer yaratması açısından bir çok faydalar sağlayacaktır.

Organik tarımdaki mevcut sorunların çözümü ve geliştirilmesi ile 2006 yılında 100 milyar \$ olacağı tahmin edilen dünya organik ürün pazarından daha çok pay almamız mümkün olabilecektir.

KAYNAKÇA;

ALTINDIŞLI A, 2002, Türkiye'de Ekolojik Tarım, Organik Tarım Eğitimi Ders Notları, İzmir.

BÜLBÜL M, YÜCEL T, 2001, Türkiye'de Ekolojik Tarım Yapan Firmaların Analizi, Türkiye 2. Ekolojik Tarım Sempozyumu, Antalya.

AKSOY U, 2001, Ekolojik Tarım, Genel Bir Bakış, Türkiye 2. Ekolojik Tarım Sempozyumu, Antalya.

AKSOY U, ALTINDIŞLI A, İLTER E, 2002, Ekolojik Tarımın Tarihçesi ve Gelişimi; Organik Tarım Eğitimi Ders Notları, İzmir.

SAYIN C, ÖZKAN B, 2001, AB' de Organik Tarım Uygulamaları, İzlelenen Politikalar ve AB'ne Organik Ürün Dışsatım Olanakları, Türkiye 2. Ekolojik Tarım Sempozyumu Antalya.

SAYIN C, 2002, TÜRKOP Ekin Dergisi, Ankara TKB, 2003 Verileri.

<http://www/organic-europe.net>

<http://www/eto.org.tr>

GIDA KONTROL VE DENETİM HİZMETLERİNDE YÜRÜRLÜKTEKİ MEVZUAT AÇISINDAN YETKİ, SORUMLULUK VE CEZAI HÜKÜMLER

Prof. Dr. Muammer KAYAHAN*

Giriş

Ülkemizde 08. 06. 1995 gün ve 560 sayılı KHK ile, gıdaların üretimi, tüketimi ve denetlenmesi hizmetleri yeniden düzenlenmiş ve bu kapsamda önemli bir yenilik olarak, gıda işletmelerinde sorumlu yöneticilerin görev yapmaları zorunlu hale getirilmiştir. Bu husus söz konusu KHK'nin 6. maddesi ile düzenlenirken, istihdam şekli ile görev ve sorumlulukları ise, aynı kararnamenin bir hükmü olarak ve Tarım Bakanlığı tarafından yürürlüğe konan "Gıdaların Üretimi, Tüketimi ve Denetlenmesine Dair Yönetmelik" in 7. ve 9. maddelerinde belirlenmiştir. Hem de aynı KHK'nin yine 6. maddesinde iş veren, sorumlu yönetici ile birlikte aynı derecede sorumlu tutularak. Ne var ki, sorumlu yöneticinin görev ve sorumlulukları belirtilirken, iş yeri sahibi ibaresine hiç yer verilmeksizin. Değınilen bu noktalar hukuki yoruma bağılı olarak farklı değeriendirilse bile, yapılan bu mevzuat düzenlemesinin, aşığıdaki nedenlerden ötürü, sorumlu yöneticilik müessesesine, gereken etkinlik ve yetkiyi sağladığı ve hizmete esas alt yapıyı, tam olarak oluşturduğu kesinlikle savunulamaz.

- Her şeyden önce bir işletmede sorumlu yöneticilik görevini üstlenecek kişinin, hangi branştan olursa olsun sadece lisans düzeyinde bir öğrenimle donatılmış olması, yürütülecek hizmetin özel bir deneyim, duyarlılık ve tarafsızlık gerektirmesi nedeniyle yetersizdir.

- Buna koşut olarak, sorumlu yöneticilik görevi, lisans eğitimi üzerine yapılacak özgün bir lisans üstü eğitim süreci sonunda, bir lisans ya da belgeye

bağlanmalı ve bu lisansın kullanım süre ve koşulları net bir şekilde belirlendiğı gibi, ayrıca ilgili merci tarafından tutulacak bir sicille izlenmelidir.

- Sorumlu yöneticilik, devletçe yürütölen gıda denetim ve kontrol hizmetlerinin güvence sağılayan bir uzantısı olması nedeniyle, bu görevi üstlenecek kişilerin tüm hakları devlet tarafından koruma altına alındığı gibi, yetki ve sorumlulukları da, özgün bir mevzuatla kuşkuya yer vermeyecek şekilde düzenlenmelidir.

- Sorumlu yöneticilerin görev yapacakları işletmeler ilgili mercilerce belirlenmeli ve işe başlama koşulları yine ilgili mercilerce düzenlenecek tip iş akdi belgesine dayandırılarak gerçekleştirilmelidir.

Gıda denetim ve kontrol hizmetlerinde toplumun gıdaya ilişkin sağılık ve ekonomik haklarının etkin bir şekilde güvence altına alındığı ölkelerde, yukarıda değınilen hususlar, sorumlu yöneticilik müessesesinin olmazsa olmaz koşullarıdır. Ancak Ülkemizde olumlu bir gelişme olarak sık sık dile getirilmesine karşın, yürürlüğe konan mevzuat bu ilkeler yönünden irdelendiğinde, bunlardan hiç birisinin dikkate alınmadığı göröölür. Bunun doğıal bir sonucu olarak da, ölkemizdeki gıda işletmelerinin sorumlu yönetici istihdam etme zorunluluğı, gıda konusunda eğitim görmüş kimi mesleklere ait diplomaların, hem de rastgele fiyatlarla kiralanması şeklinde uygulama alanı bulmuştur. Hem de diplomasını kiralaayan kişinin hiçbir iş güvencesi olmaksızın ve geleceğini, belki de hiç iştirakinin dahi bulunmadığı bir suçun bedelini ödemeye feda ederek.

* A.Ü. Ziraat Faköltesi Öğretim Üyesi Gıda Mühendisliğı Bölümü

Yukarıda sayılan tüm bu yetersizliklere karşın, getirilen bu düzenlemenin toplumumuzun yaşadığı işsizlik ve ekonomik bunalım yanında, kimi meslek mensuplarına iş alanı sağlaması nedeniyle, kimi meslek grup ve odaları tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Hatta gıda alanında eğitim görmüş pek çok kişi, başı sonu belli olmayan anlaşmalarla, gıda iş yerlerinde sorumlu yöneticilik görevini üstlenmişlerdir.

İşte bu gerçekten hareketle söz konusu görevi üstlenecek kişilerin en az hata ile iş yaşamını düzenlemeleri ve kendileri yanında, çalıştıkları işletme için de risk oluşturmayacak bir çalışma süreci içinde olmaları gerekmektedir. Böylesi bir süreci oluşturmanın ilk koşulu ise, devlet tarafından yürütülen gıda kontrol ve denetim hizmetlerinin başlıca aşamalarını iyi bilmek ve çalışılan işletmede bu aşamaların gereklerini eksiksiz yerine getirmektir.

Devlet Tarafından Yürütülen Gıda Denetim ve Kontrol Hizmetlerinde Başlıca Aşamalar

Günümüz dünyasında yönetim ve yaşam biçimleri ne olursa olsun, gıda denetim ve kontrol hizmetleri tüm ülkelerde daima devlet eliyle ve onun otoritesi altında yürütülmektedir. Diğer bir deyişle gıda denetim ve kontrol hizmetleri devletlerin temel görevlerindedir. Buna koşut olarak bu hizmetlerin yürütülmesinde, hizmetin özgün bir yasa ile düzenlenmesi yanında, ucuz, tekerrürsüz, etkin, yaygın ve eşit olması, en bağlayıcı temel ilkeler olarak benimsenmek zorundadır. Bu temel ilkelere bağlı kalınarak verilecek hizmetlerdeki başlıca aşamalar ise;

- İzin ve ruhsatlandırma,
 - İmalat denetim ve kontrol,
 - Piyasa denetim ve kontrol,
 - Tüketimde epidemiyolojik olayların izlenmesi,
 - Mevzuata aykırılık halinde uygulamalar,
- şeklinde sıralanabilir.

Devlet tarafından yürütülen izin işlemleri, daha

çok ithal edilen gıda maddelerine uygulanır ve ambalaj ve etiket beyanı uygunluğu yanında, özellikle içerik bakımından yürürlükteki iç mevzuata ne denli uygun olduğu incelenir. Buna karşın özellikle içte üretilen gıdalar için yapılan ruhsatlandırma kapsamında ise, mamulün ana bileşen ve katkılar yönünden sunulan üretim reçetesine ve mamulle ilgili mevzuata uygunluğu yanında, işyerinin teknolojik ve hijyenik koşullara uygunluğu da incelenir. Bu arada gerek işyerinin gerekse mamulün ruhsatlandırılması sırasında, ayrıca yine ilgili mevzuat gereği, işyerine sorumlu teknik yöneticinin istihdam edilip edilmediği de kontrol edilir.

Gıdaların imalat aşamasında denetim ve kontrolü sırasında, hem işyerinin, hem de mamullerle birlikte kullanılan her türlü yardımcı ve katkı maddelerinin periyodik olarak kontrol edilmesi anlaşılmalıdır. Gıda işyerlerinin periyodik denetim ve kontrolünde, bir yandan işletme alt yapısının hijyen ve kalite gereklerini karşılama yeteneği incelenirken, diğer yandan da çalışma ortamının işçi sağlığı koşullarına uygunluğu denetlenir.

Mamullerin imalat aşamasında yapılan denetim ve kontrolü, aslında kaynaktan kontrol olarak tanımlanır ve bu aşamada özellikle mamul üretiminde kullanılan ham madde ve yarı mamuller yanında, tüm yardımcı ve katkı maddelerinin kullanım miktarı ve nitelik açısından mevzuata uygunluğu denetlenir. Bu arada son mamulün ruhsata esas sunulan imalat reçetesine uygunluğu da ayrıca belirlenir. Ancak bu konuda en önemli nokta, periyodik de olsa yapılacak denetim ve kontrolün daima çalışma saatleri içinde, fakat gün ve saat bildirilmeksizin yapılacağı unutulmamasıdır.

Gıda maddelerinin tüketime sunulduktan sonraki piyasa aşamasında yapılan denetim ve kontrolü sırasında, ambalajının ve etiket beyanının ilgili mevzuata uygunluğu yanında, satış sırasında raf ömrü ve gerekli muhafaza koşullarına ne denli uyulduğu ve mamul için yapılan her türlü reklamın mevzuat ve etik kurallarına uygunluğu denetlenir.

Gıda maddelerinin tüketimi aşamasında yapılan denetim ve kontrol çalışmaları, gıda maddelerinin ve içme kullanma sularının neden olduğu epidemiyolojik olayların sürekli izlenmesi ile, tüketiciler tarafından gıda maddelerine ilişkin yapılan ihbar ve şikayetlerin, işletme denetimi ve alınan nünunelerde yapılan laboratuvar analizlerine dayandırılarak tespit ve değerlendirilmesi şeklinde yapılır.

Devlet tarafından yapılan gıda denetim hizmetleri sonucu değinilen aşamalardan herhangi birisinde mevzuata aykırılık saptanması halinde, görevliler tarafından aykırılığın önem ve derecesine göre, eğitim, ikaz ya da ihtar gibi işyerine fırsat tanıyan bir uygulama yapılabildiği gibi, görevliye verilmiş olan yetki kapsamında belirli bir para cezası ya da geçici faaliyetten men gibi, daha etkin bir yaptırımlar uygulanabilir. Ancak daha caydırıcı ve ağır cezaların gerektiği durumlarda ise, ilgili mahkemelerde yargılanmasını sağlamak üzere, deliller eşliğinde savcılığa suç duyurusu yapılır. Bununla birlikte iş yeri sahibi ya da sorumlu yöneticinin, verilen yargı kararına itiraz etme hakkı da yine mevzuatla düzenlenmiştir.

Sorumlu Yöneticinin Görev, Yetki ve Sorumlulukları

Genel bir yaklaşımla ele alındığında, bir sorumlu yöneticinin görev, yetki ve sorumlulukları, aslında bir iş yerinin sevk ve idaresinden sorumlu olan genel yönetimin yapmakla yükümlü olduğu tüm görevler içinde belirli oranda da olsa yer alır. Konu bu açıdan ele alındığında, bir işletme genel yönetiminin başlıca görevlerini, yıllık ve periyodik üretim planlaması, üretimin zaman, miktar çeşit ve kalite yönünden kontrolü, ürün çeşitliliği ve kalite geliştirme çalışmaları, pazarlama ve satın alma planlaması, işletme bakım ve onarım işleri, muhasebe ve finansman ve nihayet sosyal hizmetler ve personel işleri şeklinde sayılabilir. Sorumlu yöneticinin tüm bu hizmetlerin yürütülmesindeki sorumluluğu doğaldır ki, birinci derecede değildir. Bununla birlikte

en azından çoğunun planlanmasında katılım ya da katkısı gerekecektir. Fakat asıl görevinin işletmede yapılan üretim çalışmalarının insan sağlığı ve ilgili mevzuat yönünden sakınca oluşturmayacak bir şekilde gerçekleştirilmesini sağlamak olduğuna göre, birinci derecede bu görev üzerinde yoğunlaşması gerekir.

Bu durumda da, doğal olarak sorumlu yöneticinin başlıca görevlerini, ilgili yönetmelikte oldukça dağınık ve ayrıntılı bir yaklaşımla belirtilmişse de, esas olarak aşağıdaki şekilde sıralamak olasıdır;

- İşletmede hijyen zinciri oluşturmak,
- İşletmede kalite zinciri oluşturmak
- İşletme ve laboratuvar arasında eşgüdüm oluşturmak,
- Yetkili denetim ve kontrol görevlilerine gereken kolaylığı sağlamak,
- Denetim ve kontrol sonuçlarını değerlendirip, gereken önlemleri almak.

İşletmede Hijyen Zincirinin Oluşturulması

Bunlardan işletmede hijyen zinciri oluşturmak kapsamında, öncelikle periyodik işletme temizlik programının oluşturulması ile, temizlik sonucu özellikle hijyenik açıdan sağlanması gereken kriter ve parametrelerin belirlenmesi, bu konuda yapılması gereken en önemli işlemdir. Kaldı ki, kabul edilen genel ilkeye göre bir gıda işletmesinde 24 saatlik bir çalışma sürecinin en az dört saatinin temizliğe ayrılması gerekir.

İşletmede güvenli bir hijyen zincirinin oluşturulmasında ikinci önemli nokta, teknolojik akış içindeki kritik kontrol noktalarının belirlenmesi ve bu noktalarda yapılacak kontroller için, sistem ve kriterlerin oluşturulmasıdır. Bu husus işletmenin kontaminasyon yönünden zayıf noktalarının belirlenmesi yanında, izlenen teknolojinin başarısı ve mamulün sağlık açısından güvenirliliği yönünden de ayrıca önem kazanır.

İşletmede hijyen zinciri oluşturmak yönünden üzerinde durulması gereken diğer önemli bir nokta, işletme ile çevre arasında oluşabilecek karşılıklı olumsuz etkileşimi önlemek için, çevre sağlığı parametrelerinin ilgili çevre mevzuatına göre belirlenmesi ve buna uygun kontrol sistemlerinin oluşturulmasıdır. Bu kapsamda öncelikle sağlık koruma bandı içerisinde yer alabilecek ve hijyen koşullarını zedeleyecek merkezlerin yok edilmesi, tüm artık ve atıkların mevzuata uygun olarak deşarjının sağlanması, öncelikle ele alınmalıdır.

Bir gıda işletmesinde hijyen zinciri oluşturmak yönünden, gıda üretim zincirinde gıda ile temasta olan tüm çalışanların sağlıklarının, özellikle bulaşıcı ve salgın hastalıklar yönünden izlenmesi, titizlikle üzerinde durulan bir temel ilkedir. Bu nedenle bu konumda olan her kademedeki çalışanların hastalık ajanları ile parazitler yönünden portör durumunda olup olmadıklarının periyodik kontroller sonucu doktor raporu ile belirlenmesi gerekir.

İşletmede Kalite Zincirinin Oluşturulması

Bir gıda işletmesinde üretilen mamullerin sağlık koşullarına uygun olması yanında, öngörülen kalitede olması da, özellikle mamullere duyulan güveni yitirmemek ve pazar kaybına uğramamak yönünden önem taşır. Bu nedenle gıda işletmelerindeki sorumlu yöneticilerin mamullerde öngörülen kaliteyi yakalamak ve sürekli kılmak üzere, kalite zincirini de oluşturması gerekir. Bunun için gerekli ve yeterli olan tek önlem, gerek işletmeye gerekse mamule ilişkin özgün kalite parametrelerinin belirlenmesidir.

Gıda işletmelerinde işletme yönünden oluşturulacak kalite parametreleri, özellikle izlenen teknoloji ve proseslerin uygulanmasına esas gereklilikler yönünden ele alınmalı ve toplam kalite yönetimi yaklaşımı içinde belirlenerek, uygulamaya konması sağlanmalıdır. Bu husus ayrıca, üretilen mamulün kalitesindeki sürekliliği önemli derecede etkilemesi nedeniyle gerekli bir uygulamadır.

Bunun dışında üretilen mamulde öngörülen kalitenin yakalanması, hiçbir zaman yalnızca yukarıda değinilen parametrelerin belirlenmesi ile sağlanamaz. Bu nedenle mamulde öngörülen kalite düzeyini yakalamak ve sürekli kılabilmek için, hammadde-den başlayarak, tüm yardımcı maddeler ve katkı maddeleri için de, kalite kriterlerinin belirlenerek bu kriterlere uygun olanlarının satın alınmasına ve kullanımına özen gösterilmesi, ürün kalitesi yönünden kaçınılmaz zorunluluktur.

Bu arada üretimde yer almak üzere istihdam edilecek her kademedeki personel için standart nitelikler belirlendiği gibi, istihdam edilmiş personelin bilgi ve beceri yönünden gelişimini sağlamak üzere, periyodik hizmet içi eğitimden geçirilmesinin, işletmede oluşturulan çalışma düzeninin ve mamul kalitesinin geliştirilmesi açısından gerekli olduğu da, asla unutulmamalıdır.

İşletmede Laboratuvar – İşletme Eşgüdümünün Oluşturulması

Bir gıda işletmesinde, mamul üretiminin yapıldığı üretim bölümü ile laboratuvar arasında bir eşgüdümün oluşturulması, işletmede gerek üretim kalitesinin korunması, gerekse işletmede otokontrol sisteminin oluşturulması açısından çok önemlidir. Bu arada öngörülen ürün geliştirme ve çeşitlendirme çalışmalarının söz konusu iki birimin işbirliği içinde yürütülmesi, karşılıklı olarak deneyim ve bilgi birikiminin paylaşılmasına olanak vereceğinden, çalışmaların daha bir başarılı şekilde yürütülmesini sağlayacaktır.

Gıda üreten işletmelerde işletme ile laboratuvar arasında oluşturulacak eşgüdüm çalışmaları kapsamında, öncelikle periyodik olarak işletmenin hijyenik yönden kontrolü üzerinde durulmalı ve bu amaçla yapılacak çalışmalarda, bir yandan işletmede yapılan temizliğin, daha önce saptanmış olan kriterlere uygunluğu belirlenirken, diğer yandan da proses kontrolü yapılarak, prostesteki kritik kontrol noktalarının güvenilirliği saptanmış olur. Bu arada

artık ve atık kontrolleri yapılarak, işletmenin çevreye olan olumsuz etkisinin, çevre mevzuatına uygunluk derecesi de, ayrıca belirlenmelidir.

Söz konusu eşgüdüm kapsamında yürütülmesi gereken diğer önemli bir çalışma ise, üretimde kullanılan hammadde ile, her türlü yardımcı ve katkı maddelerinin ve ara mamullerin, daha önce kalite zinciri kapsamında belirlenmiş olan niteliklere uygunluğunun, özellikle satın alma ve mamulün üretimi aşamalarında test edilmesidir. Böylece bir hata ya da yanlış uygulama sonucu mamul kalitesinde oluşması muhtemel kalite kayıplarının, daha oluşmadan önlenmesi sağlanmış olur.

İşletme Denetim ve Kontrolünde Yetkililere Kolaylık Sağlamak

Devlet adına gıda denetim ve kontrolünde yetkili kılınmış görevliler tarafından periyodik veya ihbar ve şikayet üzerine yaptıkları çalışmalar, daima çalışma saatleri içinde yapılırsa da, hiçbir zaman işletme önceden haberdar edilmeksizin yürütülür. Bu nedenle işletmelerdeki sorumlu yöneticiler, her an denetlenmeye hazır olmalı ve yetkililer görevleri kapsamındaki işlemleri yürütürlerken daima kendilerine yardımcı olarak kolaylık sağlamakla yükümlüdürler. Bu bağlamda suç kanıtı olabilecek delilleri yok etmek veya gizlemek, ya da yalan veya yanlış ifadeler yoluyla yetkililerin görev yapmalarını geciktirmek ya da engellemek suça fiilen iştirakin bir kanıtı olarak değerlendirilir.

Bu nedenle işletmelerden sorumlu olan yöneticilerin teknik bilgiler kadar gıda mevzuatına ait huku-

ki bilgilerle de donatılmış olmaları gerektiğinden, sorumlu yöneticiler konu ile ilgili ve yürürlükte olan her tür mevzuatı, en son değişiklikleri ile birlikte izlemek zorundadır.

Denetim ve Kontrol Sonuçlarını Değerlendirmek

Gıda işletmelerinin denetlenmesi işleminden sonra, sonuç ister olumlu, ister olumsuz olsun, sorumlu yöneticinin bir nüshası işletmeye verilen denetim ve kontrol raporlarını özenle inceleyerek, hem denetim ve kontrol ekiplerinin yeterliliği ve objektifliği açısından, hem de sorumlusu olduğu işletmenin gerçek durumunu gözden geçirmek açısından, değerlendirmesi gerekir.

Denetim sonuçlarının değerlendirilmesinde, denetimle görevli yetkililerin bilgi yetersizliği ve kasıtlı davranışları, çoğunlukla hatalı raporların düzenlenmesine neden olabilmektedir. Bu nedenle gerek işletme sahibini bu tür olumsuzluklar hakkında bilgilendirerek uyarmak, gerekse yetkili mercilerde gerekli girişimlerde bulunabilmek açısından, sorumlu yöneticilerin bu hususları gözden kaçırmamaları, işletmenin haksız uygulamalara maruz kalmaması ve işletme hakkında doğabilecek kuşkuları önlemek açısından son derece önemlidir.

Bunun dışında tutulan raporlara göre işletmede ilgili mevzuata göre gerçekten hatalı uygulamalar ya da giderilmesi gereken eksikliklerin saptanmış olması halinde, bu hususların ivedilikle düzeltilmesi ya da giderilmesi için, gerekli önlemler süratle alınarak, işletmenin derhal mevzuat hükümlerine uygun bir hale getirilmesi gerekir.

HAYVANCILIK SEKTÖRÜNDEKİ YIKIM SÜRECİNDEN KESİTLER: "TÜRKİYE SÜT ENDÜSTRİSİ KURUMU ÖZELLEŞTİRMESİ"

Baki Remzi SULÇMEZ*

GİRİŞ

Tarım; toprak, su ve iklim gibi doğal kaynakların üretken bir yapıya dönüştürülerek bitkisel ve hayvansal üretimde bulunma ve ürünlerin işlenmesi ve pazarlanması faaliyetlerini içeren reel ve stratejik bir sektördür.

Hayvancılık; Türk halkının beslenmesi, dışsattımın artırılması, sanayi için hammadde sağlanması, bölgesel ve sektörler arası dengeli kalkınma ve kalkınmanın istikrarı, gizli işsizliğin önlenmesi, sanayi ve hizmet sektörlerinde istihdam olanaklarının yaratılması ve kalkınma finansmanının öz kaynak-

lara dayandırılması açılarından önemli bir potansiyele sahip bir tarımsal faaliyettir.

Türkiye'de 1980 yılındaki canlı hayvan varlığı içinde yaklaşık 16 milyon sığır ve 49 milyon koyun varken, bu sayılar 2002 yılında (DİE, FAO) 10 milyon sığır ve 26 milyon koyuna düşmüştür. Hayvancılık istatistiklerinde önemli hataların olduğu bilinmekle beraber, hayvan varlığında belirgin bir azalışın olduğu bilinmektedir.

Hayvancılığın bir zamanlar en büyük geçim kaynağı olduğu Doğu ve Güneydoğu bölgelerimizde yıllarca süren terör ve çatışma ortamında yaşanan

Türkiye'de Hayvan Sayısı (Baş)

Yıllar	Toplam Koyun	Kıl keçisi	Tiftik keçisi	Sığır		
				Toplam	Kültür +	Yerli
1971	37.008.000	15.042.000	4.127.000	12.939.000	-	-
1975	41.366.000	15.216.000	3.547.000	13.751.000	-	-
1980	48.630.000	15.385.000	3.658.000	15.894.000	-	-
1985	42.500.000	11.233.000	2.103.000	12.466.000	-	-
1990	40.553.000	9.698.000	1.279.000	11.377.000	4.683.000	6.694.000
1995	33.791.000	8.397.000	714.000	11.789.000	6.478.000	5.311.000
1996	33.072.000	8.242.000	709.000	11.886.000	6.704.000	5.182.000
1997	30.238.000	7.761.000	615.000	11.185.000	6.405.000	4.780.000
1998	29.435.000	7.523.000	534.000	11.031.000	6.428.000	4.603.000
1999	30.256.000	7.284.000	490.000	11.054.000	6.608.000	4.446.000
2000	28.492.000	6.828.000	373.000	10.761.000	6.544.000	4.217.000
2001	26.972.000	6.676.000	346.000	10.548.000	6.474.000	4.074.000

Kaynak:DİE

* TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Yönetim Kurulu Üyesi

ayla yasakları ve bazı köy ve mezraların boşaltılması, sürü hayvancılığına büyük zararlar vermiştir.

Önemli potansiyeline karşın, sorunları nedeniyle aynı zamanda Türk Tarımının kanayan yarasıdır Hayvancılık.

Bir yanda; düşük verimlilik düzeyi, ihmal edilen ıslah çalışmaları ve damızlık sorunu, düşük karkas ağırlığı (160-170 kg) ve süt verimi (1,5 ton), pahalı karma yem maliyetleri, bitkisel üretim ile hayvansal üretim arasındaki dengenin kurulamamış olması, birlikte üretime devam ve uzmanlaşmada yetersizlik, tarım alanında yem bitkilerinin % 3-3,5 gibi çok düşük payı ve azalan ve verimliliğini kaybeden meralar sonucu kaba yem yetersizliği, kayıtsız ve küçük işletme yapısı, sağlıksız veri tabanı, küçükbaş ağırlıklı hayvancılık yapısı (%75), bakım, besleme ve hastalıklarla mücadele sorunları, örgütlenme ve pazarlamada yetersizlikler, destekleme ve kredilerdirme politikalarındaki yanlışlıklar, toplam hayvan sayısında azalma, artmayan kırmızı et üretimi (900 bin ton) ve ümit bağlanan beyaz et, beyaz et sektöründe yaşanan krizler, artmayan çiğ süt üretimi (10 milyon ton), Avrupa Birliği'nin 1/4'ü kadar et tüketimi (24 kg), kaybedilen yeterlilik düzeyi ve hayvansal ürünlerde net dışalımca olma.

Diğer yanda; özelleştirme sonrası ülke pazarının ulusötesi tekellerin egemenliğine girmesi sürecinde dünya üretiminin teknoloji ve destekleme kurumalı üretim maliyetleri karşısında rekabet etme uğraşısı.

II. Dünya/Paylaşım Savaşı sonrasında oluşan yeni uluslararası işbölümünde tarım gibi düşük katma değerli sektörlerin az gelişmiş ülkelere bırakılmasının etkisiyle, ekonomik istikrar paketlerinin Türkiye ekonomi tarihine 1945'lerde girmesine karşın, tarımın istikrar paketleri içinde açık ve net bir şekilde yer alması, içerdiği yapısal dönüşüm programı nedeniyle kapitalist sistemin küreselleşme sü-

recine eklenme modeli olan 24 Ocak 1980 tarihinde başlamıştır.

Uruguay Turu sürecine kadar GATT müzakereleri içinde doğrudan tarım sektörüne yönelik bir anlaşma yer almaması tarımın dışlanması olarak algılanmamalıdır. Truman Doktrini, New Deal Programı ve Marshall Planı doğrultusunda az gelişmiş ülkelere yapılan dış kaynak aktarımı tarım ağırlıklıdır. Ülkemizde de Marshall Planı doğrultusunda gelen dış kredilerin öncelikle tarım alet makinaları satın alımı ve yol yapımı amaçlı proje kredileri şeklinde olması, gerek tarımın dış borçlanma yoluyla makinalaşmasını, gerekse piyasaya açılmasını sağlamıştır.

Tarım sektörü, gelişmişlik düzeyi ne olursa olsun tüm ülkelerde devlet tarafından prim, destekleme alımları, ucuz kredi ve benzeri politikalarla desteklenmektedir.

Sanayi ürünlerine göre düşük katma değerli olan tarım ürünlerinin uluslararası piyasalardaki fiyatlarının her zaman sanayi ürünlerinin altında oluşması nedeniyle, az gelişmiş ülkelerin devlet desteğiyle de olsa güçlü tarım ülkeleri olarak uluslararası piyasalarda rekabeti yakalama şansları yoktur.

Tarımsal üretimin sanayileşmesi için verilen dış borç kredilerinin geri ödenme riskinin büyüklüğü, borcunu ödeyebilmek için borçlanan ülkeyi IMF ve Dünya Bankası ikilisinin önerdiği istikrar programının uygulayıcısı durumuna düşürmektedir.

IMF ve Dünya Bankası tarafından tarımda desteklerin kaldırılarak piyasa ekonomisi koşullarının geçerli kılınmasıyla hedeflenen amaçlar; kamu kaynakları üzerindeki baskının azaltılması, tarımsal politikalarının uluslararası pazara göre biçimlendirilmesi, yeni sanayi ürünlerine pazar açılması, tarımsal nüfusun ve tarımdaki istihdamın azaltılmasıdır.

Türkiye'de Devlet, 1980 öncesinde tarım sektörünün yönetiminde, üreticiye girdi sağlamak, tarım-

sal kredi açmak, tarımsal ürün alımında bulunmak işlevlerini yürütmekteydi. Devlet; TİGEM, TÜGSAŞ, İGSAŞ, TZDK, YEMSAN gibi kurumlarda girdi üretimi yanında; TZDK, TKKMB ve TŞFAŞ ile üreticiye dağıtımını da üstlenmiş; TCZB ve TKKMB kanalıyla kredi sağlamış; TMO, ÇAYKUR, TEKEL, TŞFAŞ, TSKB, TSEK, EBK aracılığıyla belli ürünler için piyasaya alıcı olarak girerek, bunları işleyerek ya da doğrudan depolayarak veya satarak tarımsal üretimi desteklemiş ve yönlendirmiştir.

Tarımsal KİT'ler, pazarlama marjlarını düşük tutup normal kar dahil üreticinin ortalama maliyetini karşılaması ve üretimin artırmasının teşvik edilmesi ve tüketicinin satın alma gücünü aşmayan fiyatlarla temel gıda ürünlerine ulaşabilmesi amacıyla kurulmuşlardır.

Küreselleşen Dünyada Türk Tarım Sektörü; Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası (DB), Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ), Avrupa Birliği (AB), Ulusötesi Tekeller ve bilinci/gücü oranında Türk Ulusu/Çiftçisi'nin etkisi altında şekillenmektedir.

Kendi krizini aşmak için kendine yeni faaliyet ve kâr alanları arayan gelişmiş ülkeler, çok yüksek miktarlarda dış ve iç borç krizine soktukları Türkiye'de, 1980'li yıllardan günümüze değin "Küreselleşme" söylemiyle, a) piyasaların kontrolsüz serbestleştirilmesi, b) devletin küçültülmesi ve kural koyamaz duruma getirilmesi, c) ulusal varlıkların özelleştirilmesi ve yabancılaştırılması uğraşısı içerisindedirler.

1980'li yıllarda başlayan ve genelde KİT'leri, özelde tarımsal KİT'leri sırasıyla yok eden özelleştirme sürecini, 2003 yılında değerlendirdiğimizde ve sürecin parçalarını birleştirdiğimizde; küreselleşme ve özelleştirme sürecinin, dış dayatmalarla tüm sektörleri etkilediği, yapısal uyum programlarına dayalı yeniden yapılanmanın yöntem, etki ve so-

nuçlarının ise, en açık biçimde "tarım sektöründe" ortaya çıktığı görülecektir.

ABD ve AB ülkelerinin tarımsal ürün stoklarına yeni pazarlar bulması, öncelikle "ulusal pazarlardaki yerli üretimin kısılmasını" ve "üreticilerin tüketici konumuna getirilmesini" gerektirmektedir. "Tarım Reformu" başlığı altında yapılan önerilerin/dayatmalarının her iki amacı gerçekleştirmeye yönelik olduğu, artık toplumun tüm kesimlerince açıkça anlaşılmıştır.

Küreselleşen dünyada devlete biçilen yeni rol, "özel zararların kamulaştırılması ve kamusal yararların özelleştirilmesi"dir. Tarım alanında yaşanan özelleştirmelerden biri olan, tarımdaki üreticiler ile üretilen temel gıda maddelerini tüketen tüketicilerin yararlandığı "fiyat düzenleyici" KİT'lerin özelleştirilmesi, "kamu yararının özel çıkara dönüştürülmesinin" çarpıcı bir örneğidir.

Özelleştirme uygulamalarının başlatıldığı 1985 yılından 2003 yılına kadar geçen 18 yıllık sürede kapsama alınan kuruluşların yarısından fazlası tamamen özelleştirilmiştir.

Varlık satışı yoluyla kısmen özelleştirildikten sonra özelleştirme kapsamındaki diğer bir kuruluşla birleştirilerek tüzel kişiliği sona erdirilen kuruluşlar arasında Türkiye Süt Endüstrisi Kurumu ve Yem Sanayii A.Ş., 20.05.1992'de % 100 payla özelleştirme kapsamına alınmış, Kasım 1997'de tüzel kişilikleri Ticaret Sicil'den silinmiş, 11.11.1997'de Et ve Balık Ürünleri AŞ ile birleştirilerek tasfiye edilmiştir. Böylece, TSEK ve YEMSAN'a bağlı üretim birimleri tamamen özelleştirilmiş ve devlet bu alanlarda işletmecilikten çekilmiştir.

ÖİB Portföyündeki Şirketler/Kuruluşlar arasında % 100 kamu sermayesi içeren ve 2003 Yılı Özelleştirme Programında "Gelişmelere Göre Değerlendirilecek Kuruluşlar" arasında yer alan Et ve Balık Ürünleri AŞ (EBÜAŞ)'ye ait, ilgili kuruluşlar tarafın-

dan Haziran 2003'e kadar ihaleye çıkarılarak "varlık satışı" şeklinde satılacak Meybuz, Yasataş ve Havelsan ile 49 adet gayrimenkul bulunmaktadır. 2003 Yılı Özelleştirme Programında "kapatılacak İşletmeler" arasında EBÜAŞ -Zeytinburnu Et Kombinası ve Haydarpasha İşletmesi bulunmaktadır.

Hayvancılık sektörünün bileşenleri olan et-balık, süt ve yemde, devletin diğer bazı politikalarının uygulanmasında aracı olarak kullanılan kamu kuruluşlarının (EBK, TSEK ve YEMSAN), bu konulara ilişkin destekleme politikaları belirlenmeden eşzamanlı özelleştirilmesi hayvancılığımızın sonunu hazırlamış, piyasa yerli ve yerli ortaklı yabancı tekelere teslim edilmiştir.

Aynı süreç, başlıca tarımsal girdiler olan; tohumluk, gübre, su, yem, damızlık hayvan, tarımsal mücadele ve traktör-tarımsal makineler için de geçerlidir. Özelleştirme politikaları ile bu alanlar tümüyle yerli ve yabancı özel sermayeye açılmaktadır. Süreç KİT'lerle sınırlı kalmamakta, toprak ve su ile tarımsal altyapı hizmetleri de özelleştirilmektedir.

Bu bağlamda; Yem Sanayi Türk A. Ş. (YEMSAN), Türkiye Süt Endüstrisi Kurumu (TSEK), Et ve Balık Kurumu (EBK) gibi tarımda geçmişte önemli işler başarmış kurumların özelleştirilmesinden sonra, sektörde olumlu veya olumsuz hangi gelişmelerin yaşandığı ve sektörün nasıl etkilendiğinin açıkça ortaya konulması, olası özelleştirme uygulamalarının yaratacağı sorunlara ışık tutacak, uygulanması gerekli ulusal politikalara yol gösterecektir.

Özelleştirme süreci, özelleştirilen işletmelerin sayısı ve kamu sektöründeki kalan ağırlığı dikkate alarak saptanabilen "neyin ne kadar özelleştirildiği" ve sonuçlarının zamana bağlı olması ve değerlendirmelerin yargıya dayalı olması nedeniyle daha zor saptanabilen "özelleştirmenin ulusal ekonomiye ve topluma ne getirdiği" şeklinde iki boyutta incelenebilir. Hayvancılık sektöründeki yıkımı "süt" öze-

linde inceleyen ve ikinci boyuta ağırlık veren bu çalışmada, doğal olarak ilk boyutu da değerlendirecektir.

Süt Sektörü

Türkiye Süt Endüstrisi Kurumu (TSEK), 05.02.1962 tarih ve 6/5918 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile İktisadi Devlet Teşekkülleri ile Müesseseleri ve İştirakleri Hakkında Kanun kapsamına alınmış, 30.04.1963 tarih ve 227 sayılı yasa ile üreticilerin ürettiği sütü işlemek ve değerlendirmek, özel sektörü teşvik ve önderlik etmek, ülkenin çeşitli yörelerinde tesisler kurmak ve Türkiye'de süt sanayinin gelişmesini sağlamak amacıyla kurulmuştur. Daha sonra bazı değişikliklere uğratarak KİT'ler hakkında 223 sayılı Kanun ile Tarım ve Köyişleri Bakanlığı'nın ilgili kuruluşu şeklinde organize edilmiş ve ana statüsü 28.11.1984 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

TSEK, süt sektöründe bir çok ilkleri gerçekleştiren karlı bir kamu kuruluşudur. TSEK, 1968 yılında Türkiye'de pastörize edilmiş ilk gıda ürünü olan pastörize sütü, 1972'de ilk homojenize edilmiş yoğurdu üretmiş, 1979'da ilk kez beyaz ve kaşar peyniri, içi hava almayan vakumlu ambalajda paketlemiş ve dil peynirini üretmiştir.

1963 yılında kurulan ve milyonlarca üreticinin ve milyonlarca tüketicinin fiyat düzenlemelerinden ve desteklerinden yararlandığı TSEK, 20.5.1992 tarih ve 92/3088 sayılı kararla özelleştirme kapsamına alınmış ve 1993-1998 yılları arasında 33 tesisi özelleştirilmiştir. TSEK'e ait 28 işletmenin 19'unun satın alanlar tarafından kapatılması üzerine, bir kısmı tekrar devlete dönmüş, bazıları ise il özel idareleri tarafından satın alınıp işletilmeye geçmiştir.

1992 yılı verileriyle Türkiye'de 1000 ton/yıl'ın üzerinde kapasiteye sahip ve süt teşvik priminden yararlanan süt ve süt mamülleri işletmelerinin sayı-

sı 1.308'dir. Bunların 48 adeti kamu sektörüne, 63 adeti kooperatiflere, 1.197 adeti özel sektöre aittir. 1.308 işletmenin toplam kapasitesi 5.724.720 ton/yıl olup, 34 adet tesise sahip TSEK'in işletme kapasiteleri toplamı 308.100 ton/yıl'dır. Türkiye'de kurulu 1.000 ton/yıl'ın üzerindeki işletmelerin % 2.59'u ve toplam kurulu kapasitenin % 5.38'i TSEK'e aittir.

TSEK'e ait işletmelerin kapasite kullanım oranları İzmir, İstanbul ve Bursa'da % 100 olup, diğer işletmelerde % 1.35 ila % 86 arasında değişmektedir. Ortalama kapasite kullanım oranı % 63'tür.

1990 verileriyle sektörün istihdam hacmi 4.672 kişi, TSEK'in bu toplamda payı 1.909 kişidir (% 40.86). 1992 yılı verileriyle TSEK tarafından üretilen UHT süt maliyetinde personel giderleri % 21 paya sahipken, bu oran özel sektörde % 3'tür.

Talep yetersizliği ve istikrarsızlığı, kapasitenin tam kullanılmaması, maliyeti artırıcı vergi ve fonlar, yüksek personel gideri gibi sorunlarına karşın, piyasada fiyatları regüle ederek üretici ve tüketiciye olumlu katkılar sağlayan TSEK, 1992 yılında en az zarar eden tarımsal KİT'ler arasındadır.

Türkiye'de ilk ve tek "işletme hakkı devri" uygulaması, Kars Süt Mamülleri Müessesesi'nin EİYKK'nun 14.8.1985 tarih ve 85/21 sayılı Kararı ile gerçekleşmiştir. Bu tesis söz konusu Karar ile 1986'dan itibaren ilk üç yıl için sırasıyla 20 milyon TL, 40 milyon TL ve 100 milyon TL, takip eden 6 yıl için Toptan Eşya Fiyat Endeksinin % 75'i oranında artırılacak tutar üzerinden 9 yıl süreyle özel bir firma olan PEYSAN A.Ş.'ye kiralanmıştır. Ancak özel firmanın sözleşmede belirlenen koşullara uymaması, ilk iki yılın ardından ödemelerini yapmadığı gibi tesisi kapatarak ve makineleri sökerek başka bir yere taşıması ve 1989 yılından sonra kira bedellerini ödememesi nedeniyle, devir sözleşmesi 1993 yılında feshedilmiştir. Kamu Ortaklığı Yüksek Kuru-

lu (KOYK)'nun durumu ancak 7 yıl sonra fark etmesi üzerine, 1.4.1992 tarih ve Özelleştirme-92/9 sayılı Kararı ile atıl duruma getirilen müessese geri alınarak Türkiye Süt Endüstrisi Kurumu'na devredilmiştir. Tesis 7.6.1993 tarih ve 93/14 sayılı YPK kararıyla bedelsiz olarak Kars İl Özel İdaresi'ne devredilmiştir.

Siirt Peynir ve Tereyağ Fabrikası, K.Maraş Süt ve Mamülleri Tesisi, Kars Süt Fabrikası gibi özelleştirme kapsamına alınan yarım kalmış tesislerde satış veya defter değerinden devir biçiminde işlem yapılmıştır.

Kars Süt Mamülleri Müessesesi'nin özelleştirilmesinin sonucu; bölge hayvancılığının ağır bir darbe alması, işçilerin işten çıkarılması, makineleri çalınan tesisin trilyonluk zararıyla bir başka kamu kuruluşunun üzerine yıkılmasıdır ve bu sonuçlar özelleştirmenin başarısızlığını göstermektedir.

1995 yılında İzmir yöresinde yapılan bir araştırmada, üretici bazında çiğ süt satış fiyatı 14.000 TL/kg iken, özelleştirme sonrası çiğ süt fiyatı 1996'da 10.000 TL/kg'ya gerilemiştir. Aynı dönemde kutulu sütün satış fiyatı ise, 35.000 TL'den 50.000 TL'ye yükselmiştir.

TSEK'in özelleştirilmesinde kooperatif vb örgütler devre dışı bırakılmış, göz ardı edilmiş, fabrikaların yalnızca 1 adeti kooperatiflere satılmıştır. Oysa, İrlanda ve Norveç'te % 100, Finlandiya'da % 97, İsveç'te % 99, Portekiz ve Danimarka'da % 87, Almanya'da % 79, ABD'de % 78, Belçika'da % 70 oranları dikkate alındığında, gelişmiş ülkelerde süt pazarlamasının neredeyse tümü kooperatiflerce gerçekleştirilmektedir. Türkiye'de kooperatiflerin % 4-7 oranıyla pazarlama sürecinde etkin olmadığı bir ortamda özelleştirme uygulamalarında üretici örgütlerinin devre dışı bırakılması, "sermayenin tabana yayılması" hedefini işlemez kılmıştır.

MAKALE

Türkiye Süt Ürünleri A.Ş. (SEK) Varlıkları Toplamı ve Satış Bedeli

Tesis	Satın Alan Kişi/Kuruluş	Satış Tarihi	Satış Bedeli (TL)	Satış Bedeli (\$)
İzmir-Tire Süt Top. Merk.	Levent Yatkin	10.05.1993	505.000.000	51.750
Çatalca Süt Top. Merk.	Z. Yücel - A. Hasbayram	13.05.1993	675.250.000	67.912
Denizli Acıpayam Arsası	Dr. İsa Tuzcu	16.07.1993	451.000.000	40.277
Adana Süt ve Mam. İşl.	Seytaş A.Ş.	20.07.1995	56.000.000.000	1.264.394
Afyon Süt Mam. İşl.	Afyon Gıda San.	20.07.1995	40.000.000.000	903.138
Amasya Süt ve Mam. İşl.	Oğraş Top.San.Ltd.Şti.	20.07.1995	25.000.000.000	563.749
Bayburt Süt ve Mam. İşl.	Vural Işşır	20.07.1995	18.600.000.000	419.429
Çan Süt Mam.İşl.	Tikveşli A.Ş.	20.07.1995	16.000.000.000	361.255
Çankırı Süt ve Mam. İşl.	Aytaç Dış Tic.Yat.San.A.Ş.	20.07.1995	21.000.000.000	473.549
Erzincan Süt ve Mam. İşl.	Asır A.Ş.	20.07.1995	16.000.000.000	360.799
Erzurum Süt ve Mam.İşl.	Özatalay İnş.Tur.Tic.Ltd.	20.07.1995	18.000.000.000	405.899
Eskişehir Süt ve Mam.İşl.	Mis Süt A.Ş.	20.07.1995	40.000.000.000	901.998
Havsa Süt Mam.İşl.	Trakyabilik	20.07.1995	64.000.000.000	1.443.197
Siverek Süt İşl.	Ali Murat Bucak	20.07.1995	6.000.000.000	135.300
Yatağan Süt İşl.	Bodrum Su Ür. Paz.Ltd.Şti.	20.07.1995	32.000.000.000	721.598
Yüksekova İşl.	Şükrü Acar	20.07.1995	5.000.000.000	112.750
Trabzon İşletmesi	Demçay A.Ş.	20.07.1995	36.000.000.000	812.825
Solaklı Süt Top.Mer.	Cuma Şanlıyurt	26.07.1995	4.000.000.000	89.174
Sinop Süt ve Mam.İşl.	Recep Özdemir	28.07.1995	17.000.000.000	378.712
Balıkesir Süt ve Mam. İşl.	Mar Tük. Mad. İth.lhr.AŞ	31.07.1995	144.000.000.000	3.208.556
Burdur Süt ve Mam.İşl.	Mis Süt A.Ş.	31.07.1995	121.000.000.000	2.696.078
İzmir Süt ve Mamülleri İşl.	Mis Süt A.Ş.	31.07.1995	305.000.000.000	6.795.900
Lalahan Süt ve Mam.İşl.	Mis Süt A.Ş.	31.07.1995	110.000.000.000	2.450.980
Muş Süt ve Mam.İşl.	Muş Ovası Süt Ür.San.TicAŞ	01.08.1995	5.500.000.000	122.111
Adilcevaz Süt ve Mam.İşl.	Adilcevaz Sulama Koop.	04.08.1995	7.500.000.000	165.366
Ceylanpınar Arsası	Veysi Göllü-Ahmet Güntekin	04.08.1995	4.000.000.000	88.195
Aksaray Süt ve Mam.İşl.	Aksaray Aksüt Mam.Ltd.Şti.	08.08.1995	39.000.000.000	854.626
Sivas Süt ve Mam.İşl.	Fah-Sel San. Ürün. Ltd.Şti.	08.08.1995	18.100.000.000	396.634
Şebinkarahisar Arsası	Ünsal Uluçeçen	10.08.1995	2.200.000.000	48.025
Elazığ Süt ve Mam.İşl.	Elsüt A.Ş.	16.08.1995	22.000.000.000	466.972
İstanbul Süt ve Mam.İşl.	Süt End.Kuruluşları A.Ş.	29.08.1995	1.420.000.000.000	29.740.088
SEK isim hakkı	Süt End.Kuruluşları A.Ş.	29.08.1995	380.000.000.000	7.958.615
Bolu Süt ve Mam.İşl.	Abant Süt Ortak Girişimi	31.08.1995	71.000.000.000	1.484.021
Tunceli Süt Toplama Mer.	Celal Yaşar	31.08.1995	15.000.000.000	313.525
Çorum Süt ve Mam.İşl.	Cansüt Gıda San.	08.09.1995	22.500.000.000	476.957
Diyarbakır Süt ve Mam.İşl.	H.M.Adnan Çelebiser	22.11.1995	35.000.000.000	661.338
Adıyaman Süt ve Mam.İşl.	Ahmet Yaşar Öncel	23.11.1995	12.000.000.000	226.745
Devrek Süt ve Mam.İşl.	Baçoğlu A.Ş.	23.11.1995	22.000.000.000	415.698
Silivri Süt Toplama Merk.	Klas Al. Merk.Dış.Tic.A.Ş.	24.11.1995	8.000.000.000	149.695
Aydın Köşk Arsası	Sema Tar HayTur Pet San AŞ	08.12.1995	24.000.000.000	432.261
Kastamonu Süt ve Mam.İşl.	Saf Süt Gıda San.Tic.A.Ş.	22.12.1995	16.000.000.000	279.393
Yenice Süt Toplama Merk.	Süleyman Çalışkan	06.02.1998	3.800.000.000	17.410
Giresun Süt ve Mam.İşl.	Hayri Bakıcı Ort. Gir. Grub	05.06.1998	170.025.000.000	662.865
Varlık Toplamı			3.393.856.250.000	69.619.759

Kaynak: www.oib.org.tr

MAKALE

4046 Sayılı Kanun'un 2/i Maddesi Çerçevesinde SEK'e Ait Bedelsiz Devredilen Varlıklar

	ÖYK Karar Tarihi	Devredilen Kuruluş	Tahsis Edilen Kuruluş	Devir Tarihi
Lalahan Süt Kutu Dolum Makinası	04/09/199 5	Tarım ve Köyişleri Bakanlığı	Atatürk Orman Çiftliği	04/09/1995
Menemen Süt Toplama Merkezi Arazisi	19/01/199 6	Menemen Belediyesi	Menemen Belediyesi	01/02/1996

Kaynak: www.oib.org.tr

Yarım Kalmış Tesislerden Satış İşlemi Gerçekleştirilenler

	Satın Alan Kuruluş	Satış Tarihi	Satış Bedeli (TL)	Satış Bedeli (ABD Doları)
SEK Kars Süt	Peysan	1986	0	0
SEK K.Maraş Süt Mamülleri İşletmesi	Yaşar Dondurma	09.10.198 9	1.600.000.000	708.755
TOPLAM			578.825.000.00 0	3.562.280

Kaynak: www.oib.org.tr

Yarım Kalmış Tesislerden Defter Değeri Üzerinden Devredilenler

	Devredilen Kuruluş	Devir Tarihi	Devir Bedeli (Milyon TL)	Devir Bedeli (ABD Doları)
SEK Siirt Peynir Fabrikası	KÖYTEKS	08.07.1988	90.000.000	64.394

Kaynak: www.oib.org.tr

MAKALE

Satış Sözleşmelerinde Faaliyete Devam Şartı Bulunan Süt İşletmeleri

	Faaliyete Devam Süresi Sonu	Özelleştirme Öncesi Yıllık Ortalama Üretim (000 Litre)	Özelleştirme Sonrası					
			Üretim Miktarı (000 Litre)			Özelleştirme Öncesine Göre Değişim (%)		
			1. Faaliyet Yılı	2. Faaliyet Yılı	3. Faaliyet Yılı	1. Faaliyet Yılı	2. Faaliyet Yılı	3. Faaliyet Yılı
1 Adana	Temmuz 1998	4.028	3.235	2.016	0	-19,69	-49,95	-
2 Adıyaman	Aralık 1998	124	710	720	680	471,51	479,55	447,36
3 Adıcevaz	Ağustos 1998	335	90	46	229	-73,12	-86,26	-31,61
4 Afyon	Temmuz 1998	2.627	5.315	5.959	5.723	102,29	126,80	117,81
5 Aksaray	Ağustos 1998	2.037	2.283	1.014	780	12,08	-50,24	-61,72
6 Amasya	Temmuz 1998	1.456	1.875	2.100	3.047	28,81	44,27	109,32
7 Balıkesir	Ağustos 1998	456	15.063	15.244	17.306	3200,79	3240,56	3692,38
8 Bayburt	Ağustos 1998	273	116	251	357	-57,54	-8,04	30,80
9 Bolu	Eylül 1998	4.453	0	4.126	2.244	-	-7,35	-49,61
10 Burdur	Ağustos 1998	8.839	21.589	23.241	21.412	144,26	162,95	142,25
11 Çanakkale	Ağustos 1998	1.037	6.542	9.997	6.696	530,87	863,98	545,71
12 Çankırı	Ağustos 1998	-	4.355	4.548	5.224	(*)	(*)	(*)
13 Çorum	Eylül 1998	569	3.111	0	0	446,85	-	-
14 Diyarbakır	Aralık 1998	1.389	905	835	590	-34,83	-39,87	-57,51
15 Elazığ	Ağustos 1998	882	764	1.292	1.242	-13,36	46,48	40,85
16 Erzincan	Ağustos 1998	512	522	1.500	290	1,95	193,12	-43,29
17 Erzurum	Ağustos 1998	1.098	4.206	4.613	1.321	283,08	320,19	20,35
18 Eskişehir	Temmuz 1998	3.128	0	0	0	-	-	-
19 Havsa	Ağustos 1998	4.288	2.544	1.368	2	-40,68	-68,10	-99,95
20 İstanbul	Eylül 1998	89.953	79.524	69.938	63.225	-11,59	-22,25	-29,71
21 İzmir	Ağustos 1998	31.576	0	0	0	-	-	-
22 Kastamonu	Aralık 1998	3.327	3.933	5.394	2.016	18,24	62,14	-39,40
23 Lalahan	Ağustos 1998	14.992	0	0	0	-	-	-
24 Muş	Ağustos 1998	174	90	165	2.550	-48,18	-4,99	1368,33
25 Sinop	Ağustos 1998	867	637	1.148	832	-26,55	32,43	-3,98
26 Sivas	Ağustos 1998	653	2.573	4.543	4.061	294,34	596,22	522,34
27 Siverek	Temmuz 1998	342	0	0	0	-	-	-
28 Trabzon	Temmuz 1998	995	5	0	0	-99,47	-	-
29 Yatağan	Ağustos 1998	3.945	6.058	3.174	1.745	53,53	-19,55	-55,77
30 Yüksekova	Ağustos 1998	907	668	704	646	-26,41	-22,35	-28,78
Toplam:		185.262	166.712	163.936	142.219	-10,01	-11,51	-23,23

(*): Çankırı İşletmesinde 1991 yılından özelleştirme tarihine kadar üretim yapılmamıştır.

Kaynak: www.oib.org.tr

Satış Sözleşmelerinde Faaliyete Devam Şartı Bulunan Süt İşletmeleri

	Özelleştirme Öncesi (000 Litre)				Özelleştirme Sonrası (000 Litre)			
	1992	1993	1994	1996	1997	1998	1999	2000
Adana	5.417	4.276	2.393	3.235	2.016	0	0	0
Adıyaman	200	111	62	710	720	680	1.528	89
Adıcevaz	271	268	466	90	46	229	0	0
Afyon	4.137	2.309	1.436	5.315	5.959	5.723	6.937	9.084
Aksaray	2.010	2.498	1.604	2.283	1.014	780	600	1.010
Amasya	1.661	1.387	1.320	1.875	2.100	3.047	2.071	2.517
Balıkesir	476	608	285	15.063	15.244	17.306	11.961	25.114
Bayburt	326	320	172	116	251	357	0	0
Bolu	6.951	3.623	2.786	0	4.126	2.244	0	0
Burdur	8.738	7.993	9.785	21.589	23.241	21.412	0	0
Çanakkale	1.198	1.403	510	6.542	9.997	6.696	4.333	5.331
Çankırı	0	0	0	4.355	4.548	5.224	6.200	6.936
Çorum	333	647	726	3.111	0	0	0	0
Diyarbakır	1.414	1.462	1.290	905	835	590	0	0
Elazığ	1.336	618	692	764	1.292	1.242	60	662
Erzincan	736	415	385	522	1.500	290	2.133	3.643
Erzurum	1.129	1.149	1.016	4.206	4.613	1.321	935	3.676
Eskişehir	3.346	3.470	2.568	0	0	0	0	0
Havsa	7.177	3.218	2.468	2.544	1.368	2	0	0
İstanbul	86.155	88.917	94.786	79.524	69.938	63.225	74.291	79.518
İzmir	32.037	33.339	29.353	0	0	0	0	0
Kastamonu	4.088	3.384	2.509	3.933	5.394	2.016	0	0
Lalahan	16.217	15.317	13.443	0	0	0	0	0
Muş	221	161	140	90	165	2.550	1.310	1.104
Sinop	716	917	967	637	1.148	832	0	0
Sivas	814	592	552	2.573	4.543	4.061	3.730	2.980
Siverek	79	510	438	0	0	0	0	0
Trabzon	1.349	1.139	497	5	0	0	0	0
Yatağan	3.657	4.081	4.098	6.058	3.174	1.745	1.444	464
Yüksekova	850	972	900	668	704	646	558	688
Toplam	193.036	185.104	177.645	166.712	163.936	142.219	118.091	142.815

Kaynak: www.oib.org.tr

MAKALE

Özelleştirme Öncesi (1992-1994) ve Sonrası (1996-1998) Yıllık Ortalama Üretim (000 Litre)

	Özelleştirme Öncesi	Özelleştirme Sonrası
Adana	4.028	1.750
Adıyaman	124	703
Adıyevaz	335	122
Afyon	2.627	5.666
Aksaray	2.037	1.359
Amasya	1.456	2.341
Balıkesir	456	15.871
Bayburt	273	241
Bolu	4.453	2.123
Burdur	8.839	22.081
Çanakkale	1.037	7.745
Çankırı	0	4.709
Çorum	569	1.037
Diyarbakır	1.389	777
Elazığ	882	1.099
Erzincan	512	771
Erzurum	1.098	3.380
Eskişehir	3.128	0
Havsa	4.288	1.304
İstanbul	89.953	70.896
İzmir	31.576	0
Kastamonu	3.327	3.781
Lalahan	14.992	0
Muş	174	935
Sinop	867	872
Sivas	653	3.726
Siverek	342	0
Trabzon	995	2
Yatağan	3.945	3.659
Yüksekova	907	673
Toplam	185.262	157.622

Kaynak: www.oib.org.tr

MAKALE

SEK'e Ait Süt İşletmelerinin Özelleştirme Öncesi ve Sonrası İşçi Sayıları

	Devir Tarihi	Özelleştirme Öncesi	Özelleştirme Sonrası	Değişim (%)	
Adana	08.08.1995	56	0	-	İşletme Kasım 1997'den bu yana kapalıdır.
Adıyaman	20.12.1995	10	10	0,0	
Adilcevaz	18.08.1995	14	0	-	İşletme, faaliyete devam şartının sona erdiği Ağustos 1998'den bu yana kapalıdır.
Afyon	31.07.1995	21	32	52,4	
Aksaray	17.08.1995	19	20	5,3	
Amasya	31.07.1995	17	23	35,3	
Balıkesir	07.08.1995	16	76	375,0	
Bayburt	07.08.1995	8	0	-	İşletme 1999 yılı başından bu yana kapalıdır.
Bolu	08.09.1995	30	0	-	İşletme, faaliyete devam şartının sona erdiği Eylül 1998'den bu yana kapalıdır.
Burdur	04.08.1995	66	0	-	İşletme 1999 yılı başından bu yana kapalıdır.
Çanakkale	14.08.1995	16	5	-68,8	
Çankırı	04.08.1995	4	37	825,0	
Çorum	11.09.1995	4	0	-	İşletme Eylül 1997'den bu yana kapalıdır.
Diyarbakır	15.12.1995	20	0	-	İşletme, faaliyete devam şartının sona erdiği Aralık 1998'den bu yana kapalıdır.
Elazığ	25.08.1995	28	13	-53,6	
Erzincan	08.08.1995	15	18	20,0	
Erzurum	09.08.1995	8	15	87,5	
Eskişehir	31.07.1995	24	0	-	İşletme Mart 1997'den bu yana kapalıdır.
Havsa	09.08.1995	15	0	-	İşletme, faaliyete devam şartının sona erdiği Ağustos 1998'den bu yana kapalıdır.
İstanbul	11.09.1998	163	292	79,1	
İzmir	10.08.1995	147	0	-	İşletme 1996 yılından bu yana kapalıdır.
Kastamonu	29.12.1995	33	0	-	İşletme 1999 yılı başından bu yana kapalıdır.
Lalahan	05.08.1995	78	0	-	İşletmede özelleştirme sonrasında üretim faaliyeti olmamıştır.
Muş	15.08.1995	9	24	166,7	
Sinop	08.08.1995	15	0	-	İşletme, faaliyete devam şartının sona erdiği Ağustos 1998'den bu yana kapalıdır.
Sivas	15.08.1995	14	16	14,3	
Siverek	31.07.1995	6	0	-	İşletmede özelleştirme sonrasında üretim faaliyeti olmamıştır.
Trabzon	31.07.1995	16	0	-	İşletme Temmuz 1996'dan bu yana kapalıdır.
Yatağan	09.08.1995	23	4	-82,6	
Yüksekova	03.08.1995	17	10	-41,2	
Toplam		912	595	-34,8	

NOT: Özelleştirme öncesi işçi sayıları işletmenin fiili devir tarihi, özelleştirme sonrası işçi sayıları ise 2000 yılı sonu itibarıyla.

Kaynak: www.oib.org.tr

TSEK'in Özelleştirme Öncesi ve Sonrası Üretim ve İstihdamının Karşılaştırılması

Özelleştirme öncesi üretim	193.036 ton/yıl
Özelleştirme sonrası üretim	142.815 ton/yıl
Üretim azalma oranı	% 26
Özelleştirme öncesi işçi sayısı	912
Özelleştirme sonrası işçi sayısı	595
İşten atılma oranı	% 66

TSEK'in özelleştirilmesi süreci sonunda başlıca 2 amaç belirgin olarak ortaya çıkmıştır.

- Fabrika arazilerinin rantını elde etmek,
- Piyasanın en büyük süt üreticisi olan SEK'i yok ederek tekel oluşturmak.

TSEK'in isim hakkı ve İstanbul İşletmesi bir paket içinde 1.8 trilyon TL'ye Koç Topluluğu'na satılmıştır. Sektörde faaliyet gösteren küçük ve orta büyüklükteki sanayici ve gıda toptancılarından oluşan 164 kişilik bir grup tarafından satın alınan ve yalnızca arazisi için 18 trilyon TL teklif verilen SEK İstanbul İşletmesi, 13 Haziran 1997 tarihinde küçük ve büyük sermayenin birlikte çalıştığı modele öncülük etmek üzere şirketin % 68'ine sahip olan Koç Topluluğuna geçmiştir. Bugün SEK'teki Koç Holding ve şirketlerinin hisse oranı % 72'dir. SEK, halen 42.000 m² arazi üzerindeki 17.000 m² kapalı alanda üretimini sürdürmekte olup, günde 450 ton çiğ süt işleme kapasitesine sahiptir.

SEK'in 4 adet işletmesini Tekfen Holding'e bağlı Mis Süt 2 trilyon TL'ye satın almıştır. SEK'in İzmir'deki tesislerini 31 Temmuz 1995 tarihinde 6.8 milyon dolara satın alan ve 1996'da dünyanın en büyük gıda tekellerinden biri olan Nestle ile birleşen Mis Süt, fabrikanın arsasının imar planındaki parselizasyona yapılan bir bireysel itirazı gerekçe göstererek uzun süre üretim yapmamıştır. Satın alınan SEK'in 4 işletmesi ise "üç yıl süreyle çalıştırma" taahhüdüne karşı kapatılmıştır. Fabrikanın kapanmasına karşı çıkan işçilerin haftalarca süren işyerini terk etmeme eylemleri de işverenin "üretim yap-

mıyoruz" gerekçesine kılıf olmuş, işçiler işten atıldıktan sonra fabrikanın bir kısmı yine Tekfen Holding'e bağlı Toros Gübre'ye devredilmiş, bir kısmı ise Logistic Kargo'ya verilmiştir. Kalan kısmına ise, "sahibinden satılık" pankartı asılmıştır. Tesislerin bütünü 6.8 milyon dolara alan Tekfen Holding, bugün ölüsünü 8 milyon dolara satışa çıkartmıştır.

SEK'in bazı işletmelerini ise, kısa süre sonra Sabancı Topluluğu'na satılan Tikveşli şirketi almıştır. Ankara pazarında önemli bir yere sahip olan Birtat şirketini de bünyesine katan Sabancı Topluluğu, daha sonra gıda alanında dünya devi Danone ile birleşmiştir. Satın alınan işletmelerin tamamı ise, "çalıştırma taahhüdüne" rağmen kapatılmıştır.

Özelleştirme adı altında devlete gelir sağlama gerekçesiyle yapılan haraç mezat satışlardan sonra günümüzde süt ve süt ürünleri sektörü altı büyük tekel tarafından yönlendirilmektedir.

- Pınar Süt (Yaşar Holding)
- Mis Süt (Nestlé)
- SEK (Koç Holding)
- Danonesa-Tikveşli-Birtat (Sabancı Holding)
- Ülker
- Sütaş

Sütün işlenmesi kolay bir temel bir gıda maddesi olması, ürün toplama ve ürün dağıtım ağını kurabilen her şirket için bu sektörü cazip duruma getirmektedir.

SEK'in özelleştirilmesi süreci, şirketler arasında adı konulmamış "süt savaşları"ni başlatmıştır.

Büyük süt şirketlerinin sokak sütçüleriyle olan savaşı dışında, irili ufaklı onlarca değişik süt markaları arasında pazarlama alanında market savaşları yaşanmaktadır.

Koç, Sabancı, Yimpaş gibi ülke düzeyinde market açan büyük süt şirketleri, fiyatları belirlemede ve istemedikleri markaları devre dışı bırakmada avantajlı konumdadırlar. Marketlerde 20.000 dolar-dan başlayan "raf ve poşet bedelleriyle" önce küçük süt firmaları devre dışı bırakılmakta, raf bedelini

ödeyerek markette ürün satmak isteyen süt firmasının karşısına ise bu sefer fiyat kotaları konmaktadır. Marketin ait olduğu grup, kendi sütünü satabilmek için, önce sattığı diğer markaların maliyetini arttırmakta, sonra da fiyat kotası koyarak kendi market zincirinde "en çok satılan" marka olmaktadır. Marketlerin, geçtiğimiz yıllarda 15 gün olan ödeme planını 4 aya çıkarması üzerine bu vadeyi kaldıramayan süt firmaları marketlerden çekilmektedir. Piyasada isim yapmış bisküvi, çikolata ya da yağ firmaları, satış yaptığı marketlerde "benim sütümü şu fiyata almaz iseniz, bisküvi ve yağ fiyatlarını arttırırım" tehdidi ile pazar payını arttırmaya çalışmaktadır.

Şirketlerin, önce süt üreticisine yaptığı tehditler, marketlerin tehditleri ve sütü yan ürün olarak kullanılan gıda devlerinin tehditleriyle süren süt savaşlarının en büyük mağduru ise, küçük süt-işletmeleri olmaktadır.

2003 yılına kadar 60 üyesi bulunan Balıkesir Mandıracılar Birliği'nin üye sayısının bugün 10'a, Kocavşar'da bulunan 20 mandıranın 2'ye düşmesi örneklerinde görüleceği gibi, sayıları yaklaşık 4.000 olan süt işletmeleri teker teker kapanmak zorunda kalmaktadır.

Süt ve et ürünleri gibi çabuk bozulabilen tarım ürünlerinin işlenmesi ve pazarlanması özel bir program ve dikkatli bir uygulama gerektirir. Gelişmiş ülkeler bu amaçla üretici kooperatifleri, pazarlama bordları ve pazarlama düzenleri kurmuşlardır. Ayrıca tarım yasalarının içerisine bu ürünlerin pazarlanması ve arzının devamlılığını sağlamaya yönelik maddeler koymuşlardır.

Ülkemizde maalesef böyle bir yapılanma gerçekleşmemiştir. Üreticilere pazar garantisi vermek ve piyasalardaki fiyat düzenlemesini yapmak üzere kurulmuş olan Et Balık Kurumu ve Süt Endüstrisi Kurumu gibi Kamu İktisadi Teşebbüsleri popülist yaklaşımlarla ve kötü yönetimlerle bu işlevini yeterince yerine getirememişlerdir. 1995 yılından sonra bu kurumların özelleştirilmesinden sonra piyasada büyük bir boşluk doğmuştur. Büyük süt ve et sanayicileri bu boşluğu doldurmaya çalışmışlar, ancak ülke ekonomisinde yaşanan krizler ve tüketim ta-

leplerinin azalması ile üreticilerin örgütlenmesine mahalli yöneticilerin yasal bir dayanak olmadan Köye Hizmet Götürme Birlikleri'nde olduğu gibi müdahil olmaları, piyasada istenilen düzeni sağlayamamıştır. Bu süreç, başta KÖYKOOP olmak üzere demokratik kooperatifçiliği de çok zor bir duruma itmiştir.

TSEK'in kuruluş yasasında "ileride çiftçilere devredilmek üzere" devlet tarafından kurulduğunun yazılı olmasına karşın, "özelleştirme yağmasında" KÖYKOOP ya da diğer çiftçi kooperatifleri, yeterli sermayelerinin olmaması, kredi olanaklarının yetersizliği ve devletin destek olmaması nedenleriyle, tek bir süt fabrikası satın alamamışlardır.

KÖYKOOP, 2002 yılında, Trakya bölgesi, Çanakkale, Burdur, Kastamonu ve örgütlü olduğu diğer yerlerde, il bazında günde 300 ton, 400 ton civarında süt toplayıp toplu pazarlamasını yapmaktadır. Küreselleşme gerçeğini yaşayan KÖYKOOP yetkilileri, 5-6 adet Türk Holdingi yanında Dünya Holdingleri karşı karşıya kalmanın sıkıntılarını yaşamaktadır. KÖYKOOP'un 190.000 TL'ye 5 şirkete vermek zorunda kaldığı sütün, "biz süper marketlerden paraları zamanında alamayız" gerekçesiyle 170.000 TL'ye inmesi üzerine, Avrupa'daki kooperatifler ile kurduğu iletişim sürecinde aldığı yanıt ilginçtir: "Sizin rekabet kurulunuz yok mu, sizin ekonomik konseyiniz yok mu, bütün bu pazarlıkları, görüşmeleri yaparken, biz bunlarla yapıyoruz."

Günümüzde süt sektöründe fiyatları devlet ya da piyasa değil, 6 büyük süt üreticisi şirket belirlemektedir. Yerel düzeyde hesaplanan ve ilan edilen süt fiyatları, sütün kısa sürede bozulabilme özelliğini taşıması sonucu düzenleyici fiyat politikası olmaması nedeniyle, satın alanın inisiyatifine göre belirlenmektedir.

Fiyatların 5-6 şirketten oluşan kartel tarafından belirlendiği süreçte, üreticinin eline geçen fiyat maliyeti bile karşılamazken, çiftçiye ödenen rakamdan % 500 fazla fiyatla tüketiciye süt satılmaktadır.

Ülkemizde bugün sütün sudan ucuz olmasının nedeni, Türkiye'nin köy köy, yerli-yabancı sermaye işbirliği ile kurulan ancak son yıllarda hızla çokulus-

lu şirketlerin eline geçen süt işleme şirketlerince paylaşılmış olmasıdır. Hiçbir fabrika bir diğer fabrikanın girdiği süt toplama ihalesine girmemekte, rekabet kurallarına aykırı bir şekilde ve anlaşmalı olarak belirlenen fiyatlar bazen izleyen ihalelerde düşmekte, süreçten ÇUŞ'ler rant sağlarken üreticinin perişanlığı her geçen gün artmaktadır.

Özelleştirme sürecinde yaşanan tekelleşme eğilimlerini sınırlama ve haksız rekabeti önlemek amacıyla yönelik çalışmalar yürütmekle görevli Rekabet Kurumu'nun süt sektörüne ve SEK'e bakışı şöyledir: "TSEK'in 32 süt işletmesi, 6 süt toplama merkezi, 4 arsası ve "SEK" isim hakkı 1992, 1995 ve 1998 yıllarında gerçekleştirilen uygulamalar ile özelleştirilmiştir. Şirkete ait varlıkların satışından

vanların kasaba gitmesini sağlayıp, hem damızlık hayvan ithalatından rant sağladıkları, hem de ardından süt alım fiyatlarını yükselterek stoklarındaki işlenmiş sütleri yüksek fiyatla satmak suretiyle büyük gelir amacı güttükleri, söz konusu süt sanayicilerinin SETBİR adı altında tekelleştikleri ve düşük kapasite kullanımı ile kendilerini riske atmadan kar elde ettikleri gerekçesiyle, SET-BİR Türkiye Süt, Et, Gıda Sanayicileri ve Üreticileri Birliği, SÜTAŞ, PINAR Süt Mamülleri Sanayi A.Ş., MİS SÜT Sanayii A.Ş., SEK Süt Endüstrisi Kurumu Sanayi ve Ticaret A.Ş., AYSAN Süt Ürünleri Gıda San. ve Tic. Ltd. Şti., DANONESA TIKVEŞLİ Süt Ürünleri San. ve Tic. A.Ş. aleyhine 22.10.1998 tarih ve 3398 sayılı şikayet başvurusu ile; Tayfun ÇULCUOĞLU'nun

Tarım Sektöründe Üretim-Tüketim Zincirinde Küreselleşme

ANA KURULUŞ	ALT KURULUŞ	ORTAK KURULUŞ
Sabancı Holding	Marsa, Danonesa, Carrefoursa	Kraft-Jacobs Suchard (Philip Morris bünyesinde); Carrefour; Danone
Koç Holding	Tat, Pastavilla, Maret, Fidan Tohum, Migros	Sodial, Kagomeco, Sumitomo
Tekfen Holding	Missüt, Toros Gübre, Makro Marketler Zinciri	Nestle
Yaşar Holding	Pınar, Çamlı Yem Besici. AŞ	Yadex
Yimpaş Holding	Yimpaş Marketleri, Aytaç	APV Pasilac, IFU, I.F.C
Ülker Holding	Ülker, Besler, Akgıda, Pakyağ	D.C.I., Cerestar, Al Tawfeek Com.For Inv.Fund, U.E.B.United Eur.Bank

toplam 3 trilyon 676 milyar TL (yaklaşık 70 milyon ABD Doları) tutarında gelir elde edilmiştir. Bu durum, ekonomik olarak pazarda rekabet gücü olmayan, sürekli zarar eden bir kuruluşun, piyasadan çekilmesinden başka bir anlam taşımamaktadır ve yoğun rekabetçi bir piyasanın da varlığını ortaya çıkarması açısından oldukça önemlidir. Zarar eden bir kamu kuruluşunun, düzenleyici fonksiyon icra etse bile, ekonomik açıdan sürdürülmesini savunmak mümkün değildir."

Türkiye Damızlık Sığır Yetiştiricileri Merkez Birliği adına Genel Sekreter Fehmi Aksoy'un, süt sanayicilerinin ihale dönemlerinde anlaşmalı olarak çiğ süt fiyatlarını düşük tutarak, üretici elindeki hay-

vanların kasaba gitmesini sağlayıp, hem damızlık hayvan ithalatından rant sağladıkları, hem de ardından süt alım fiyatlarını yükselterek stoklarındaki işlenmiş sütleri yüksek fiyatla satmak suretiyle büyük gelir amacı güttükleri, söz konusu süt sanayicilerinin SETBİR adı altında tekelleştikleri ve düşük kapasite kullanımı ile kendilerini riske atmadan kar elde ettikleri gerekçesiyle, SET-BİR Türkiye Süt, Et, Gıda Sanayicileri ve Üreticileri Birliği, SÜTAŞ, PINAR Süt Mamülleri Sanayi A.Ş., MİS SÜT Sanayii A.Ş., SEK Süt Endüstrisi Kurumu Sanayi ve Ticaret A.Ş., AYSAN Süt Ürünleri Gıda San. ve Tic. Ltd. Şti., DANONESA TIKVEŞLİ Süt Ürünleri San. ve Tic. A.Ş. aleyhine 22.10.1998 tarih ve 3398 sayılı şikayet başvurusu ile; Tayfun ÇULCUOĞLU'nun

18.09.1998 tarihinde şişe sütü firmalarının fiyatlarını 10.000 TL artırmak suretiyle 110.000 TL'sına çıkartarak anlaşmalı zam yaptıkları öne sürülerek, bu fiil ve eylemleri ile 4054 sayılı Kanunu ihlal eden süt firmaları hakkında gereken işlemin yapılması talebiyle 08.10.1998 tarih ve 3244 sayı ile intikal eden şikayet dilekçesi üzerine; günümüzde süt sektöründeki yapıyı "oligopol" olarak değerlendiren Rekabet Kurumu, 23.03.2000 tarih ve 00-11/109-54 nolu Kararı vermiştir.

Rekabet Kurumu'nun 2000-11/109-54 nolu Kararının sonuç bölümü şöyledir: "Raportörlerce süt piyasası ile ilgili olarak yapılan incelemeler sonucunda düzenlenen Ön Araştırma Raporunda deği-

nilen ve raporda yer verilen teşebbüslerin 4054 sayılı Rekabetin Korunması Hakkında Kanun'un 4 üncü maddesinin (a) ve (b) bentlerinde düzenlenen rekabet ihlallerine uygun eylemler içerisinde olduklarına yönelik değerlendirmelere katılmamış ve aşağıdaki sonuca ulaşılmıştır. Açıklanan nedenlerle; 1) Süt sektöründe Tayfun ÇULCUOĞLU'nun şikayetine yönelik olarak şişe sütü satım fiyatları bakımından bir soruşturma açılmasına gerek olmadığına Oybirliği ile, 2) Çiğ süt alım ihaleleri bakımından Türkiye Damızlık Sığır Yetiştiricileri Merkez Birliği'nin şikayetine yönelik olarak çiğ süt pazarında ürünün ve piyasanın özellikleri dolayısıyla ve ön araştırma raporunda yer alan bilgi ve belgeler çerçevesinde, şikayete yönelik olarak bir soruşturma açılmasına gerek bulunmadığına; bununla beraber çiğ süt piyasasında üreticiler aleyhine var olan olumsuzlukların giderilmesi ve ilgili piyasanın işleyiş mekanizmasının AB ve ABD'de tarımsal ürünlerle ilgili olarak yürütülen politikalar da göz önünde tutularak iyileştirilmesi doğrultusunda gerekiyorsa benzer yasal önlemlerin alınması için Başkanlık görüşü oluşturularak ilgili Bakanlığa bildirilmesine Oyçokluğu ile; karar verilmiştir."

Rekabet Kurumu yanı sıra, "tekelleşme"ye karşı kamu yönetiminin oluşturduğu diğer proje, AB ve ABD'de tarımsal ürünlerle ilgili olarak yürütülen politikalara uyum sağlamayı amaçlayan ve bir türlü çıkarılamayan "Süt Konseyi Kanun Tasarısı"dır.

Ulusal tarım politikalarının yürürlüğe sokulduğu bir süreçte kurulan Atatürk Orman Çiftliği, ülke ekonomisinin gelişmesine yönelik olarak Atatürk'ün kendi maddi olanaklarıyla kurduğu ve Türk Ulusuna emanet ettiği bir okuldur.

Atatürk Orman Çiftliği'nin kuruluşu bir siyasetin ürünüdür. Atatürk Orman Çiftliği'nin geçirdiği değişimler de farklı siyasetlerin ürünleridir. A.O.Ç. Süt fabrikasının faaliyetlerine devam etmesi ve Ankara süt pazarında belli bir düzeyi koruması, yakında A.O.Ç. Süt Fabrikası'nın da kapatılmasını gündeme getirecektir.

Devletin küçültülmesi, bütçe açıklarının kapatılması ve benzeri gerekçelerle, 154.729 dekadardan 33.000 dekara düşen A.O.Ç. arazilerinin varlığı ye-

ni tehditler altındadır. A.O.Ç. sütü, dondurması, şarabı, balı serbest piyasada tanınan ve güvenilen markalardır. Yatırım yapmama, kaynak ayırmama, krizlere karşın parasal destek sağlamama sonucu tarımsal KİT'leri yutan yerli ve yabancı tekellerin yeni amacı Ankara pazarında A.O.Ç. ürünlerini ele geçirmektir. Bu bağlamda, A.O.Ç. arazilerinin kiralama ve benzeri yöntemlerle özelleştirilmesi, A.O.Ç. işletmelerinin birleşme gibi yöntemlerle yabancılaştırılması tehlikesi mevcuttur. Tekel Bira Fabrikası gibi özelleştirilecek tesislerin arazilerinin Atatürk'ün vasiyetine karşın ulusötesi tekellerin mülkiyetine geçmesi ise kabul edilemez.

Sonuç olarak; Tekelci konumu olmadığı halde, % 3-5'lik pazar payı ile piyasayı düzenleyen SEK'in fiyat düzenleyici konumdan çıkarılması sonucu, üreticiden çok ucuza alınan süt, tüketiciye çok pahalı satılmaya başlanmış, işsizlik artmış ve süt piyasası ulusötesi şirketlere bırakılmıştır.

Hayvancılıkta Özelleştirmeye Karşı Tepkiler – İtirafı

1982 Anayasası'nın 45. Maddesi: "Devlet bitkisel ve hayvansal üretimi arttırmak maksadıyla tarım ve hayvancılıkla uğraşanların işletme araç ve gereçlerinin ve diğer girdilerinin sağlanmasını kolaylaştırır. Devlet, bitkisel ve hayvansal ürünlerin değerlendirilmesi ve gerçek değerlerinin üreticinin eline geçmesi için gerekli tedbirleri alır."

Dönemin Özelleştirme İdaresi Başkanı Ufuk Söylemez (1995): "Biz EBK'nu yaşatmak ve ekonomiye kazandırmak istedik. EBK çalışanlarının iş güvencesi olsun istedik. Bu nedenle EBK'na ilişkin düzenlemelerle yeni bir takım imkanlar getirdik; EBK'nu satın alanlar 3 yıl süreyle üretimi sürdürme koşulunu kabul etmiş olacaktırlar. Bunlar zaten sözleşmelerle tazminat ve taahhüde bağlanmıştır. Dolayısıyla bu kurumları alanların asgari üç yıl süreyle üretime devam etme koşulunu kabul etmeleri gerekmektedir."

Dönemin Özelleştirme İdaresi Başkanı Uğur Bayar (1998): "Özelleştirmeye tarım sektöründen başlamakla hata yaptık."

Başbakan Bülent Ecevit (1999): "Hayvancılığı bunalımdan kurtarmak için EBK'nu özelleştirmek değil, verimli çalışabilir hale getirmek gerekir. Bunun içinde tesisleri özelleştirmek yerine özerkleştirilmelidir. Özerkleştirmeden kasıt; EBK'nun yönetiminde işçiler, üreticiler ve kooperatifler etkin duruma getirilmelidir. Böyle bir özelleştirme yanlış olmuştur."

TBMM Özelleştirme Araştırma Komisyonu: "EBK'nun tümüyle özelleştirilmesi bu olanağı ortadan kaldıracak ve besiciyi özel kesimin insafına bırakacaktır. Nitekim, EBK işletmelerinin özelleştirildiği yerlerde sonuç bu olmuştur."

Türkiye'de Tarımsal Destekleme Politikaları, TKB Yayını, Mayıs 2000: "Hayvansal ürünlerde müdahale kuruluşu olarak görev yapan SEK ve EBK ile, hayvancılığa girdi sağlayan Yem Sanayinin rehabilite edilmeden özelleştirilmiş olması, özelleştirme amaç dışına çıkmasına neden olmuş ve bugün tesislerin yerinde iş merkezleri ve konutlar yer almıştır.

Hayvansal ürünlerin pazarlanmasında var olan alt yapı eksikliği yoğun olarak kendini göstermiş ve hayvancılık bu özelleştirmeden olumsuz etkilenmiştir. ... Tarımsal üretimde kendine yeterlilik tartışılır hale gelmiş, özellikle son yıllarda tarımsal ürün ithalatı önemli ölçüde artmıştır; Tarımsal üretimde ve tarım ürünleri ihracatında mevcut potansiyel kullanılmadığı için üretim ve ihracat azalmıştır; üretici gelirlerinde istikrarsızlık yaratılmış, tarımsal üretim faaliyeti cazip bir geçim alanı olmaktan çıkmıştır; çiftçilerin gelir dağılımı düzeleceğine bozulmuş, bölgelerin farklı ekolojik yapıları nedeniyle bölgeler arası gelir farklılığı daha da artmıştır; tarım-sanayi entegrasyonu yeterli düzeyde sağlanamamış, ta-

rımsal sanayi yatırımları Anadolu'da yaygınlaştırılmamıştır."

İnan Kıraç (2001): "Bizim şirketlerimizi, yılların birikimi ile Türkiye'nin yapmış olduğu, kurmuş olduğu sanayi şirketlerini kelepirci fiyattına bedavaya kapatmak istiyorlar. Bütün sanayiciler biraraya gelecek, yemin edelim, and içelim ne pahasına olursa olsun şirketlerimizi satmayacağız diyelim."

Türkiye'de Özelleştirme Uygulamalarının Tarım Kesimine Etkilerinin Değerlendirilmesi, TKB Yayını, Ankara, 2001: "Türkiye'de tarımsal KİT'ler diğer ülkelerdeki örneklerinden farklı olarak, özelleştirme uygulamalarında yeterince deneyim kazanılmadan ve özelleştirme uygulamalarının ilk yıllarında prog-

rama alınmıştır. İşletmeler çoğunlukla kuruluş amaçları ve işlevleri dikkate alınmadan, yapılan ihalelerde en yüksek teklifi veren firmalara devredilmiştir. Bu bakımdan birçok işletme faaliyet alanından çekilmiş, üretim ve istihdamda önemli dalalmalar olmuş, verimlilik ve karlılık özellikle orman ürünleri ve et kom-

binalarında istenilen düzeye çıkarılmamıştır. ... Türkiye Süt Endüstrisi Kurumu'na bağlı iken özelleştirilen 32 süt ve süt mamülleri işletmesinden sadece 13'ü üretim faaliyetlerini sürdürmektedir. Söz konusu işletmelerin özelleştirmeden sonraki dönemde istihdamda % 59.4 ve işlenen çiğ süt miktarında % 18.95 oranında bir azalma olmuştur. Yem Sanayii Türk A.Ş. (Yemsan)'a bağlı 24 yem fabrikasının özelleştirme sonrası dönemde kurulu kapasitelerinin % 38.6 oranında arttığı görülürken, bu artışın karma yem üretimlerine yansımada aksine özelleştirme öncesi döneme göre % 2.1 oranında azaldığı tespit edilmiştir. Özelleştirilen 24 yem fabrikasından 6'sının üretim faaliyeti durdurulmuştur. Yem

fabrikalarında özelleştirme sonrası dönemde istihdam hacminde % 62.9 oranında azalma olmuştur. ... Günümüze kadar 12 kombinasi özelleştirilen Et ve Balık Kurumu'nda özelleştirme sonrası istihdam hacmi % 56.90, üretim miktarında ise % 5.06 azalma olmuştur. Kombinalardan birisi faaliyetini durdururken, özelleştirilen kombinaların kapasite kullanım oranları % 9-11 arasındadır. ... Tarımsal KİT'lerden elde edilen toplam özelleştirme geliri yaklaşık 177 milyon 392 bin dolardır. Bunun toplam özelleştirme gelirleri içindeki payı % 4.3'tür."

Dönemin Tarım ve Köyişleri Bakanı Hüsnü Yusuf Gökalp (2002): "Süt satılabirse hayvancılıkla kalkınacak. Piyasadaki sütler, Türkiye süt kapasitesinin ancak yüzde 10'udur. Tekelleşme sadece sütte değil, süt ürünleri olan ayran ve yoğurta da yaşanıyor. SEK'ten sonra oluşan belirsizliği, bunlar iyi değerlendirdiler."

Kemal Derviş (2003): "AB her ineğine günde 2 Euro sübvansiyon veriyor. Bizim hayvancılığımız bununla nasıl yarışabilir ki? Gelişmiş ülkelerin kendi tarımlarını bu kadar desteklemelerinin önlenmesi lazım."

Bu tepkiler, bir yıkımın itiraflarıdır.

"Et-Süt-Yem" piyasasının eşzamanlı özelleştirmesinin özel anlamı nedeniyle, bunların rehabilite edildikten sonra özelleştirilmeleri farklı sonuca yol açmayacaktır.

Yaşanan gerçekleri kamuoyuna şikayet etmek, "sorunlar nasıl çözülmeli" aşamasında Dünya Ticaret Örgütü, Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu'nun direktiflerinin dışına çıkamamak, ne hazin bir durum.

Atatürk Türkiye için ise, ne acı bir durum.

SONUÇ

Hayvancılığa bağlı kaç sektörün olduğu ve hayvancılık faaliyetlerinin ne kadar maliyetle ne kadar insanı istihdam ettiği hesaplanırsa, az maliyetle çok yatırım ve istihdam alanlarının olduğu görülecektir. Bu nedenle hayvancılık sektörünün sorunlarına tek yönlü bakmamak gerekmektedir.

Ülkemizde hayvancılık sektöründeki tarımsal KİT'ler, eşzamanlı olarak özelleştirilmiştir.

Oysa KİT'lerin önemli bir bölümü, kuruluş amacındaki hedefi, iyi tanımlanmış "misyon"ları gerçekleştirmek amacıyla kurulmuştur.

Kalkınmanın tüm ülke düzeyine yayılması "genel misyon"u kapsamında, Sümerbank'ın tekstil, ayakkabı ve halıcılık fabrikaları kurulmuştur.

Özel misyonu kapsamında, Türkiye'de hayvancılığın geliştirilmesi amacıyla, tarım ve hayvancılığın desteklenmesi ve ucuz yem sağlanması için YEMSAN, halkın doğru düzgün beslenebilmesi için SEK ve Türk insanının sağlıklı ve ucuz et yemesi için EBK kurulmuştur.

Türkiye gibi üreticilerin güçlü örgütlerde birleşmediği ülkelerde, KİT'ler olumsuz koşulların üretimi tahrip etmesine karşın bir "sigorta" görevi görmektedirler. Bu KİT'leri özelleştirirken, üreticilerin örgütlerine devretmeyip, büyük şirketlere ve bu alanın dışındaki eş-dostlara satmak, başarısızlık durumunda geri almak, kamusal yararın özel çıkarlara dönüştürülmesinin en iyi örnekleridir. Bu süreç, sorunu çözmediği gibi, devlete yeni ek yükler de getirmektedir.

KİT'ler özelleştirilirken, genel ve özel misyonları göz önünde tutulmamış, bu misyonları kimlerin gerçekleştireceği sorusuna yanıt oluşturulmamıştır.

Et Balık Kurumu ile Süt Endüstrisi Kurumu iyileştirilecek yerde elden çıkarılarak yerli tekellere devredilmiştir. Bu tekellerin kısa bir süre içinde yabancı ortaklıklara girişmeleri ile kurumlarımız bir kez daha el değiştirerek yabancılaştırılmıştır.

Ülkemizin tarım sektörü, liberal politikalar ile tasfiye edilirken, Türkiye pazarı küresel gıda devlerinin ve yabancı ülke hayvan dışsatımcılarının serbest piyasası haline getirilmiştir.

Pazarı ele geçiren tekeller, üreticinin ürünlerini ucuz kapatıp, tüketiciye pahalıya satmaktadır.

Üreticinin et ve sütünü ucuz satmasına karşın yemi pahalı almak zorunda kalan üretici, üretemez konuma gelmiştir.

Hayvancılıktaki yıkım, geniş bir işsizliğe ve sosyal sorunlara neden olmuştur.

Özelleştirilen tesisler, yağmalanmış ve amaçları dışında kullanılmıştır.

Geri kalmış bölgelerdeki ekonomik ve sosyal sorunlar artmıştır.

Ülkemiz et dışalımına yönelerek, üreticilerden esirgenen ve özelleştirmede harcadığı kaynaktan fazlası ile gelişmiş ülkelerin çiftçilerini desteklemek zorunda bırakılmıştır.

Kamusal yararın korunması için yapılması gereken, eğer tarımsal KİT'ler "küreselleşme" dayatması altında mutlaka özelleştirilecekse, ilgili üreticilerin örgütlenmeleri ve uygun kredi koşullarında desteklenmeleri sağlanmalı ve tesisler bu örgütlere devredilmelidir.

Günümüzde ise, gıda güvenliğinin kaybolması ve bozulan gelir dağılımı, en çok zarar görenlerden başlamak üzere açlık tehlikesini gündeme getirmektedir.

2001 Türkiye'sinde açlıktan ölen çocuğunu taşıyan bir babanın, 2002 Türkiye'sinde çocuğuna süt alamayarak kendini asan bir annenin fotoğrafı yer almıştır.

Toplumu ve onu oluşturan bireylerin sağlıklı ve güçlü olarak yaşamasında, ekonomik ve sosyal yönden gelişmesinde, refah düzeyinin artmasında, huzurlu ve güvence altında varlığını sürdürebilmesinde yeterli ve dengeli beslenme temel koşullardan birisidir.

Sağlıklı bir yaşam ancak gıda güvencesi ve güvenliğinin sağlanması ile sürdürülebilir.

Beslenmeye dönük olanlar öncelikli olmak üzere tarım ürünlerinde kendine yeterlilik ölçütünün ortadan kalkması sonucu, ülkemiz tarım ürünleri dışalımıcısı haline gelmiştir.

Gıda maddelerinde dışa bağımlı ülkelere hiç kimsenin itibar göstermediği gerçeği unutulurken, dışarıdan aldığımız bütün bu tarım ürünleri için, kendi üreticimize vermeye esirgediğimiz destek karşılığında Türkiye yabancı ülkeler çiftçilerini desteklemektedir.

Bu gerçeklere karşın, üretmeyen, yatırım yapmayan, istihdam yaratmayan bir ekonomi, salt IMF desteğiyle ayakta kalabilir mi?

KAYNAKÇA

GÜLER, Birgül Ayman, Yeni Sağ ve Devletin Değişimi (Yapısal Uyarılama Politikaları), TODAİE Yayını, Ankara, 1996.

GÜNAYDIN, Gökhan, Küreselleşme ve Türkiye Tarımı, TMMOB ZMO Yayını, Ankara, 2002.

GÜNAYDIN, Gökhan, "Küreselleşme Sürecinin Kamu Yönetimine Etkileri ve ZMO'nun Duruşu", Küreselleşme ve Türkiye Tarımı Sempozyumu Kitabı, TMMOB ZMO Yayını, Ankara, 2002.

ERGİN, Gürol, Kuşatılmışlar Ülkesi Türkiye, Art Yayın, Ankara, 2001.

KAZGAN, Gülten, Tanzimat'tan XXI. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi, Altın Kitaplar, İstanbul, 1999.

KOCAMAN, Cevdet, "Küreselleşme Sürecinin Tarım Örgütüllüğü Üzerine Etkileri", Küreselleşme ve Türkiye Tarımı Sempozyumu Kitabı, TMMOB ZMO Yayını, Ankara, 2002.

MİNİBAŞ, Türkel, "İstikrar Programlarının Tarıma Etkisi", 23.05.2001, www.bianet.org

ORAL, Necdet, "Tekellerin Tarımda özelleştirme Vurgunları", 24.05.2002, www.bianet.org

Özelleştirme İdaresi Başkanlığı, Özelleştirme Öncesi ve Sonrasında Şirket Analizleri Raporu, 2003.

SUIÇMEZ, Baki Remzi, "Tarım Sektöründe Özelleştirme Dönemi", Kamu Yönetimi Dünyası Dergisi, Sayı 3-4, Kasım 2000.

SUIÇMEZ, Baki, Remzi, "Tarım Alanında Özelleştirmeler", Küreselleşme ve Türkiye Tarımı Sempozyumu Kitabı, TMMOB ZMO Yayını, Ankara, 2002.

Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Tarımsal Ekonomik Araştırmalar Enstitüsü, Türkiye'de Özelleştirme Uygulamalarının Tarım Kesimine Etkilerinin Değerlendirilmesi, Ankara, 2001.

Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Türkiye'de Tarımsal Destekleme Politikaları, Mayıs 2000.

TÜRK-İŞ, Türk-İş Araştırma Merkezi, KİT'ler ve Özelleştirme (İddialar ve Gerçekler), Ankara, 1998.

www.die.gov.tr

www.oib.gov.tr

www.tarim.gov.tr

www.treasury.gov.tr

www.rekabet.gov.tr

SÜT SEKTÖRÜNDE REKABET; MUSTAFAKEMALPAŞA ÖRNEĞİ

Pelin BEYGİRCİ

GİRİŞ

Süt Endüstrisi Kurumu'nun (SEK) özelleştirilmesinden sonra süt piyasasındaki rekabet koşullarının irdelendiği ve Rekabetin Korunması Hakkında Kanun (RKHK) ile ilgili genel bir çerçeve çizilerek SEK'in özelleştirilmesinin incelendiği bu makalede; Rekabet Kurulu'nun, süt piyasasında var olduğu iddia edilen rekabeti bozucu davranışları incelediği Süt Kararı ve bu kararın Mustafa Kemalpaşa bölgesindeki uygulamalarına değinilecektir.

I. 4054 Sayılı Rekabetin Korunması Hakkında Kanun

Rekabetin Korunması Hakkında Kanun, T.B.M.M.'nce 07.12.1994 tarihinde kabul edilmiş, 13.12.1994 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Kurum'un karar organı olan Rekabet Kurulu ise, 27.02.1997 tarihinde oluşturulmuştur. 8 ay içinde teşkilatının oluşumunu tamamlayan Kurum, 05.11.1997 tarihinden itibaren başvuruları değerlendirmeye başlamıştır.

RKHK'nın maddi hükümlerinden önce, genel olarak rekabet kurallarının amacının ne olduğuna bakılmalıdır. Gamze Öz'ün Nurkut İnan'dan aktardığına göre; "rekabet hukuku kurallarının doğrudan ve öncelikli amacı pazarda rekabeti korumaktır." Aynı kaynakta Öz "Rekabet Kanununun amacı, uygulanacak rekabet politikasının rekabet hukukunun hedefi, kaynakların etkin dağılmasını sağlamak amacıyla, rekabetin bozulmadığı bir süreç oluşturmak ve bunu geliştirmek yönünde yapılacak düzenlemeler olması gerektiğini" belirtmiştir. Yılmaz Aslan ise; "rekabet kanunlarının devletin ekonomiye, serbest rekabeti kurma ve koruma amacı ile müda-

hale etme aracı olduğunu ve bu yolla öncelikle kişilerin temel hak ve özgürlüklerinin bir parçası olan fırsat eşitliği ve girişim özgürlüğünün sağlanacağını, sosyal bakımdan da tüketicinin korunması yönünde bir gelişme olacağını" ifade etmiştir. Bu ifadelerden de anlaşıldığı gibi rekabet hukukunun asıl amacı ekonomik olmakla birlikte, sosyal anlamda da bir fayda sağlamaktır.

4054 sayılı Kanun'un genel gerekçesinde; Anayasa'nın 167nci maddesi, "Devlet, para, kredi, sermaye, mal ve hizmet piyasalarının sağlıklı ve düzenli işlemelerini sağlayıcı ve geliştirici tedbirleri alır, piyasalarda fiili veya anlaşma sonucu doğacak tekelleşme ve kartelleşmeyi önler" hükmünü vazetmektedir. Bu nedenlerle, sağlıklı piyasaların oluşması, girişimcilerin özendirilmesi, sınırlı ülke kaynaklarının etkin dağılımı ve bunların en verimli bir şekilde kullanımını teminen, anayasal bir direktif olarak zorunlu bulunan ve ekonomik yaşamımızda yeni bir dönem başlatacağını umduğumuz "Rekabetin Korunması Hakkında Kanun" hazırlanmıştır ifadesi yer almaktadır. Buna göre Kanun'un amacı, mal ve hizmet piyasasındaki rekabeti engelleyici, bozucu veya kısıtlayıcı anlaşma, karar ve uygulamaları ve piyasaya hakim olan teşebbüslerin bu hakimiyetlerini kötüye kullanmalarını önlemek, bunun için gerekli düzenleme ve denetlemeleri yaparak rekabetin korunmasını sağlamaktır.

Kanun'un 4, 6 ve 7. maddeleri, Kurum'un yukarıda bahsedilen görevlerini yerine getirmesi açısından önemlidir. Bu maddeler sırası ile rekabeti sınırlayıcı anlaşma, uyumlu eylem ve kararlar hakim durumun kötüye kullanılması; birleşme ve devralmalarla ilgilidir.

Madde 4: Rekabeti Sınırlayıcı Anlaşma, Uyumlu Eylem ve Kararlar

Rekabet Kanunu açısından anlaşmanın varlığını kabul etmek için tarafların kendilerini böyle bir anlaşmaya bağlı hissetmeleri yeterlidir ve yazılı, sözlü, zımni her türlü uyuşma anlaşma sayılmaktadır. Aslan, uyumlu eylemi tanımlarken, Avrupa Toplulukları Adalet Divanı'nın tanımına yer vermiştir. Buna göre uyumlu eylem; "İşletmeler arasında hiçbir zaman bir anlaşmanın varlığı aşamasına gelmeyen, bunun yerine bilerek ikame ettikleri rekabetin risklerine karşı aralarında pratik işbirliği yaratan bir eşgüdüm şeklidir." Süt Kararı'nda Kurul bir uyumlu eylemden bahsedilmesi için gereken koşulları şöyle sıralamıştır:

- En az iki veya daha fazla işletme olmalı
- Bilinçli paralellik bulunmalı
- Bu paralel davranışlar ekonomik ve rasyonel gerekçelerle açıklanamamalı
- Rekabet sınırlanmalı

Kanun'un 4. maddesi, herhangi bir mal veya hizmet piyasasında doğrudan veya dolaylı olarak rekabeti engelleme, bozma ya da kısıtlama amacını taşıyan veya bu etkiyi doğuran yahut doğurabilecek nitelikte olan teşebbüsler arası anlaşmalar, uyumlu eylemler ve teşebbüs birliklerinin bu tür karar ve eylemleri yasaklamaktadır. Bu haller Kanun'da aşağıdaki şekilde tanımlanmıştır:

a) Mal veya hizmetlerin alım ya da satım fiyatının, fiyatı oluşturan maliyet, kâr gibi unsurlar ile her türlü alım yahut satım şartlarının tespit edilmesi,

b) Mal veya hizmet piyasalarının bölüşülmesi ile her türlü piyasa kaynaklarının veya unsurlarının paylaşılması ya da kontrolü,

c) Mal veya hizmetin arz ya da talep miktarının kontrolü veya bunların piyasa dışında belirlenmesi,

d) Rakip teşebbüslerin faaliyetlerinin zorlaştırılması, kısıtlanması veya piyasada faaliyet gösteren teşebbüslerin boykot ya da diğer davranışlarla piyasa dışına çıkartılması yahut piyasaya yeni gireceklerin engellenmesi,

e) Münhasır bayilik hariç olmak üzere, eşit hak, yükümlülük ve edimler için eşit durumdaki kişilere farklı şartların uygulanması,

f) Anlaşmanın niteliği veya ticarî teamüllere aykırı olarak, bir mal veya hizmet ile birlikte diğer mal veya hizmetin satın alınmasının zorunlu kılınması veya aracı teşebbüs durumundaki alıcıların talep ettiği bir malın ya da hizmetin diğer bir mal veya hizmetin de alıcı tarafından teşhiri şartına bağlanması ya da arz edilen bir mal veya hizmetin tekrar arzına ilişkin şartların ileri sürülmesi.

Madde 6: Hakim Durumun Kötüye Kullanılması

Kanun'un 3. maddesindeki tanımlar kısmında hakim durum; "Belirli bir piyasadaki bir veya birden fazla teşebbüsün, rakipleri ve müşterilerinden bağımsız hareket ederek fiyat, arz, üretim ve dağıtım miktarı gibi ekonomik parametreleri belirleyebilme gücü" şeklinde ifade edilmiştir. Öz, hakim durumun belli oranda bir pazar payı şeklinde değil de rakiplerinden ve müşterilerinden bağımsız hareket ederek pazar şartlarını belirleyebilme gücü şeklinde tanımlanmış olmasına dikkat çekmektedir. RKHK, bir teşebbüs veya teşebbüs birliğinin hakim duruma gelmesini ya da hakim durumda olmasını değil, bu hakim durumunu kötüye kullanmasını yasaklamaktadır. Kötüye kullanma, Kanun'da aşağıdaki şekillerde tanımlanmıştır:

a) Ticarî faaliyet alanına başka bir teşebbüsün girmesine doğrudan veya dolaylı olarak engel olunması ya da rakiplerin piyasadaki faaliyetlerinin zorlaştırılmasını amaçlayan eylemler,

b) Eşit durumdaki alıcılara aynı ve eşit hak, yükümlülük ve edimler için farklı şartlar ileri sürerek, doğrudan veya dolaylı olarak ayırıcılık yapılması,

c) Bir mal veya hizmetle birlikte, diğer mal veya hizmetin satın alınmasını veya aracı teşebbüsler durumundaki alıcıların talep ettiği bir malın veya hizmetin, diğer bir mal veya hizmetin de alıcı tarafından teşhiri şartına bağlanması ya da satın alınan bir malın belirli bir fiyatın altında satılmaması gibi tekrar satış halinde alım satım şartlarına ilişkin sınırlamalar getirilmesi,

d) Belirli bir piyasadaki hâkimiyetin yaratmış olduğu finansal, teknolojik ve ticarî avantajlardan yararlanarak başka bir mal veya hizmet piyasasındaki rekabet koşullarını bozmayı amaçlayan eylemler,

e) Tüketicinin zararına olarak üretimin, pazarlanmanın ya da teknik gelişmenin kısıtlanması.

Kanun teşebbüs ya da teşebbüs birliklerinin hakim durumlarını tek başlarına kötüye kullanmalarını yasakladığı gibi, bunların başkalarıyla yapacakları anlaşma ya da birlikler ile kötüye kullanmalarını da yasaklamıştır.

Madde 7: Birleşme veya Devralma

Kanun, bir ya da birden fazla teşebbüsün hâkim durum yaratmaya veya hâkim durumlarını daha da güçlendirmeye yönelik olarak, ülkenin bütünü yahut bir kısmında herhangi bir mal veya hizmet piyasasındaki rekabetin önemli ölçüde azaltılması sonucunu doğuracak şekilde birleşmelerini veya herhangi bir teşebbüsün ya da kişinin diğer bir teşebbüsün mal varlığını yahut ortaklık paylarının tümünü veya bir kısmını ya da kendisine yönetimde hak sahibi olma yetkisi veren araçları, miras yoluyla iktisap durumu hariç olmak üzere, devralmasını yasaklamıştır.

Bazı birleşme ve devralmaların hukuki geçerlilik kazanması için Kurul'un izni gerekmektedir. Kanun özel sektör- kamu sektörü ayrımı yapmadığından bir kamu işletmesinin özel teşebbüse devredilmesi sayılabilecek olan özelleştirmeler de Kanun kapsamındadır. Zaten Kurul, çıkarmış olduğu 1998/4 sayılı Özelleştirme Yoluyla Devralmaların Hukuki Geçerlilik Kazanabilmeleri İçin Rekabet Kurumu'na Yapılacak Ön Bildirimlerde ve İzin Başvurularında Takip Edilecek Usul ve Esaslar Hakkında Tebliğ ile bu konuyu düzenlemiş, 1998/5 sayılı tebliğ ile de bu ilk tebliğde bazı değişiklikler yapmak suretiyle uygulamalarına son şeklini vermiştir. SEK'in özelleştirildiği tarihte Rekabet Kurulu'nun henüz faaliyete geçmemiş olması, RKHK'nın süt özelleştirmesinde uygulanamamasına sebep olmuştur. Bu konu, ilerleyen bölümlerde ayrıca tartışılacaktır.

II. Özelleştirmeler, RKHK ve SEK'in Özelleştirilmesi

RKHK'nda özelleştirme ayrı bir başlık altında düzenlenmemiştir. Kanun'un özel sektör- kamu sektörü ayrımı yapmadığı düşünüldüğünde böyle bir değerlendirmenin gerekli olmadığı da zaten açıktır. Özel sektördeki birleşme ve devralmaların tabii olduğu kurallar, kamu sektöründeki bir birleşme ve devralma için de geçerli olacaktır. Özelleştirme konusunda özel düzenlemelerin varlığı, özelleştirmelere RKHK'nın uygulanmasını engellemez. Yılmaz Aslan'a göre "eğer kanun koyucu özelleştirmelere RKHK'nın uygulanmasını istemeseydi, bunları açıkça Kanun'un kapsamı dışında tutardı."

SEK, Mayıs 1992'de özelleştirme kapsamına alındı. Özelleştirme öncesinde süt ve süt ürünleri sanayiinde kurulu kapasitenin yaklaşık % 27' sine sahip olan SEK, görece rekabet edebilir nitelikteydi. Dolayısıyla özel sektörün bu sektördeki tekelleşme eğilimlerine engel olabiliyordu.

SEK özelleştirmesinin gerçekleştiği yılda RKHK henüz işlerlik kazanmamıştı. Bu yüzden ki SEK'in özelleştirilmesi için Rekabet Kurulu'nun izni alınmamıştır. Bu özelleştirmenin Kanun'un kapsamı dışında kalmış olmasının, günümüzde süt piyasasında yaşanmakta olan sıkıntıların sebeplerinden biri olduğu düşünülebilir.

1995 yılında SEK'e ait 32 işletme özelleştirildi. Bugün SEK'in % 72 hissesi Koç Holding'in elinde bulunmaktadır. Tekfen Grubuna bağlı Mis Süt, SEK'in 4 adet işletmesini almıştı. Daha sonra Mis Süt'ün Nestle'ye devredilmesiyle bu işletmeler de Nestle'nin eline geçmiş ve daha sonra da düşük kapasiteli oldukları iddiası ile kapatılmışlardır. Dr. Oral bu durumu şöyle yorumlamaktadır: "Zaten satın alanların amacı bu fabrikaları işletmek değil kuruldukları arazilerde artmış olan toprak rantını toplamak ve bu alandaki kamu üretimini yok etmek idi." SEK işletmelerini alanlar arasında Aytaç ve Tikveşli de bulunmaktaydı.

Dr. Oral'ın araştırmasından edinilen bilgiye göre 2002 yılı itibariyle süt sektörünü yönlendiren en büyük 6 firma Mis Süt (Nestle), Pınar Süt (Yaşar Hol-

ding), SEK (Koç Holding), Danonesa-Tikveşli (Sabancı Holding), Ülker ve Süttaş'tır.

III. Süt Kararı ve Mustafa Kemalpaşa Bölgesinde Karardan Yola Çıkılarak Yapılmış Olan Saha Çalışması

1. Rekabet Kurulu'nun Süt Kararı

Rekabet Kurulu'nun 23.03.2000 tarih ve 00-11/109-54 sayılı kararı Süt Kararı olarak bilinmektedir. Bu kararda iki iddiaya yer verilmektedir.

Bunlardan ilki olan Türkiye Damızlık Sığır Yetiştiricileri Merkez Birliği'nin iddiası olup bu iddia aşağıdaki şekilde özetlenmiştir: 1. Süt sanayicilerinin ihale dönemlerinde anlaşmalı olarak çiğ süt fiyatlarını düşük tutarak, üretici elindeki hayvanların kasaba gitmesini sağlayıp, hem damızlık hayvan ithalatından rant sağladıkları, hem de ardından süt alım fiyatlarını yükselterek stoklarındaki işlenmiş sütleri yüksek fiyatla satmak suretiyle büyük gelir amacı güttükleri, 2. Söz konusu süt sanayicilerinin SETBİR adı altında tekelleştikleri ve düşük kapasite kullanımı ile kəndilerini riske atmadan kar elde ettikleri.

İkinci iddia ise Tayfun ÇULCUOĞLU'na ait olup, 18.09.1998 tarihinde şişe sütü firmalarının fiyatlarını onbin lira artırmak suretiyle 110.000.- TL'sına çıkartarak anlaşmalı zam yaptıkları iddiasıdır. Fakat konumuzla ilgili olmadığından bu ikinci iddia burada irdelenmeyecektir.

Raportörler, ihaleye katılan firmalardan, ihalede satılan sütün % 64,4'ünü alan firmaların aynı köy gruplarının sütlerini uzun süreli olarak aldıkları, bu sebeple 4054 sayılı Kanun'un 4 üncü maddesinin (b) bendi kapsamında bölge paylaşımına gidildiği; ayrıca süt alım ihalelerinde bazı dönemlerde ihaleye katılan firmaların aynı fiyatları teklif etmesi sebebiyle, söz konusu firmaların 4054 sayılı Kanun'un 4 üncü maddesinin (a) bendi kapsamında alım fiyatını tesbit ettikleri; süt alım ihalelerinde aynı köy/köy gruplarının sütlerinin sürekli olarak aynı firmalarca alınması ve bazı dönemlerde alım fiyatlarının da aynı olması; ihaleye katılan firmalardan uzun süreli

aynı köy/köy grubunun sütünü alan ve ihalede yüksek pazar payına sahip bulunan Pınar Süt Mamülleri Sanayi A.Ş., Mis Süt Sanayii A.Ş., Süttaş-Bursa ve Ahalisi Pastörize Süt ve Süt Mamülleri Gıda Sanayi ve Tic. A.Ş., Aysan Süt Ürünleri Gıda San. ve Tic. Ltd. Şti., Ak Gıda San. ve Tic. A.Ş.'nin uyumlu eylem yoluyla 4054 sayılı Rekabetin Korunması Hakkında Kanun'un 4 üncü maddesinin genel hükmünü ve özellikle (a) ve (b) bendlerini ihlal ettikleri, dolayısıyla söz konusu şirketler hakkında aynı Kanun'un 41 inci maddesi uyarınca soruşturma açılması gerektiği yönünde fikir bildirmişlerdir.

Buna Karşın Kurul:

- Anılan eylemlerin adı geçen teşebbüslerin anlaşması neticesinde mi, yoksa piyasanın gereklerinden mi kaynaklandığının açık olmaması yanında, çiğ süt piyasasında alım yapan teşebbüslerin anlaşma ya da uyumlu eylem yoluyla ihalelerde fiyatları belirlediklerine veya köy gruplarını paylaştıklarına ilişkin herhangi bir belgenin ya da ortaya çıkan sonuçla teşebbüslerin bilinçli birlikteliklerine ilişkin olarak bir bağlantının varlığının tespit edilememesi,

- İhale tutanakları incelenen Mustafa Kemalpaşa bölgesinde ihale konusu süt miktarının Türkiye'de alımı yapılan toplam süt miktarının ancak % 0,2-3 (binde 2,3)'üne tekabül etmesi, diğer bir deyişle, Türkiye'de alımı yapılan sütün % 1'i bile olmayan bu miktarın piyasayı etkileme gücünün olamayacağı,

- Belli grup köylerin ihalelerine sürekli olarak aynı firmaların katılması tespitini, çiğ süt sektörünün ekonomik ve rasyonel gereklerinden kaynaklanan zorunluluklardan meydana geldiği şeklinde değerlendirmenin mümkün olabileceği,

- Zira çiğ süt piyasasında alım yapan teşebbüslerin alım yaptıkları bölge ile tesislerinin veya fabrikalarının bulunduğu yer arasındaki uzaklığın büyük önem taşıması, taşıma uzaklığının artması durumunda alım yapan teşebbüslerin fazladan doğan maliyete katlanmak durumunda kalacakları,

- İhalede, başlangıç fiyatının genellikle Kaymakamların başkanlığındaki heyetlerce belirlendiği ve alıcıların dışında oluşturulduğu,

• Diğer taraftan süt üretimi yapılan bölgeler ile bunu alacak teşebbüslerin ihtiyaçlarını karşılayacak miktarda ürüne sahip olup olmadıklarının da önemli olduğu, ayrıca, alıcıların sütü işleme kapasitelerinin sınırlı olduğu ve ihtiyaçtan fazla alıma gitmelerinin ekonomik ve rasyonel olamayacağı,

• Çiğ süt alımında aslolanın, sütün alıcı tarafından satılması değil, alıcının süt ürünü haline getirdiği ürünleri (yağ, yoğurt, peynir, sütlü içecekler v.s.) pazarlama amacı olduğu, süt ürünleri üreticilerinin, coğrafi pazarda hem büyüklüklerinin farklı, hem de sayılarının çok fazla olması, üstelik süt ürünleri piyasasında arz fazlası bulunması piyasayı çok yoğun rekabetin yaşandığı bir sektör haline getirdiği, dolayısıyla girdi özelliği taşıyan çiğ sütün fiyatlarının üretim maliyetlerine denk bir noktada oluşmasına neden olduğu, süt fiyatlarının çok fazla artmamasının diğer bir gerekçesinin de bu durumdan kaynaklanabileceği, gerekçeleri ile raportörlerin soruşturma açılmasına yönelik taleplerini reddetmiştir ve soruşturma açılmamıştır.

Kararın raportörlerinden Bülent Gökdemir, bu gerekçelerin tutarlı olmadığını düşünmektedir. Gökdemir'e göre, ihale tutanakları incelenen Mustafa Kemalpaşa bölgesinin, ihale konusu süt miktarının Türkiye'de alımı yapılan toplam süt miktarının ancak % 0,2-3'üne tekabül etmesi nedeniyle piyasayı etkileme gücünün olamayacağı iddiası kararda geçen ihale yapılmayan yerlerde fiyat belirlenirken ihalelerde oluşan fiyatların baz alındığı ve bunun da ihalelerde oluşan fiyatın önemini arttırdığı yönündeki ifade ile çelişmektedir. Ayrıca Gökdemir bir yandan çiğ süt fiyatının işleyicilerin tasarrufu olmaksızın, kaymakamlarca belirlendiği ileri sürülürken, diğer yandan ekonomik gerekçelerle çiğ süt fiyatının üretici maliyetine yakın bir noktada belirlendiği iddiasını da çelişkili bulmaktadır.

2. Karara İlişkin Saha Çalışması

Yukarıda belirtilen karar, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü'nde verilmekte olan Rekabet Hukuku dersi kapsamında incelenmiştir. Bu çerçevede kararda konu

olan Mustafa Kemalpaşa civarında çiğ süt piyasasında faaliyet göstermiş veya göstermekte olan üreticilerle görüşülmüş, üreticilerin görüşlerinin Kurul'un kararıyla aksi yönde olması ve kararın da raportörlerin görüşünün aksine ve ancak oy çokluğu ile verilmiş olması ilgi çekici bulunmuştur. Bu çelişkilerden hareketle, ilgili piyasayı daha iyi tanımak, piyasadaki aktörlerin bu kararla ilgili fikirlerini öğrenmek, Rekabet Kanunu bilgilerini ölçmek ve Rekabet Kurulu'nun vermiş olduğu kararın daha farklı olup olamayacağı olasılığını tespit edebilmek amacıyla Mustafa Kemalpaşa ve civarında bir saha çalışması yapılmıştır.

Bu çalışma çerçevesinde, piyasadaki aktörlere, anketler uygulanmıştır. Bunun yanı sıra ilgili kararda bu çalışmayı ilgilendiren iddiaya taraf olan Türkiye Damızlık Sığır Yetiştiricileri Merkez Birliği'nin Yönetim Kurulu Başkanı Sayın İsmail Anıl ile de bir görüşme yapılarak fikirlerine başvurulmuştur.

İsmail Anıl, şikayetlerine konu olan durumu şöyle özetlemiştir: "Gelişmiş bazı Avrupa ülkelerinde demokratik iktisat örgütleri bulunmaktadır. Bu örgütler sayesinde süt üreticileri kendi süt sanayilerini de kurduklarından ürettikleri sütün yaklaşık % 50'sini bu fabrikalarda üretiyorlar. Diğer kısmı ise özel sektöre satıyorlar. Bu da sütün eder fiyatından satılmasının yanı sıra, bu özel sektördeki üreticiyi kalitede rekabet etmeye zorlamakta; sonuçta rekabetçi birer çiğ süt ve işlenmiş süt piyasası ortaya çıkmaktadır. Türkiye'de bu tip örgütlenmelerin olmayışı, devletin elini bu piyasadan çekmemesine sebep olmaktadır. Ayrıca yetiştiriciler sayıca çok fazla olduklarından, örgütlenmede zorluk çekmektedirler. Bu da süt sanayisinde parasal gücü ön plana çıkarmaktadır. Bilinçli çiğ süt sanayicisi SET-BİR adı altında toplanmıştır. Süt sanayicileri fiyat düşüken alım yapıp stok tutmakta, daha sonra fiyatları arttırıp stoklarındaki ürünün maliyetini yüksekmiş gibi göstererek süt ürünlerini pahalıya satmaktadır. Piyasa yüksek fiyatlara dayanamayıp talep düşünce de fiyatları tekrar aşağı çekmektedirler. Ayrıca süt üreticileri çiğ süt alım fiyatlarının belirlenmesi için yapılan ihalelerden önce Birlik veya Kooperatif görevlileriyle görüşüp taban fiyatının is-

tedikleri doğrultusunda açıklanmasını sağlamaktadırlar. Aksi takdirde ihalelere katılmamaktadırlar."

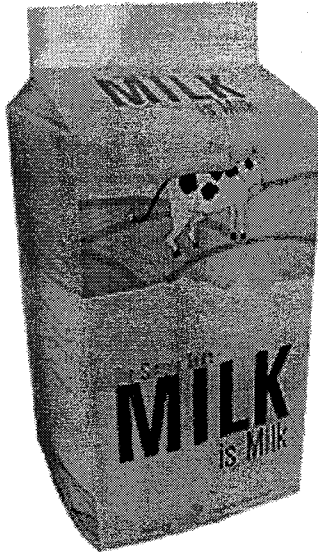
Yapılan araştırma sonucunda Mustafa Kemalpaşa'da firmaların ihaleye 3 kez katılmadığı görülmüştür. Bu da ilgili karardaki fiyat anlaşması iddiasına karşılık olarak sunulan "ihalede, başlangıç fiyatının genellikle Kaymakamların başkanlığındaki heyetlerce belirlendiği ve alıcıların dışında oluşturulduğu" iddiasına bir antitez oluşturabilir. Bu durum fiyat anlaşması olmadığı yönündeki karara gölge düşürmektedir.

Yapılan saha çalışmasında, daha ziyade rekabet hukuku bilgisi az ya da hiç olmayan kişilerle çalışılmıştır. Bu yüzden bölge paylaşımı ve fiyat anlaşması gibi teknik terimlerin ilgili kişilere bizim çalışmamızda dikkate aldığımız anlamları ifade etmiyor olma ihtimali söz konusudur. Buna rağmen, çiğ süt üreticilerinin cevapları dikkat çekicidir. Bu kişilerin hemen hepsi çiğ sütü alıp işleyen firmaların alım bölgelerini paylaştıkları yönünde bir düşünceye sahip olduklarını ifade etmişlerdir. Aynı şekilde alım fiyatlarının belirlenmesi konusunda da alıcı firmaların birlikte hareket etmekte oldukları yönündeki fikir genel olarak kabul edilmektedir. Alıcı firmaların faaliyetleri sırasında rekabet etmedikleri de anketin uygulandığı çiğ süt üreticilerinin genel fikri olarak ortaya çıkmaktadır. Buna kanıt olarak da istedikleri fiyat verilmezse ihaleye girmemelerini, belirli bölgeleri küçük firmaları sokmayışlarını ve süt alım fiyatlarının düşüklüğünü öne sürmektedirler. Buna rağmen çiğ süte ihtiyacın arttığı ve aynı zamanda hayvanların sütünün azaldığı yaz döneminde piyasanın biraz daha rekabetçi bir hal aldığını ifade eden üreticiler de olmuştur.

Çiğ süt üreticileri Rekabet Kurulu'nun ilgili kararından haberdar değillerdir. Kurul kararının verildiği tarih olan 2000 yılından bu yana piyasadaki değişiklikler sorulduğunda ise, her ne kadar çoğu üretici

ci bir değişiklik olmadığını düşünse de, bazı üreticiler fiyatların biraz yükselerek piyasayı rahatlattığını, kendi bölgelerine yeni firmaların girmesinin de olumlu sonuçlar doğurduğunu ifade etmişlerdir. Fakat hiçbir üretici bunun kaynağının Rekabet Kanunu olup olmadığı hakkında bir fikre sahip değildir.

Bu saha çalışması çerçevesinde çiğ sütü alıp işleyen firmalarla da görüşmeler yapılmıştır. İlgili firmalar, çiğ süt ve işlenmiş süt piyasalarının rekabetçi olduğunu görüşünü paylaşmaktadırlar. Firmaların pazar payı arttıkça, işletmenin büyüklüğü oranında Rekabet Kanunu hakkındaki bilgilerinin ve firma politikalarının Kanun'a uygunluğu konusundaki özenin arttığı gözlenmiştir.

Kurul, ilgili kararın sonuç bölümünde, her ne kadar alım ihaleleri bakımından soruşturma açılmasına gerek olmadığına karar vermiş olsa da, çiğ süt piyasasında üreticiler aleyhine varolan olumsuzlukların giderilmesi ve ilgili piyasanın işleyiş mekanizmasının AB ve ABD'de tarımsal ürünlerle ilgili olarak yürütülen politikalar da göz önünde tutularak iyileştirilmesi doğrultusunda, gerekiyorsa benzer yasal önlemlerin alınması için Başkanlık görüşü oluşturularak, ilgili Bakanlığa bildirilmesine karar vermiştir. Kararın raportörlerinden Bülent

Gökdemir'in ifadesiyle "Kurul, ilgili piyasada üreticiler aleyhine birtakım olumsuzlukların bulunduğunu kabul etmektedir. "

Yapılan saha çalışmasında edinilen izlenim, bu olumsuzluğun genel olarak rekabetçi bir ortam sağlanamamış olmasından kaynaklandığı yönündedir. Köylere Hizmet Götürme Birlikleri tarafından Kaymakamlık kontrolünde yapılan ihaleler tam rekabetçi bir ortam oluşturmaktan uzak kalmıştır. Yukarıda da bahsedildiği gibi, bu ihalelerin taban fiyatlarının beklentilerinden yüksek açıklanması durumunda üreticiler ihalelere girmemekte, bundan da en olumsuz şekilde etkilenenler üreticiler olmaktadır.

Saha çalışmasının ortaya çıkardığı bir başka önemli nokta ise, zaten Rekabet Kanunu bilgisinden yoksun olan çiğ süt üreticilerinin örgütlü olmadıkları takdirde haklarını da koruyamadıklarıdır. Oysa ki bu üreticiler örgütlü olabilseydi, pazarlık güçleri artacak, bu da piyasadaki rekabeti olumlu etkileyebilecekti.

Yukarıda da bahsedildiği gibi bir uyumlu eylemden bahsetmek için ilgili piyasadaki paralel davranışların ekonomik ve rasyonel gerekçelerle açıklanamıyor olması gerekmektedir. Kurul, ilgili kararında çiğ süt piyasasındaki paralel hareketleri piyasanın homojen olmasına, dolayısı ile benzer maliyetler gibi rasyonel ve ekonomik sebeplerin varlığına bağlamış ve uyumlu eylem olmadığına karar vermiştir.. Oysaki yapılan saha çalışmasında varılan sonuç şudur ki; çiğ süt piyasasının homojen olması ve aynı ölçekteki firmalar için maliyetlerin birbirine yakın olması bu piyasada rekabet ihlali olmayacağı anlamına gelmez. Aksine, böyle bir pazarda rekabet ihlali, ekonomik sebeplerin arkasına kolayca gizlenebilir. Dolayısı ile Kurul, en azından soruşturma açmaya karar vererek pazarı daha ayrıntılı incelemeliydi.

SONUÇ

Bu çalışmada; Kurul'un Süt Kararı ve ona bağlı olarak yapılmış saha çalışması, SEK'in özelleştirildiği dönemde Rekabet Kanunu'nun işlerlik kazanmamış olmaması sebebiyle ortaya çıkan olumsuz piyasa koşulları da göz önünde tutularak değerlendirilmiştir.

Gerçekten de yukarıda da söylendiği gibi süt piyasasının belirleyicileri 6 büyük firmadır. SEK özelleştirmesinin RKHK'nin dışında kalmış olması, bu Kanun'un bundan sonra da piyasadaki rekabeti bozucu davranışlara müdahale edemeyeceği anlamına gelmemelidir. Ne var ki, buna rağmen çiğ süt alım piyasasındaki rekabet koşulları olumsuzdur. Rekabet Kurulu'nun ilgili kararı bu olumsuzluğu düzeltmek bakımından gerekli müdahaleyi yapmıştır. İhale sistemi yetersiz kalmış, bu durum ihale fiyatını baz alarak fiyat belirleyen yöreleri de

olumsuz etkilemiştir. Çiğ süt alım fiyatının düşük olması üreticiyi zor duruma sokmaktadır. Üstelik değerlendirilmesi gereken bir önemli nokta da şudur: Çiğ süt fiyatlarının düşük olması ile sağlanan rant, işlenmiş süt fiyatlarının düşmesi suretiyle tüketiciye mi aktarılmaktadır, yoksa işleyici firmaların rantı olarak mı kalmaktadır?

Bir başka husus da Rekabet Kanunu ile korunacak olanın ne olduğudur? Yukarıda da tartışıldığı gibi rekabet kanunlarının asıl amacı ekonomiktir. Eğer öyle ise, üreticileri ekonomik anlamda zor duruma düşüren bir ihlal ihtimali söz konusu iken Kurul'un soruşturma açmamış olması ilginçtir. Üstelik böyle bir ihlal ihtimali, beraberinde bir fiyat anlaşması ve pazar paylaşımı ihtimalini de getirmektedir. Diğer yandan, Rekabet Kurumu'nun amacı rekabet kültürünün oluşması ise, firmalar hakkında bir soruşturma açarak süt sektöründe rekabet konusunun daha ciddiye alınması sağlanılabildi.

Kanaatimce; Kurul kararlarını önemli yapan, kısa vadede rekabet ihlalinin önlenmesi değil, Rekabet Hukuku'nun varlığı ve uygulanıyor olduğu doğrultusunda vereceği mesajla uzun vadede sağlayacağı faydadır. Gamze Öz'den aktardığımız gibi, ancak bu şekilde, rekabet hukukunun "...kaynakların etkin dağılmasını sağlamak amacıyla, rekabetin bozulmadığı bir süreç oluşturmak ve bunu geliştirmek..." amacına ulaşılmış olacaktır.

KAYNAKÇA

- Aslan, Y., Rekabet Hukuku, 2001, Ekin Kitabevi: Bursa
- Öz, G., Avrupa Topluluğu ve Türk Rekabet Hukukunda Hakim Durumun Kötüye Kullanılması, 2000, Rekabet Kurumu Yayınları: Ankara
- Gökdemir, B., Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi, 2003, Ankara
- Dr. Aldemir, Türk Tarımını Tehdit Eden Tehlike: Küreselleşme, Türk Veteriner Hekimleri Birliği Dergisi, 2002.
- Dr. Necdet Oral, Türk Tarımında Kapitalizm ve Sınıflar (BIA Haber Merkezi, 24.05.2002 tarihli haberinden)

"AÇIK SÜTE KARŞI ULUSAL KAMPANYA" KONUSUNDA TARIM-İŞ SENDİKASI'NIN GÖRÜŞÜ

Çokuluslu Tetra Pak şirketiyle Anne Çocuk Eğitim Vakfı (AÇEV) tarafından Mayıs ayında başlatılan "Açık Süte Karşı Ulusal Kampanya" bizce Türkiye gerçeklerini gözardı etmekte ve çeşitli sakıncalar taşımaktadır.

Kampanya çerçevesinde kamuoyuna verilen mesaj, açık sütün ağır bulaşıcı hastalıklara yol açan zararlı mikroorganizmalar içerdiği, su karıştırma ve kaynatma nedeniyle besin değerini kaybettiği yönündedir. Tüketiciye, açık süt alması, UHT teknolojisiyle hazırlanan kutulanmış sütü tercih etmesi önerilmektedir. Öneren, sıvı gıda maddelerinin kutulanması alanında 165'in üzerinde ülkede faaliyet gösteren çokuluslu Tetra Pak şirkettir.

Türkiye zenginlikleri adaletli bir biçimde paylaştırılan bir ülke değildir. Nüfusunun önemli bir bölümü yoksulluk sınırının altında bir gelirle geçinmeye çalışan, işsizliğin yaygın olduğu, açık süt almaya bile gücü yetmeyen milyonlarca insanın bulunduğu bir ülkede, böylesi bir kampanyanın yarardan çok zarar getireceği inancındayız. Süt tüketiminin zaten yeterli olmadığı koşullarda, kutu süttten daha ucuz seçeneklere karşı korkutma taktiğiyle sürdürülen bir kampanya, büyük bir olasılıkla yoksul kesimin süt tüketiminin azalmasına neden olur. Açık süte para bulmakta zorlanan kesimin, daha pahalı kutu sütü nasıl alabileceği düşünülmemektedir. Kampanya tümüyle sağlık boyutuna dayandırılmakta, fiyat farkı üzerinde durulmamaktadır.

Kampanyada yer alan AÇEV'in "toplumda gelişme beklediğimiz alanlar için önce eğitim gerekir" yaklaşımı da bizde gerçekçi olmaktan uzaktır. Maddi koşulların uygun olmadığı bir ortamda davranış biçimini eğitimle değiştirmek mümkün değildir. Eğitim bir yana, yasaklarla bile bunu sağlamak zordur.

Süt sektörü, Süt Endüstri Kurumu'nun (SEK) özelleştirilmesiyle kamunun devreden çıkartıldığı bir alandır. Özelleştirme öncesinde pazar payı çok yüksek olmasa bile, SEK, piyasada fiyat düzenleme işlevi nedeniyle son derece önemli bir kamu işletmesiydi. SEK'in devre dışı bırakılması, süt sektörünün süreç içinde yabancı tekellerin egemenliğine girmesini getirdi.

Özetle, bu kampanya, halkın sağlığı düşünülüyor gibi sunulsa da, gerçekte süt sektöründe ulus ötesi şirketlerin çıkarlarını güçlendirmeye hizmet eden ve hiç de "ulusal" nitelik taşımayan bir girişimdir. Kampanya, üreticiden ucuza toplanan sütün tüketiciye pahalı satılmasını ve bu alandaki yerli – yabancı şirketlerin daha fazla kar etmesini sağlamaya hizmet edecektir.

Halkın yeterli miktarda ve sağlıklı süt tüketilebilmesi amacına ulaşmanın yolu, devletin "sosyal devlet" anlayışının gereklerini yerine getirmesi ve çağa uyum sağlamak adına piyasayı tümüyle ulus ötesi şirketlerin sömürü alanı haline dönüştürme girişimlerinden vazgeçilmesidir.

ÇİĞ SÜTÜN MİKROBİYEL TEHLİKESİ

Prof. Dr. A. Kadir HALKMAN*

GİRİŞ

Süt ve süt ürünleri beslenme açısından vazgeçilmez gıdalardan birisidir. Bununla beraber, hayvan sağlığına gereken önemin verilmemesi, hayvancılığın dağınık bir yapı göstermesi, sağımın halen çoğu yerde elle yapılması, sağım sonrası soğutmanın yetersizliği, sağım sonrası hijyene dikkat edilmemesi gibi nedenlerle çiğ sütteki mikroorganizma sayısı hızla artabilmektedir. Kuşkusuz bunların içinde patojen olanların varlığı halk sağlığı açısından çok önemlidir.

Yapılan araştırmalar çiğ sütlerde *Salmonella*, *Listeria*, patojenik *E. coli* tipleri, *Staphylococcus aureus*, *Brucella*, *Yersinia* gibi primer patojenlerin varlığını sıklıkla göstermektedir. Sütteki bu patojenler tür ve sayı ile kişinin direncine ve yaşına göre değişmek üzere basit bir ishalden, ölüme kadar gidebilen sonuçlara neden olmaktadır.

Türkiye 'de peynir ve tereyağı halen çiğ (pastörize olmamış) süttten de yapılabilirdiği gibi, sokak sütü olarak tanımlanan şekilde çiğ olarak da pazarlanmaktadır. Bu metinde çiğ süt ürünlerinin mikrobiyolojik açıdan potansiyel tehlikesi ele alınmıştır.

1. Sokak Sütü

Sokak sütü olarak tanımlanan pastörize olmamış sütün pazarlanmasında halk arasında çok hatalı olarak "süt zaten kaynatılıyor, mikrobu ölür" yaklaşımı vardır.

Süt kaynatıldığı zaman patojen mikroorganizmaların büyük bölümünün öldüğü doğrudur ancak, tehlikenin tümüyle ortadan kalkması söz konusu değildir. Öncelikle çiğ süt ile birlikte mutfağa patojen bakteriler girmektedir. Sütün evde basitçe süzülmesinde kullanılan tülbent vb. malzemeler, çoğu defa sütün alımı için kullanılan pet şişeler ise sadece basit olarak çalkalanmaktadır. Böylece çiğ süt ile birlikte mutfağa giren patojenler mutfakta başka gıdaları bulaştırabilmekte ancak, bu aşamada çiğ süt kaynatıldığı için aklanmış gibi görülmektedir. Avrupa Topluluğu 'na bağlı ülkelerin Türkiye 'den ithal edilen levrek ve çipura gibi ağ kafes balıklarında *Salmonella* istememesi nedeni de sadece "mutfağa patojen bakteri girmesinin önlenmesi" şeklinde açıklanmaktadır.

Çiğ sütün içindeki patojen bakterilerin kaynatma ile ölmesi sağlansa bile *Staphylococcus aureus* toksinlerinin bu şekilde imha olması söz konusu değildir. Endüstride uygulanan pastörizasyonda gerek sıcaklık gerek süre evde kaynatmaya göre daha düşük normlarda uygulanmakla beraber, bu sütler laboratuvar koşullarında denetlendiğinden ve süt toplama işlemi düzenli yapıldığından *S. aureus* toksinlerinin bu sütlerde kalma olasılığı çok daha düşüktür.

2. Peynir

Çiğ süttten yapılan ve semt pazarlarında lor peyniri, böreklik peynir vb. adlarla açıkta satılan peynir-

* Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Gıda Mühendisliği Bölümü
halkman@agri.ankara.edu.tr.

ler Türkiye 'de mikrobiyolojik açıdan en tehlikeli gıdalar arasındadır. Öncelikle lor peyniri adı ile pazarlanan peynirler çoğu kere gerçek lor değil, asitliği yükseldiği için pastörizasyon sırasında henüz he-deflenen sıcaklığa erişilmeden çökmüş olan süttten elde edilen ve dolayısı ile mikroorganizma yükü çok fazla olan peynirlerdir. Aynı durum böreklik peynir adı ile satılan peynir için de geçerlidir.

Börek yapılırken uygulanan pişirme sıcaklığında patojenlerin ölmesi ise süttün kaynatılmasındakinden çok daha azdır. Böreğin 150 °C fırında pişirilmesi ile süttün 100 °C 'da kaynatılmasına göre mikropların çok daha fazla öldüğü ise eğitilmiş kişiler tarafından bile savunulan çok büyük bir hatadır. Oysa Pastör zamanından beri bu iki uygulama arasındaki fark çok açık bir şekilde bilinmektedir.

Özellikle Anadolu 'da brusellozisin çok yaygın olmasının nedeni ise doğrudan çiğ süttten yapılan peynirlerdir.

3. Tereyağı

Pastörize olmamış süttten ve/ veya kremadan yapılan tereyağı yine Türkiye 'de yaygın şekilde kullanılan bir üründür. Tereyağının pastörize edilip edilmemesine göre kahvaltılık ve mutfaklık şeklinde sınıflandırılması da yine mikrobiyolojik olarak büyük bir potansiyel tehlikeyi beraberinde getirmektedir.

Öncelikle pilav vb. yemeklere ilave edilen tereyağı sadece eritilmektedir. Bu ısıl işlem sırasında ise patojenlerin ölmesi beklenmemelidir. İkinci olarak mutfığa girdikten sonra ambalajından çıkarılan tereyağının mutfaklık ya da kahvaltılık olduğu rahatlıkla karıştırılabilir ve mutfaklık tereyağı doğrudan kahvaltılık olarak tüketilebilir. Ayrıca mutfığa patojen bakterilerin girmesindeki tehlike yukarıda açıklanmıştır. Son olarak değinilmesi gereken tehlike ise bu iki ürün arasındaki fiyat farkı nedeni ile dar gelirli tüketicinin ekonomik olduğunu sandığı şekli ile doğrudan mutfaklık tereyağını kahvaltılık olarak tüketmesidir.

Son zamanlarda özellikle büyük kentlerde kaliteye önem veren pastanelerde artık çiğ krema kullanılmaması ise son derece olumlu bir gelişmedir. Pastanelerde kremalı pasta yapımında pasta ustalarının çiğ kremayı tercih etmesi nedeni ile önemli salgınlar olmuştur.

4. Dolaylı Kimyasal Tehlikeler

Sokak süttü adıyla pazarlanan çiğ süttlerde mikroorganizmaların süttü bozmasını engellemek için başta hidrojen peroksit olmak üzere kimyasal madde kullanıldığı açıkça bilinmektedir. Başka bir açıdan bakıldığında süttün mahalle arasındaki pazarlanması sırasında özellikle yaz aylarında ısınıp bozulmasını engellemenin en ekonomik yolu kimyasal madde kullanmaktır. Ancak, kullanılan bu kimyasal maddelerden örneğin hidrojen peroksit süttün kaynatılması sırasında parçalanmadan kalmakta ve sonuçta kansere neden olmaktadır. Açıkta süt pazarlayan kişilerin çoğu kez eğitimsiz olması ve bu maddelerin ne kadar fazla kullanılırsa bozulmayı o denli engellediği dikkate alınırca tehlikenin boyutu daha iyi bir şekilde görülebilir.

5. Çiğ Süt Ürünlerinde Risk Nedir?

Yukarıda verilen bilgilerde sürekli olarak potansiyel tehlikeye değinilmektedir. Basit bir tanımlama ile tehlike "tüketicinin zarar görme olasılığıdır". Evine çiğ süt alan, çiğ süttten yapılmış ve açıkta pazarlanan peynirden yapılmış börek yiyen, çiğ kremadan yapılmış pasta yiyen tüm kişilerin hastalanıp, ölmediği açıktır. Buna karşın Türkiye 'de ve gelişmiş ülkelerdeki ortalama insan ömrü farkının bu açıdan da değerlendirilmesi gereklidir. Çiğ süt ile alınan hidrojen peroksit insanı hemen kanser yapmaz. Ancak vücuda sürekli hidrojen peroksit girmesi kanser riskini artırır.

Sağlık Bakanlığı resmi olmayan verilerine göre Türkiye 'de ortalama olarak kişi başına ishal vakası

yılda 3 kezdir. Basit bir hesapla Türkiye 'de her gün 540.000 kişi çok hafif geçen bir ishalden, ölüme kadar varabilecek düzeyde ishal olmaktadır. Aynı hesap ile üniversite sınavına 1,4 milyon kişi girdiğine göre bunlardan 11.500 öğrencinin sınav olduğu gün ishal olasılığı vardır. Bu ishal, sınava giremeyecek kadar ağır hastalıktan, çok hafif geçen bir ishale kadar değişir. Çok hafif geçse de "sınavda zor duruma girer miyim" kuşusu dahi sınavın stresi ile birleştiğinde sonucu etkileyecektir. Bir diğer yaklaşımla sınava girenlerin 11.500 'ü sadece yediği içtiği gıdalara bağlı olarak muhtemelen daha az puan almış ya da sınava hiç girememiştir.

Bu veriler "yenilen ve içilen tüm gıdaları" kapsamakla beraber, süt ürünlerinin burada önemli bir payı olduğu açıktır. Bu payın süt ürünleri aleyhine yüksekliği ise doğrudan sütün mikroorganizmalar için de çok iyi bir besin kaynağı olmasından kaynaklanmaktadır.

Avrupa Topluluğu ülkelerinde çiğ süt ürünü olarak sadece kalitesi denetim altında olan çiğ süttten yapılan peynirlerin pazarlanmasına izin verilmektedir. Bu ülkelerde süt ürünleri işleme tesislerine gelen çiğ süttteki mikroorganizma sayısı dahi kontrol edilmekte, toplam bakteri ve mastitis göstergesi olan somatik hücre sayısı yüksek sütler işletmeye alınmamaktadır. Bu uygulamada hedeflenen ise sadece toplum sağlığıdır.

6. Çiğ Süt Ürünleri Ucuz Değildir

Ucuzluğun, ürüne ödenen fiyatın düşük olması ile tanımlanması mümkün değildir. Sağlık risklerini de içeren ürün kalitesi dikkate alındığında ödenen fiyatın önemli olmadığı görülmektedir. Türkiye 'de tüketicinin bilinçlenmesinde son yıllarda olumlu gelişmeler görülmekle beraber, bunun henüz çok yetersiz olduğu da açıktır.

Öncelikle insan sağlığının da bedeli olduğu göz ardı edilmemelidir. Bu açıdan bakıldığında sadece

ödenen fiyatın daha düşük olması nedeni ile çiğ süt ürünlerinin tüketimi son derece hatalıdır. Yukarıda da belirtildiği gibi bu ürünlerin tüketimi ile mutlaka hastalık ve ölüm gerçekleşecek değildir. Ancak, Türkiye 'de çiğ süttten yapılan peynir tüketimine bağlı brusellozis vaka sayısı riskin boyutunu göstermektedir. Brusellozis tedavisinde yüksek fiyatla sağlanan ilaçlar ve iş gücü kaybı ekonomik olarak değerlendirilebilir. Buna karşın, hastalık nedeni oluşan ağrı ve sızılarının ekonomik değerlendirmesi çoğu defa mümkün değildir.

Sokak sütünün de ekonomikliği aynı şekilde değerlendirilmelidir. Üstelik, çiğ sütle yapılan peynirin neden olduğu hastalıklar açık bir şekilde belirlenebilmekle beraber, sokak sütünün doğrudan değilse bile dolaylı olarak oluşan hastalıkların belirlenmesi kolay değildir. Bu çerçevede "süt zaten kaynatılıyor ve mikrobu ölür" yaklaşımı tümüyle geçersizdir.

SONUÇ

Diğer gıdalarda olduğu gibi açıkta pazarlanan süt ürünlerinin sağlık riski yüksektir. Süt ve ürünleri ise diğer gıdalara oranla içerdiği besin maddelerinin zenginliği nedeniyle daha fazla mikrobiyolojik risk taşır. Ayrıca sokak sütününde hidrojen peroksit gibi kimyasalların varlığı küçümsenemeyecek boyuttadır.

Tehlikenin boyutları bilindikten sonra tercih tümüyle tüketiciye aittir. Burada dikkat edilmesi gereken önemli bir husus aydınların sorumluluğudur. Toplumun öncüleri olan bu kişilerin toplumu yanlış yönlendirmesinin telafisi çok zor olmaktadır.

Başta sokak sütü olmak üzere çiğ süt ürünlerinin tüketiminin taşıdığı riskin özellikle dar gelirli insanlara doğru bir şekilde anlatılması, bu ürünlerin tüketiminin yasal önlemler yerine eğitim ile önlenmesi konularında doğrudan eğitim kurumları yanında meslek odaları ve tüketici örgütleri gibi sivil toplum kuruluşlarına büyük görev düşmektedir.

TARIMSAL BİYOTEKNOLOJİYE SOSYO-EKONOMİK YAKLAŞIMLAR

Prof. Dr. Nazimi AÇIKGÖZ*

GİRİŞ

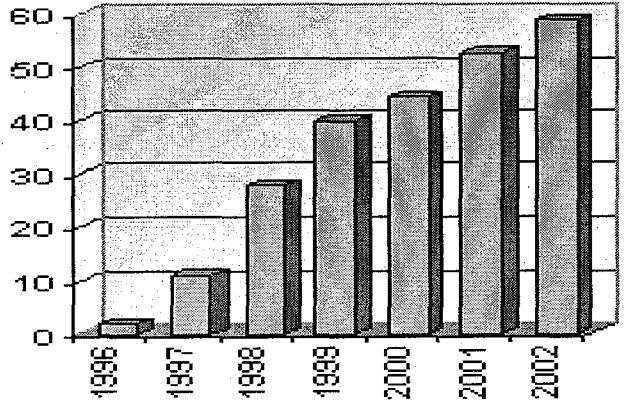
Son beş yılda tarımda pamuk, mısır, kolza ve soyada kendisini çarpıcı olarak gösteren, biyoteknoloji ürünü yeni çeşitler (transgenik çeşitler), dünya kamu oyununda değişik açıdan tartışmalara neden olmuştur. Bu tartışmaların yanı sıra, tüm ülkeler çeşit geliştirme çabalarında birbirleri ile adeta yarışır hale gelmişlerdir. Transgenik olarak adlandırılan biyoteknolojik ürünlerin tohumluk eldesinden – ürün taşımaya, yem endüstrisinden – tüketici mutfağına varan bir yelpazede klasik ürünlerle karışması gibi bir olayla baş başayız. Söz konusu karışım üretim alanı tarlalardan, bahçelerden, bitki üretim biyolojisi ile başlayıp, gıda endüstrisinde işlenmiş gıdalarda belirli oranda kendisini gösterebilmekte, bu durum da tüketici hakları açısından "etik" kavramını öne çıkarmaktadır. İşte bu aşamada olaya "biyogüvenlik" açısından yaklaşmak gerekmektedir.

Her ne kadar toplumun, biyoteknolojinin endüstriyel, tıbbi (aşı üretimi), hayvancılık gibi diğer alanlarındaki uygulamalara reaksiyonu, bitkisel üretime olduğu kadar sert olmasa da, bu konuda en aktif durumda olan Avrupa'da, deli dana hastalığı sonrası yasaklanan "hayvansal kaynaklı yem" in eksikliğinin transgenik bitkisel ham maddelerle kapatılması aşamasında kimsenin sesini çıkarmaması çok ilginçtir.

2000'de Transgenik Çeşit Ekim Alanları Nereye Geldi?

1999 yılındaki transgenik ekiliş alanlarının artık tavanı bulduğu, bundan sonraki yıllarda söz konu-

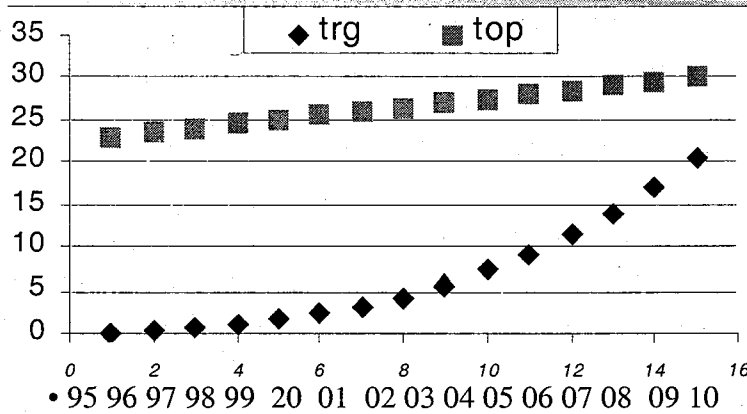
su ekim alanlarında herhangi bir artışın gerçekleşmeyeceği tahminleniyordu. Nitekim transgenik mısır ekim alanları ABD'de 1999 yılında % 33'den 2000 yılında % 25'e gerilerken, soya tam tersine % 51 den % 54'e çıkmıştır. Pamuğun 1996 yılında % 1 olan GMO ekimi linear bir artışla 2002 yılında % 78'e ulaşmıştır. Dünya piyasalarındaki genetik olarak değiştirilmiş ürünlere pek olumlu olmayan yaklaşımlara rağmen, söz konusu artışların bir yorumu gerekmektedir. Toplam transgenik ekilişlerinin 2002 yılında 58,2 milyon hektara ulaşarak linear artışını sürdürmüştür (Şekil 1).

Şekil 1. 1996-2002 tarihleri arasında dünyada piyasaların karşılaştırılması.

Tohum satışlarına göre yapılan tahminlerde ise 2010'larda 25 milyar US\$ olacak tohumculuk piyasasının 2/3 ünün transgenik çeşitlere ait olacağı öne sürülmektedir (Şekil 2).

* E.Ü. Ziraat Fakültesi Öğretim Üyesi - E.Ü. Tohum Teknolojisi U-A Merkezi

Şekil 2. 2010'larda toplam ve transgenik tohum transgenik ürün ekimlerinin değişimi (m.Ha)

Transgenik Çeşitlerin Üstünlükleri

Transgenik çeşitlerin geliştirilmeleri aşamasındaki teknolojinin pahalı olmasından kaynaklanan bir nedenle fiyatlarındaki farklılık artık kanıksanmıştır. Bu dezavantaja rağmen hedefe göre değişen, örneğin ilaç uygulamalarındaki para, emek ve zaman kazanımı veya verim artışından sağlanan faydalarla transgenikler kendilerini kabul ettirmişlerdir. Oluşan artı değerlerin her bitki ve her amaç için farklı olacağı bir gerçektir.

Transgenik Bitkilerle Kim, Ne Kazanıyor?

Transgenik soya uygulaması ile sağlanan fazla kazanç 1998 yılı için 840 milyon US\$ olarak, ve bunun % 45'i çeşit sahibine, % 20'si çiftçiye ve % 25'i fabrikatöre ve geri kalan da tüketiciye yansıdığı tahminlenmiştir. Diğer taraftan 1996 yılında ekilen Bt pamukla ilgili bir kazanç tahmini ise toplam 240 milyon US\$ olurken, bunun % 59'u çiftçiye, % 21'i tohumluk firmasına, % 9'u tüketiciye, % 5'i genetik materyal sağlayan Delta-Pine'a ve % 6'sı da diğer sektörlerle (tüccar vs) yansıyan bir dağılımdan söz edilmektedir.

Hangi Ülke Ne Yapıyor, Hangi Yeni Transgenik Bitkiler Yolda?

2000 yılı itibarı ile 2000'e yakın tarla denemesi gerçekleştiren Avrupa'da transgenik çeşitlerle deneme kurmamış bir ülke yoktur. Türkiye'de de son üç yıl içinde mısır, patates ve pamukta denemeler yürütülmektedir. Üçüncü dünya ülkelerinde gerçekleştirilen transgenik bitkilerle ilgili tarla denemelerine bir göz atalım:

Bulgaristan: Alfalfa, tütün

Hindistan: Biber, lahana, hardal, kanola, çeltik, domates

Ukrayna: Kanola, mısır, patates, şeker pancarı

Tayland: Biber, pamuk, domates

Mısır: Kabak, kavun, patates, domates. Buğday, şeker kamışı

Meksika: Pamuk, patates, domates,

Rusya: Mısır, patates

Filipinler: Mısır, çeltik;

Diğer taraftan bazıları 2003'lerde üretime başlayacak aşağıdaki transgenik ürünler yolda bekliyorlar!

- Yabancı ot ilaçlarına dayanıklı şeker pancarı, buğday, yonca, şeker kamışı, sebze, meyve ve orman ağaç türleri;

- Böceklerle karşı direnç kazandırılmış transgenik domates, şeker kamışı, soya fasulyesi, kolza, patlıcan, kavak çeşitleri;

- Hastalıklara dayanıklılık geninin eklenmesi patates, mısır, sebze ve meyve türleri;

- Gen transferi ile kurağa, soğuğa dayanıklılık ve azottan yararlanan tür ve çeşitler;

- Diğer dayanıklılık vs. olumluluk genlerinin, mevcut transgenik çeşitlere aktararak "bir çeşitle birçok amaca birden ulaşma" olanaklı çeşitler;

- Yem ve gıda kalitesini yükseltecek lisini arttırılmış, phytate azaltılmış mısır çeşitleri;

- Protein ve yağ oranlarının değiştirilmiş soya çeşitleri;

- Doymuş yağ asit oranının azaltılmış, doymamış yağ oranları artırılmış soya ve kolza çeşitleri;

- Beta karoten oranının artırılmış kolza;

- Likopeni arttırılmış domates, amino asidi arttırılmış tahıl, demiri ve vitamini arttırılmış çeltik, şeker oranları artırılmış mısır ve çilek;

- Düşük kalorili şeker oranına sahip pancar;

- Renkli ve farklı kalite life sahip (uzun elyaf vs.) pamuk;

- Kuru madde oranı yüksek domates ve patates;

- Raf ömrünün uzatıldığı meyve – sebze (kavun, çilek vs.);

- Gluteni ve diğer ekmeklik kalitesi yükseltilmiş buğday;

- Kafeini doğal olarak azaltılmış kahve;

- İshal aşısı içeren muz, kan proteini içeren patates, kuduz aşısı içeren mısır, monoklonal antikor üreten mısır;

- Hızlı canlı ağırlık kazanan, az yağlı, hastalıklara dayanıklı çiftlik hayvanı.

Transgenik Çeşitler Çevre Dostu Değil mi?

Bitkisel üretimde ana ürünün bitki besin maddeleri, su ve diğer kaynaklardan yararlanma hususunda en büyük rakibi yabancı ottur. Klasik tarımda ekim öncesi, çıkış öncesi ve çıkış sonrası gibi uygulamalarla yabancı ot ilaçları bitkisel üretim için oldukça yüksek bir girdi demektir. Herbisitlere dayanıklı olarak geliştirilen transgenik soya çeşitlerinde ise yabancı ot gelişiminin belirli devresinde tek bir ilaç (bu ABD'de de çoğunlukla "Roundup" herbisitidir, çünkü söz konusu transgenik soya çeşidi buna karşı dayanıklı olarak geliştirilmiştir) uygulaması yabancı ot sorununu çözmektedir. Dolayısı ile söz konusu ilaç uygulamasının tek olmasından kaynaklanan bir ilaç ve dolayısı ile emek, zaman, uygulama masraf vs tasarrufu sağlanmaktadır. İşte klasik soya tarımındaki 61.77 US\$/ha ilaçlama masrafı transgenik soya tarımında teknoloji fiyat farkı dahil ilaçlama masrafı 40,77 US\$/ha'a düşmekte ve aradaki fark 21 US\$/ha gibi cazip bir kar olarak, uygulamayı teşvik etmektedir. Burada transgenik soya çeşitleri ile transgenik olmayanlar arasında herhangi bir istatistik verim farkının dile getirilmediğine de değinmek gerekir. En önemlisi transgenik çeşitlerle hektara 21 US\$/lık ilacın tasarrufu yani çevreye verilmemesidir!

2003 yılında yapılan bir çalışmada sap kurduna dayanıklı transgenik mısır çeşitlerinin, transgenik olmayanlara oranla % 90 daha az micotoxin (kanserojen) içerdikleri ortaya çıkmıştır. Bunun sebebi olarak da, sap kurtlarının delikler gibi micotoxin üreticisi mantarların gelişebileceği fiziki ortamları oluşturmaları gösterilmektedir. Çin'de ise zararlılara karşı dayanıklı transgenik pamuk üreticilerindeki sağlık sorunlarındaki olumlu gelişmeler gözlenmiştir. Açıklama olarak da ilaç kullanımındaki azalma gösterilirken, ilaç kalıntılarının içme sularına daha az karışmasına da değinilmiştir. Yine aynı araştırma transgenik pamuk üreticisinin gelirinde % 30 luk bir artışa değinmektedir.

Klasik Yabancı Ot İlaç Üreten Firmaların Durumu

Son yıllarda klasik yabancı ot ilaç satışlarındaki düşmelerin ana nedeni "roundup", "liberty" gibi transgeniklerde kullanılan özel ilaçların tüketimindeki artışlardır. Bu nedendir ki biyoteknoloji ile ilgili olmayan BASF ve DuPont gibi sırf tarımsal ilaç üreten firmaların, tohumculukla ilgili firmalar satın almalarının özünde de bir gerçek yatar.

Biyoteknoloji ve Uluslararası Anlaşmalar

Biyoteknolojik buluşlar sınırlar içinde kalmayacaktır. Küreselleşen dünyada buluşların uluslararası pazarlarda kara dönüştürülmesi doğaldır. Aynı kulvardaki transnasyonal ticari kuruluşların ilgisi zaten hep olacaktır. Bütün bu aşamada ortaya çıkan ürün (çeşit) ülkeden ülkeye değişen yasa ve yönetmelikler çerçevesinde "tescil edilmiş" ve sahibine "ıslahçı hakları" çerçevesinde gelir getirerek, bitki ıslahının sürekliliği sağlanmaktadır. Fakat klasik ıslahla elde edilen çeşitlerin ıslahçı hakları ile ilgili uygulamaları uluslararası düzeyde UPOV (Uluslararası Çeşit Koruma Örgütü) tarafından kontrol edilirken, üye ülke sayısı 43 olan bu örgütün biyoteknoloji ile gelen çeşitlerin ve bu doğrultudaki işlem patentlerinin UPOV'ca korunması yerine, "Fikri, sanayi ve ticari mülkiyet hakları" kapsamında ele alınarak 177 üyeli Dünya Ticaret Örgütü (WTO) bünyesinde Ticari Fikir Eserleri Hakkı (TRIPS) inisiyatifi (1995) ve daha sonra da (1998) Dünya Fikir Eserlerini Koruma Örgütünün (WIPO) kurulmasına kadar uzanmıştır. TRIPS tarafından 1995 yılından itibaren; gelişmiş ülkelere bir yıl, gelişmekte olan ülkelere beş yıl, geri kalmış ülkelere de -uzatılma şansı verilerek 11 yıllık bir süre içinde başta ıslahçı hakları olmak üzere tüm fikri ve patentli eserlere izinsiz kopyalama, kullanma, üretme yasağı getirilmektedir.

Biyoloji biliminin tüm bulguları birleştirilerek gıda gereksiniminin karşılanması günümüze kadar sorunsuz olarak sürdürülmüştür. Eldeki koşullara göre ve amaca yönelik tarımsal üretim için, gerekli olan genetik materyalin oluşturulmasında, yakın zamana kadar ağırlıklı olarak klasik bitki ıslahı yön-

temleri kullanılmıştır. Klasik bitki ıslahı bundan sonra da doğal olarak kullanılacak olmakla beraber, kişi başına düşen tarımsal alanın giderek azalması karşısında- tarımsal ürünü artıracak verim artışının sağlanmasında, yeterince hızlı olamayacağı bir gerçektir. İşte bu aşamada, 20. Yüzyılın son yarısında öne çıkan biyoteknoloji ve gen mühendisliği klasik bitki ıslahının görevini üslenmeğe başlamıştır. Biyoteknoloji, bitki ıslahında arzu edilen gen kombinasyonları için yepyeni bir çığır açmış; tür, cins, takım ve sınıfların yanında başka alemlerden de gen transferini mümkün kılmıştır.

Tarımsal biyoteknolojideki gelişmelerin -özellikle yasal boşluklardan yararlanarak- ticari bakımdan teknoloji sahiplerinin aleyhine işlemesi, olayın ahlaki yönüne dikkatleri çekmiş; bu ahlaki olaya bu kez başka bir ahlaki olayla (terminatör teknolojisi) yanıt verilmesi "biyoteknolojide ahlak" kavramının çok iyi irdelenmesinin gerekliliğini ortaya koymuştur.

WTO' nun dünya pazarlarında serbest ticaretle ilgili kararlarının (Uruguay kararları-transgenik çeşitlerin pazarlanmasında bilimsel gerekçe olmadan hayır denemez!) ve canlılara yönelik patentleme işlemlerinin her ülke veya toplumda başka başka şekillerde uygulanması, "biyoetik" adında bir bilim dalının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Aslında bu olay transgenik çeşitlerin geliştirilmesinden çok önce başlamıştır. Melez mısır geliştirmelerinde ana-baba hatlarla ilgili mahkemeler bundan 70 yıl önce gündeme gelmiş olup halen de güncelliğini korumaktadır.

Son yirmi yıla damgasını vuran biyoteknolojinin yasal yönleri asıl buluş aşamasından sonra başlamaktadır. Daha bitkisel üretim başlangıcında "çeşit tescili" öncesinde başlayan denemelerle ilgili yasa ve yönetmeliklere uluslararası standart ancak 2000 yılında ülkemizce de imzalanan Cartagena Protokolü veya "BİYOGÜVENLİK ANLAŞMASI" ile getirilebilmiştir. Risk değerlendirilmeleri ile alan denemeleri ve çeşit tescil denemelerinin ÇEVRE açısından bu anlaşma çerçevesinde ele alınmaktadır. İşte "BİYOLOJİK ÇEŞİTLİLİK" de yine bu anlaşma sayesinde koruma altına alınmıştır. Biyoteknolojideki gelişmelerin tarlaya aktarılması da bir seri sorunu beraberin-

de getirmiştir. Çevrede, organik tarıma yönelik bir uygulamanın olması veya bir türün yabancı formlarının varlığı durumunda, özellikle yabancı döllenmiş transgenik çeşitlerde "gen kirliliği" diye tanımlanan kavramı öne çıkarmıştır. 2000 yılında Kanada'dan değişik ülkelere (İngiltere, Fransa, Almanya ve İsveç) ihraç edilen klasik kolza tohumlarının düşük oranda da olsa, transgenik çeşit tarlalarından kaçan genlerle bulaşık olması olayın ticari, hukuki, biyolojik ve ahlaki sorunlar yumağının ilk örneklerini oluşturmakta ve "Biyogüvenlik Anlaşması"nın önemini bir kez daha vurgulamaktadır. Aynı anlaşma, transgenik ürünlerin etiketlenmesi ile ilgili temeller de atılmış ve "Avrupa Topluluğunun iki yıllık transgenik yasağı"nın kaldırılmasına vesile olmuştur. Aslında etiketleme olayı Avrupa'nın biyoteknoloji ürünlerine hayır diyemeyeceği bir formül olmasının yanı sıra, "tüketicinin ne yediğini bilmesinin en doğal hakkı oluşunun yansımasıdır. İşte bu nedenlerle, yıllarca transgenik ürün tüketen ABD ve Kanada'da oldukça yeni bir hareketin başlaması söz konusu olmuştur. Bu yönde uluslararası örgütler, sorunları global olarak ele almakta ve çözüm üretmektedir. Nitekim **FAO** ve **WHO** (Dünya Sağlık Örgütü) örgütlerinin ortak komisyonu "**CODEX ALIMENTARIUS**" etiketleme ile ilgili teknik işlevi, biyogüvenlik sözleşmesi çerçevesinde ele almaktadır.

Herbisitlere Dayanıklı Kolza

Transgenik kolza ile klasik kolza tarımında verim ve yabancı ot ilacı açısından bir fark bulunmamış olmasına rağmen, çiftçilerin tercihlerinin yorumu kolay olmasa gerek. Sayısal (parasal) analizi hiç de kolay olmayan uygulanmaya yönelik bir avantaj, "anıza ekim olanağı", yani minimum toprak işleme şansı herhalde olayın nedenini kolayca açıklayabilmektedir.

Herbisitlere Dayanıklı Pamuk

Herbisitlere dayanıklı pamuk çeşitleri ağırlıklı olarak Roundup Ready grubundan olup, klasik çe-

şitlere göre daha az ilaçlama ile yabancı ot savaşının üstesinden gelinmesine olanak verirler.

Zararlılara Karşı Dayanıklı Mısır

Zararlı böcek vs den kaynaklanan ürün kaybı zaman zaman % 10'lara ulaşabilir. Hatta gelişmekte olan ülkelerde bunun % 20'leri bulunduğu söylenmektedir. Bu arada Bt mısır'ın (zararlılara karşı dayanıklı transgenik mısır) geliştirilmesi için çıkış noktası olan sap kurdunun (*Ostrinia nubilalis*) ABD'de zararı ise % 5 civarındadır. Burada hemen belirtelim ki söz konusu zarar, kelebeğin bitkiye bıraktığı yumurta, çıkan larva ve gelişen sap kurdu miktarı ve birim alanda zarara uğramış bitki sayısına bağlıdır. Yani bazı yıl zarar % 1 olurken diğer bazı yıllar % 20'lere ulaşabilmektedir. Yine bu zararlıya karşı dayanıklı bir çeşit klasik ıslahla geliştirilememiştir. Ayrıca sap kurdu popülasyonu yılda genelde iki generasyon (nesil) vermektedir. Geliştirilmiş Bt mısır tarımında dahi ilave insektisit uygulaması da çoğunlukla kaçınılmazdır. Yine yabancı otun sorun olduğu yerlerde kullanılmak üzere hem Bt hem de herbisitlere dayanıklı mısır çeşitlerinin çiftçiye ulaştığı ve hatta 1999 yılında ABD'deki toplam transgenik mısır alanının % 12'sinin bu tür çifte amaca yönelik çeşitlere ait olduğunu da burada hatırlatmak yerinde olur. Yine 2000 yılı sonlarında Avrupa için transgenik mısır çeşit adaylarından biri de "Btk" tipinde yani hem Lepidoptera'lara ve hem de glofosinate ammonium'a dayanıklıdır.

Bu aşamada yer ve yıl interaksyonu çerçevesinde Bt mısırın veriminde oranı verilemeyen bir artıştan söz edilebilir. Fakat Bt mısır ekilişi ile ilgili öneriye gidebilmek için yörede sap kurdunun zarar derecesini bilmekte yarar görülmektedir. Klasik çeşitlerde bitki başına 2 larva varlığı halinde ekilmiş bir transgenik mısır da 0,73 ton/ha'lık bir kar sağlarken, genelde hektara 7,4 US\$ - 40 US\$'lık bir şırıncı içinde kar sağladığı tahminlenmiştir. 1997 yılındaki sap kurdu zarar eşiğinde o yıl Bt mısır eken çiftçinin hektar başına 44,5 US\$ kar etmesini sağlarken, zarar eşiğinin düşük olduğu 1998 yılında ay-

nı konumdaki çiftçinin hektar başına 4,55 US\$ zarar ettiği ekonomik analizlerle ortaya çıkmıştır.

Zararlılara Karşı Dayanıklılık Pamuk

Bt pamuk çeşitlerinin geliştirilmesinde ana amaç, pembe kurt, yeşil kurt ve bozkurt gibi lepidoptera takımına ait zararlıların mücadelesinde ilaçlı savaşta bir alternatif geliştirmektir.

Örneğin 300 üreticinin denek olarak kullanıldığı bir araştırmada Bt pamuk çeşidi ekilişi ile klasik uygulamaya göre % 70 ilaç tasarrufu sağlanırken % 11 verim artışı gözlenmiştir. Bu uygulamada hektar başına 123,55 US\$ kar sağlandığı saptanmıştır. Yine ABD'nin güney eyaletlerindeki benzer bir araştırmada ise hektar başına 98,84 US\$ kazanç sağlandığı ortaya çıkmıştır.

Bu uygulamayı **ÇEVRE** açısından değerlendirmek, belki yıllara göre değişen ve bazı sezon 15'i bulan (Çukurova) ilaçlama halinde "BİYOTEKNOLOJİNİN ÇEVREYE KATKISINI" göz ardı etmemek gerekir.

Transgenik Çeşitlere Kritik Yaklaşımlar

Tüm yeniliklere karşı çıkmalara şahit olmuş insanlık tarihi biyoteknolojiye da olumsuz yaklaşımları yaşamaktadır. Gen atlamaları ile yabancı ot ilaçlarına dayanıklı otların ortaya çıkması, genlerin transgenik olmayan veya organik çeşitlere sıçraması gibi karşı çıkmaların yanında; hedef zararlılarda dayanıklılık kazanması, ekosistemde bilinmeyen canlılara tahmin edilmeyen olumsuz etkiler de dile getirilmiştir. Bütün bu tenkitlerde bir haklılık payı vardır. Ne var ki maliyet düşürücü ve dolayısıyla karlı transgeniklerin ekimi, belirli yasa ve yönetmeliklerle söz konusu olumsuzlukların devreden çıkarılması da olasıdır. Nitekim ABD'de "refuge" sistemi ile transgenik ekilişlerin belirli oranda (% 20 ilaçsız veya % 4 ilaçlı) klasik çeşit ekimi yapılarak zararlıların hayatlarını devam ettirmeleri sağlanmaktadır. Gen sıçraması konusunda ise, monokültür koşullarında henüz hiçbir olumsuzluğa

rastlanılmamış olmasına rağmen, polikültür koşullarda teorik olarak beklenen olumsuzlukların risk analizleri sonucu geliştirilebilecek bir "transgenik çeşit ekim sistemleri" çerçevesinde minimize edilebileceği beklenmelidir.

SONUÇ

Biyoteknoloji yatırımların karlılıkları en çarpıcı olarak bitkisel üretimde izlenmiştir. Özellikle tarıma yapılan desteklerin küreselleşme çerçevesinde kaldırılmasına varacak şu günlerde, çiftçi kazancını artıracak, onları rekabet ortamına hazırlayacak seçenek arayışındaki bizler, söz konusu biyoteknolojik gelişmelerden, yalnız çiftçileri değil tüm ülke ekonomisini düşünerek acele bazı kararlar almak zorundayız:

Bu aşamada neler yapabiliriz?

- Avrupa'da tüketimin yanında üretime onay verilen transgenik çeşitlerin Türkiye'de de tarımına "onay" için karar mekanizmalarının harekete geçirilmesidir (İspanya 6 yıldır transgenik mısır ekimi yapmaktadır).

- Bitkisel biyoteknolojinin ülkemizdeki uygulamalarında en etkin yöntem arayışına başlanmalıdır.

- Objektif bir bilgilendirme kampanyası ile politika üretiminden tüketici bilinçlendirilmesine başlanmalıdır.

- Yasal olarak henüz alan denemelerinde yer alan fakat ümit var bulunan transgenik mısır ve pamuk çeşitlerinin çiftçiye ulaştırılması için gerekli yasal işlemlere bir an evvel başlanmalıdır.

- Türkiye'de özellikle endemik bitkilerle ilgili gen haritalaması, gen izolasyonu ve gen transferine yön verecek Üniversite – Bakanlıklar – BİLİM ve TEKNOLOJİ YÜKSEK KURULU (TÜBİTAK Sekreteryası ile) ve Özel sektörün birlikte oluşturacakları bir "ULUSAL TARIMSAL BİYOTEKNOLOJİ KONSEYİ" nin bir an önce oluşturulmalıdır.

KAYNAKÇA

1. Açıkgöz. N. Transgenik Türlerin Sayısı Artıyor. **Agbiyotek-L**, Sayı 3, Aralık 1999, URL: <http://bornova.ege.edu.tr/~totem>
2. Açıkgöz. N. Possible contribution of transgenic cultivars to the agriculture. Paper presented in "1999 World Seed Conference" - Cambridge, UK 1999
3. Açıkgöz N. Biyoteknolojide Yasal ve Etik Yaklaşımlar. "Küreselleşme Sürecinde Biyoteknoloji ve Biyogüvenlik" Sempozyum Bildirisi. 23-24/10/2000; Ankara
4. Açıkgöz N.(2001): Birinci Generasyon Transgenik Çeşitlerde Karlılık Karşılaştırmaları; **Agbiyotek**, Sayı 15, : <http://bornova.ege.edu.tr/~totem/>
5. Carpenter, Janet and L.Gianessi, (1999) "Herbicide Tolerant Soybeans: Why Growers are adopting Roundup Ready Varieties". **AgBioForum**, vol 2. No. 2 spring 1999. <http://www.agbioforum.missouri.edu/>
6. Carpenter, J. and L. Gianessi (2000) "**Agriultural Biotechnology: Benefits of Transgenic Soybeans**", National Center for Food and Agricultural Policy Research <http://www.econ.ag.gov/>
7. Conway,G. (2000), "Crop Biotechnology: Benefits, Risks and Ownership, Speech delivered to the OECD Edinburgh Conference on Scientific and Health Aspects of Genetically Modified Foods, Edinburgh,February.
8. Fernandez-Cornejo, J. and W. McBride, (2000) "Genetically Engineered Crops for Pest Management in Fulton, M., and L. Keyowski, (1999) "The Producer Benefits of Herbicide Resistant Canola", **AgBioForum**, 2:2; Spring. <http://www.agbioforum.missouri.edu/>
9. Fuglie, F., N. Ballenger, K. Day, C. Klotz, M. Olinger, J. Reilly , U. Bvasavada and L. Lee, (1996), Agricultural Research and Development: Public and Private investments under alternative markets and institutions. **Agricultural Economics Report**, 735, ERS USDA.

TARIMSAL BİYOTEKNOLOJİ VE BİYOGÜVENLİK

Dr. Servet KEFİ*

GİRİŞ

Biyoteknolojik yöntemlerle kendi türü haricinde bir türden gen aktararak belirli özellikleri değiştirilmiş bitki, hayvan ya da mikroorganizmalara genel olarak "Genetik Olarak Değiştirilmiş Organizma, GDO (Genetically Modified Organism, GMO)" ya da kısaca "Transgenik" denilmektedir.

Modern Biyoteknoloji en geniş kullanım alanını tarım ve hayvancılıkta bulmuştur. Yüksek miktarda ve kalitede ürün almak amacıyla geleneksel kültür çeşitlerinin veya bunların yabancı akrabalarının genetik yapıları değiştirilmektedir. Tarımsal biyoteknolojide en çok üzerinde çalışılan özellikler, hastalıklara ve zararlılara karşı dayanıklılık, yabancı ot ilaçlarına dayanıklılık, meyve olgunlaşma sürecinin değiştirilmesi, besin öğelerince zenginleştirilmesi ve iyileştirilmesi, raf ve depolama ömrünün uzatılması ve aromanın artırılmasıdır.

Hali hazırda dünyada en çok üretimi yapılan transgenik bitkiler: **mısır** (sap ve koçan kurdu ile yabancı ot ilacına dayanıklı), **soya** (yabancı ot ilacına dayanıklı), **patates** (virüse ve patates böceğine dayanıklı), **pamuk** (pembe ve yeşil kurt ile yabancı ot ilacına dayanıklı), **domates** (daha uzun raf ömrü, artırılmış aroma)'tir. Balıklar ve hayvanlarda yapılan çalışmalar neticesinde ekonomik olarak üretime sokulan en önemli canlı balıklar olmuştur. Değişik balık türlerinde değişik hastalıklara dayanıklılık genleri aktarılmıştır. Hayvanlarda ise kopyalamanın yanı sıra, biyoteknolojik çalışmalar büyük bir gelişme halindedir.

Şimdiye kadar yaygın ekimi yapılan transgenik bitkilerle ilgili olarak doğa dengeleri ve insan sağlığı açılarından olumsuz sonuçlar gözlemlenmemiş-

tir. Ancak, uygulanmakta olan mevcut modern biyoteknolojik yöntemlerle bitkisel ürünlere aktarılan genler bitki, bakteri ve virüs kaynaklı olup; gen aktarımı ya da değişikliğe uğratılması sırasında, gen aktarımı yapılan hücre ve dokuların seçilmesi için işaretleyici olarak çoğunluğu bakteriyel orijinli anti-biyotik dayanıklılık genleri kullanılmaktadır. Gen aktarımı ile birlikte, diğer organizmalardan hastalık ve allerji yapacak özelliklerin taşınması ihtimali, transgenik ürünlerin birincil ve ikincil metabolik ürünleri içinde, beklenmeyen biyokimyasal ürünler bulunması ve benzeri nedenlerle, transgenik bitkilere ihtiyatla yaklaşmaktadır. Öte yandan, transgenik bitkilerin salıverildikleri çevrede bitki sosyolojisi, doğal türlerdeki genetik çeşitlilik, ekosistemdeki tür dağılımı ve denge üzerine uzun vadede ne gibi etkiler olacağı konusunda tereddütler duyulmaktadır.

Modern biyoteknolojinin biyolojik çeşitlilik, insan sağlığı ve sosyal yapı üzerinde oluşacak olumsuzlukları önceden belirleyerek, gerekli tedbirlerin alınması Biyogüvenlik Sistemini gerektirmektedir. Transgenik organizmaların olası risklerine karşı çevrenin ve biyoçeşitliliğin korunmasını sağlamak üzere, bu konuda bağlayıcı güç taşıyan ilk uluslararası belge olan "Cartagena Biyogüvenlik Protokolü", Birleşmiş Milletler Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesine ek protokol olarak 29 Ocak 2000 tarihinde kabul edilmiş ve 24 Mayıs 2000 tarihinde imzaya açılmıştır. Söz konusu Protokol ön tedbirlilik prensibine dayanmakta olup, riskleri önceden belirlemeye ve önlem almaya yönelik bir sistemi içermektedir. Genel tedbirler ise her ülkenin ulusal seviyede yapacağı düzenlemelere dayanmaktadır. Özellikle Avrupa Birliği ülkelerinde bu konuda oldukça katı kurallar içeren mevzuat uygulanmaktadır.

* Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Tarımsal Araştırmalar Genel Müdürlüğü

TARIMSAL BİYOTEKNOLOJİ UYGULAMALARI VE AVANTAJLARI

Tarımsal biyoteknolojide kronolojik olarak ilk uygulamalar; zararlılara, yabancı ot ilaçlarına ve viral bitki hastalıkları ile bunlardan her hangi ikisine dayanıklılık kazandırma yönünde olmuştur. Halihazırda ticari olarak en çok üretimi yapılan, *Bacillus thuringiensis*'den gen aktarılan zararlılara dayanıklı transgenik (Bt'li) bitkiler; sap ve koçan kurduna dayanıklı mısır, yeşil ve pembe kurda dayanıklı pamuk ve patates böceğine dayanıklı patates olup, yakın gelecekte ayçiçeği, soya, kolza, buğday ve domateste de bu yönde gelişmeler kaydedilecektir. Yabancı ot ilaçlarına (herbisitlere) dayanıklılık kazandırılan ve ticari üretime sokulan soya, pamuk, mısır, kolza ve çeltiğin yanı sıra, buğday ve şekerpancarında da yakın gelecekte benzer özellik kazandırılacaktır. Patates, çeltik, mısır, kasava, papaya ve kabakta viral bitki hastalıklarına dayanıklılık sağlanmış olup; domates ve muz üzerinde ise bu yöndeki çalışmalar halen sürdürülmektedir. Hastalık ve zararlılara dayanıklı genlerin aktarılması ile hem ilaçlama maliyetleri azaltılmakta ve hem de bitki strese girmeyeceği için verimde bir artış sağlanmaktadır. Yabancı ot ilaçlarına dayanıklılığın kazandırılması ile de ilaçlama sayısı azaltılmakta, ilaç uygulaması ile tüm yabancı otlar ölürlen bitki canlı kalmakta ve masraflar düşürülürken verimde de belirli bir artış sağlanmaktadır.

Tarımsal biyoteknolojinin, ürün kalitesinin artırılmasına yönelik uygulamaları ile yüksek oleik asit veya düşük linolenik asit içeriğine sahip ayçiçeği, soya ve yerfıstığı çeşitleri ile sabun ve deterjan yapımı için daha ucuz ham madde sağlayan yüksek laurate asit içeriğine sahip kolza çeşidi üretime kazandırılmış olup; gelecekte özellikle margarin yapımındaki hidrojenasyonu ortadan kaldıracak yüksek stearik asit içeriğine sahip kolza çeşitleri elde edilecektir.

Sebze ve meyvelerde etilen sentezinin bloke edilmesiyle olgunlaşmanın geciktirilmesi ve dolayısıyla raf ömrünün uzatılması domateste başarılmış, bu alandaki benzer çalışmalar ise halen ahududu, çilek, kiraz, muz ve ananasta sürdürülmektedir. Ka-

liteye yönelik bir diğer uygulamada ise aromanın artırılması amacıyla kuru madde içeriği yüksek domates çeşidi elde edilmiş; biber, muz, kavun ve karpuzda da yakın gelecekte benzer çeşitler üretime kazandırılacaktır. Besin değeri yüksek gıda üretimi amacıyla yürütülen biyoteknolojik çalışmalar ile elde edilen A vitamini ve demir içeriği yüksek çeltik (Altın Çeltik) çeşidinin, pirince dayalı beslenmede ortaya çıkan bozuklukların giderilmesinde önemli bir rol oynayacağı beklenmektedir. Bu yönde yürütülen çalışmalar ile yakın gelecekte protein içeriği yüksek tatlı patates ve çeltik ile A vitamini içeriği yüksek kanola, antioksidant içeriği yüksek sebze ve meyveler elde edilecektir.

Hayvancılık alanında da yürütülen başarılı biyoteknolojik çalışmalar sonucunda, ineklerde süt üretimini % 10-15 oranında artıran bir doğal hormonun (bovine somatotropin) rekombinant bir formu (rBST) geliştirilmiştir. FDA (Gıda ve İlaç Dairesi) tarafından 1993 yılında onaylanan rBST, Amerika'da halihazırda ineklerin % 30'unda üreticiler tarafından kullanılmaktadır. Öte yandan, değişik balık türlerinde değişik hastalıklara dayanıklılık genleri aktarılmıştır. Yakın gelecekte ise bu alandaki çalışmalar ile bitkilerde immunoglobulinlerin üretimi gerçekleştirilecektir.

Tarımsal biyoteknolojinin bir diğer uygulaması ise gıda enzimlerinin üretimi olup; % 60 daha sert peynir yapımını sağlayacak peynir mayası (Chymosin'in daha saf ve stabil formu) elde edilmiştir. Biyolojik olarak parçalanabilir sentetik plastik üretimi çalışmaları mısır ve kolzada yürütülmekte olup; bioreaktör bitkilerin üretimi de bu alandaki son gelişmelerden birisini oluşturmaktadır.

Tarımsal biyoteknolojinin uygulamalarında başlıca iki amaç olduğu ileri sürülmektedir. Bunlardan birincisi, gelişmiş ülkeler için daha yüksek kalitede, daha sağlıklı ve besleyici değeri daha yüksek gıda üreterek, özellikle hastalıkların tedavisinde kullanılacak gıdaların üretimi ile ilaç-tedavi masraflarını azaltmaktır (son günlerde gündemde olan kanser tedavisinde kullanılacak proteinin üretileceği yumurta doğurucu genetik olarak değiştirilmiş tavuk gibi). İkinci amaç ise gelişmekte olan ülkeler için,

ABD gibi stratejik üretici ülkelerden desteklenmemiş Dünya fiyatları üzerinden gıda ithal eden Asya ülkelerinin büyüyen nüfusu için satın alabilecekleri temel gıdaların üretimini artırmaktır.

GENETİK OLARAK DEĞİŞTİRİLMİŞ BİTKİLERİN DÜNYADA MEVCUT DURUMU

Genetik Olarak Değiştirilmiş Bitkilerin Dünyada Üretimi

İlk transgenik bitkiler 1985 yılında tarla denemelerine alınmış olmasına rağmen üretimlerine 1996 yılında başlamıştır. Transgenik bitkilerin dünyada bu güne kadar alındıkları alan denemelerinin sayıları Tablo 1'de verilmektedir.

Tablo 1. Dünyada Genetik Olarak Değiştirilmiş bitkilerin toplam alan deneme sayıları.

Yıl	Alan Deneme Sayısı
1986	1
1987	9
1988	37
1989	69
1990	147
1991	208
1992	393
1995	15000
1997	25000
1999	36000

Kaynak: James, C. ISAAA Briefs No:12

Transgenik bitkilerin dünyadaki genel durumu, ekilişi ve gelişmeler ile ilgili değerler Tablo 2'de verilmiştir. 1996 ve 1999 yılları arasında, 8'i gelişmiş ve 4'ü gelişmekte olan ülke olmak üzere toplam 12 ülkede, transgenik bitkilerin toplam ekim alanı 20 kattan fazla (23.5 kat) artmıştır. 1999 yılında transgenik bitkilerin dünyadaki toplam ekim alanı, 1998 yılındaki 27.8 milyon hektarlık alanından % 44 artışla 39.9 milyon hektara ulaşmıştır. 1999 yılında 7 adet transgenik bitki, Portekiz, Romanya ve Ukrayna'nın da ilk defa üretimlerine başlamasıyla toplam

12 ülkede ticari olarak üretilmiştir.

Tablo 2. Dünyada transgenik bitkilerin toplam ekim alanları (1996-2002)

Yıl	Ekim Alanı (milyon ha)	% Artış
1996	1.7	
1997	11.0	547
1998	27.8	153
1999	39.9	44
2000	44.2	11
2001	52.6	19
2002	58.7	12

Kaynak: James, C. ISAAA Briefs No:12, 21, 23, 24 ve 27.

2002 yılında dünyada transgenik bitkilerin ekim alanı, 2001 yılındakine oranla %12 artarak 58.7 milyon hektara ulaşmıştır. Böylece transgenik bitkilerin dünyada toplam ekim alan, 1996-2002 yılları arasındaki yedi yıllık periyotta yaklaşık 35 kat artmıştır.

Genetik Olarak Değiştirilmiş Bitkileri Üreten Ülkeler

Transgenik ürünler en çok, bu ürünlerin geliştirildiği ABD'de ekilmektedir. Avrupa Birliği ve diğer bazı ülkelerde ise henüz gelişme yolundadır. Tablo 3'den görüldüğü üzere, 2000 yılında Dünyada transgenik bitki üreten 13 ülkeden 8'ini sanayi ülkeleri, 5'ini ise gelişmekte olan ülkeler oluşturmuştur. Dünyada 2000 yılında transgenik bitki toplam ekim alanının % 99'una sahip olan dört ülke ABD (30.3 milyon ha), Arjantin (10 milyon ha), Kanada (3 milyon ha) ve Çin (0.5 milyon ha) olup, kalan % 1'ne ise diğer 9 ülke (Avustralya, Güney Afrika, Meksika, İspanya, Fransa, Almanya, Romanya, Bulgaristan, ve yeni bir ilave ülke olan Uruguay) sahiptir. AB ülkesi olan İspanya, Almanya ve Fransa ilk defa 1999 yılında küçük bir alanda Bt mısır yetiştirmiş ve 2000 yılında ise daha az bir alanda ekim yapmışlardır. 1999 yılında Bt mısır yetiştiren Portekiz ise 2000 yılında bu transgenik çeşidi tescilden çekerek ekimini de yapmamıştır.

Tablo 3. Ülkeler bazında dünya toplam transgenik bitki ekilişleri (1997-2002)

Ülke	Ekim Alanı (milyon ha)					
	1997	1998	1999	2000	2001	2002
ABD	8.1	20.5	28.7	30.3	35.7	39.0
Arjantin	1.4	4.3	6.7	10.0	11.8	13.5
Kanada	1.3	2.8	4.0	3.0	3.2	3.5
Çin	0.0	< 0.1	0.3	0.5	1.5	2.1
Avustralya	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1
Meksika	< 0.1	< 0.1	0.1	< 0.1	< 0.1	< 0.1
İspanya	< 0.1	< 0.1	< 0.1	< 0.1	< 0.1	< 0.1
Fransa	0.0	< 0.1	< 0.1	< 0.1	< 0.1	< 0.1
G. Afrika	0.0	< 0.1	< 0.1	0.1	0.1	0.1
Almanya	0.0	0.0	< 0.1	< 0.1	< 0.1	< 0.1
Romanya	0.0	0.0	< 0.1	< 0.1	< 0.1	< 0.1
Bulgaristan	0.0	0.0	< 0.1	< 0.1	< 0.1	< 0.1
Uruguay	0.0	0.0	0.0	< 0.1	< 0.1	< 0.1
TOPLAM	11.0	27.8	39.9	44.2	52.6	58.7

Kaynak: James, C. ISAAA Briefes, 27-2002

2001 yılında ABD (35.7 milyon ha), Arjantin (11.8 milyon ha), Kanada (3.2 milyon ha) ve Çin (1.5 milyon ha), Dünya transgenik toplam ekim alanının % 99'una sahip olmuştur. Diğer transgenik bitki üreten ülkeler ise başta Güney Afrika ve Avustralya olmak üzere, Meksika, Bulgaristan, Uruguay, Romanya, İspanya, Endonezya, ve Almanya'dır. 2001 yılında Endonezya ilk defa ticari olarak Bt pamuk üretimine başlamış olup; 2002 yılında Kolombiya'nın Bt pamuk, Honduras'ın ise Bt mısırı ilk defa ön-ticari olarak ürettikleri rapor edilmektedir.

2002 yılında yine Dünya transgenik toplam ekim alanının % 99'una ABD (39.0 milyon ha; toplam alanın % 66'sına), Arjantin (13.5 milyon ha; toplam alanın % 23'üne), Kanada (3.5 milyon ha; toplam alanın % 6'sına) ve Çin (2.1 milyon ha; toplam alanın % 4'üne) sahip olmuştur.

Ticari Üretilen Genetik Olarak Değiştirilmiş Bitkiler

1997-2002 yılları arasında, dünyada en fazla ekim alanına sahip 4 adet transgenik bitki sırasıyla, soya, mısır, pamuk, kanola (kolza) olup; patates, bal kabağı ve papaya da çok az ekim alanına sahip olmuştur (Tablo 4). 2002 yılında dünyada yetiştirilen 72 milyon ha soyanın % 51'ini; 34 milyon ha pamuğun % 20'sini; 25 milyon ha kanolanın % 12'sini ve 140 milyon ha mısırın % 9'unu transgenik çeşitleri oluşturmuştur.

2002 yılında dünyada toplam transgenik ekim alanının % 62'sini transgenik soya (36.5 milyon ha); % 21'ini transgenik mısır (12,4 milyon ha); % 12'sini transgenik pamuk (6.8 milyon ha) ve % 5'ini ise transgenik kolza/kanola (3.0 milyon ha) oluşturmuştur.

Tablo 4. Ürünler bazında dünya toplam transgenik bitki ekilişleri (1997-2002)

Ürün	Ekim Alanı (milyon ha)					
	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Soya	5.1	14.5	21.5	25.8	33.1	36.5
Mısır	3.2	8.3	11.1	10.3	9.8	12.4
Pamuk	1.4	2.5	3.7	5.3	6.8	6.8
Kolza (Kanola)	1.2	2.4	3.4	2.8	2.8	3.0
Patates, balkabağı, papaya	< 0.1	< 0.1	0.2	< 0.1	0.1	< 0.1
Toplam	11.0	27.8	39.9	44.2	52.6	58.7

Kaynak: James, C. ISAAA Briefs No:12, 21, 23, 24 ve 27.

Genetik Olarak Değiştirilmiş Bitkilerde Modifiye Edilen Özellikler

2002 yılında, üretimi yapılan transgenik bitkilerin % 75'ini yabancı ot ilacına (herbisitlere) dayanıklılık özelliğinde olanlar oluşturmuştur. Zararlılara daya-

yükselmiştir. Patates, bal kabağı ve papayada virüslere dayanıklılık özelliğine sahip transgeniklerin, toplam üretimdeki payları 1997-2002 yılları arasında % 1'den daha az (0.1 milyon ha'dan az) olmuştur.

Tablo 5. Değiştirilen özellikler yönünden dünya toplam transgenik bitki ekilişleri (1997-2002)

Değiştirilen Özellik	Ekim Alanı (milyon ha)					
	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Yabancı Ot İlacına Dayanıklılık	6.9	19.8	28.3	32.7	40.6	44.2
Zararlılara Dayanıklılık	4.0	7.7	8.7	8.3	7.8	10.1
Yabancı Ot İlacı ve Zararlılara Dayanıklılık	< 0.1	0.3	2.9	3.1	4.2	4.4
Kalite	< 0.1	< 0.1	-	0.1	-	-
Toplam	11.0	27.8	39.9	44.2	52.6	58.7

Kaynak: James, C. ISAAA Briefs No:12, 21, 23, 24 ve 27.

nıklılık özelliğine sahip olanların, toplam transgenik ekim alanındaki oranı 1998'de % 28 iken, 1999'da % 22'ye, 2000'de % 18.8'e, 2001'de % 14.8'e düşmüş ve 2002 yılında ise % 17'ye yükselmiştir. Buna karşın, hem yabancı ot ilacına ve hem de zararlılara dayanıklılık özelliğine sahip transgeniklerin oranı 1998'de % 1 (0.3 milyon ha) iken, 1999 (2.9 milyon ha) ve 2000'de (3.1 milyon ha) % 7'ye, 2001'de (4.2 milyon ha) ve 2002'de (4.4 milyon ha) ise % 8'e

GENETİK OLARAK DEĞİŞTİRİLMİŞ ÜRÜNLERİN RİSKLERİ

Transgenik ürünler tabiatla yetişen diğer ürünlerden farklı olarak kendi türlerine ait olmayan genleri taşıdıklarından beraberinde bazı önemli tereddütleri de getirmektedir. Bu tereddütlerin giderilmesi yoğun ilmi araştırmalar yanında uygulama sonuçları görülerek zaman içinde olacaktır.

Transgenik ürünlerin üzerinde risk oluşturma ihtimali bulunan başlıca alanlar şunlardır: insan ve hayvan sağlığı, biyolojik çeşitlilik, çevre, ve sosyo-ekonomik yapı.

Uygulanmakta olan mevcut biyoteknolojik yöntemlerle bitkisel ürünlere aktarılan genler bitki, bakteri ve virüs kaynaklıdır. Gen aktarımı veya değişikliğe uğratılması sırasında işaretleyici olarak antibiyotik dayanıklılık genleri (kanamisin ve ampisilin) kullanılmaktadır. Gen aktarımı ile birlikte diğer organizmalardan hastalık ve alerji yapacak özelliklerin taşınması ihtimali transgenik ürünlerin birincil ve ikincil metabolik ürünleri içinde beklenmeyen biyokimyasal ürünler bulunması risklerini ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca, antibiyotik dayanıklılık genlerinin insan yada hayvan bünyesine geçmesi nedeniyle dayanıklılık oluşması, transfer edilen genlerin insan bünyesindeki bakterilerle birleşme ihtimali, virüs kaynaklı genlerin dayanıklılık genini diğer virüslere transfer etme ihtimali de insan ve hayvan sağlığı için oluşabilecek risklerle ilgili diğer kaynaklardır.

Canlılara aktarılan yeni özellikler bu canlıların, özellikle bitkilerin, salıverildikleri çevrede bitki sosyolojisinin bozulmasına, doğal türlerde genetik çeşitliliğin kaybına, ekosistemdeki tür dağılımının ve dengenin bozularak genetik kaynakları oluşturan yabancı türlerin doğal evaluasyonlarında sapmalara sebep olabilecektir. Transgenik ürünlerden olabilecek bir gen kaçışı yabancı türlerin de aynı özelliğe sahip olmalarına neden olabilir. Bu durumda tabii evaluasyon ve dolayısıyla gen kaynakları geri dönülmesi zor bir tahribatla karşı karşıya kalacaktır. Eğer yabancı ot ilaçlarına dayanıklılık geni, transgenik bitkinin yabancı türlerine geçer ise, bu türlerle yapılacak mücadelenin zorluğu açıktır. Böyle bir durumda mevcut gen kaynağının tamamen kaybedilmesi dahi söz konusudur. Sahip olduğumuz biyolojik çeşitliliğin korunması açısından, gen kaynakları ülkemizde bulunan türlerin transgenik olanlarının getirilmesinde ve üretilmesinde hassasiyet gösterilmesi gerekmektedir. Ayrıca, yabancı ot ilaçlarına dayanıklı hale getirilmiş transgenik çeşitlerin üretildiği alanlarda bir yıl sonra gelişebilecek kendi gelen bitkiler, o yıl ki diğer bir ürün için yabancı ot duru-

munda olup, herbisitlerle mücadeleleri de güç olabilecektir.

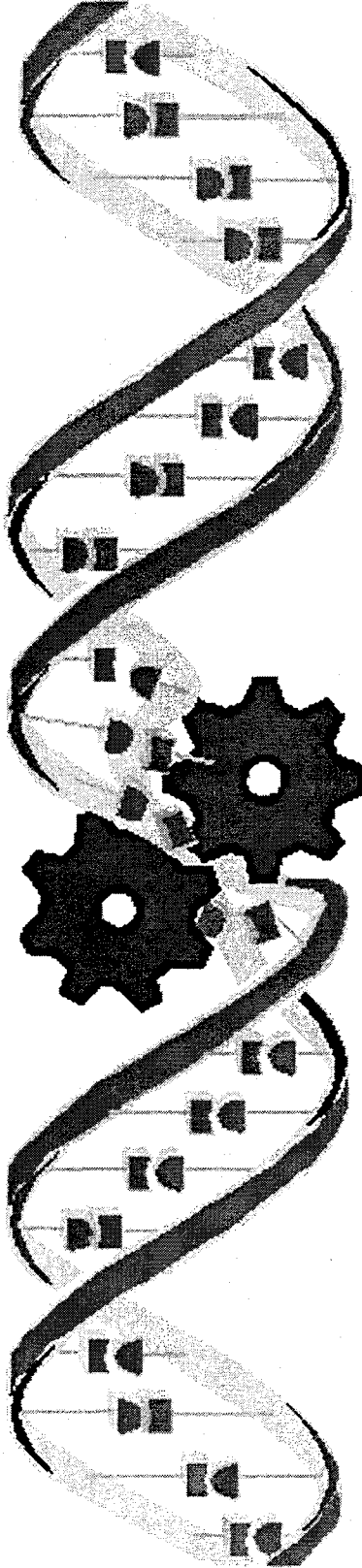
Aktarılan yeni özelliklerden veya kullanılan teknolojiye taşıyıcı olan veya değiştirilerek çevreye bırakılan mikro-organizmaların toprak mikro-organizma yapısına etkileri konusunda tereddütler vardır. Eğer geliştirilen mikro-organizmalar ortama hakim olurlarsa, ki böyle bir ihtimal mevcuttur, doğal ortam bozulacaktır. Çevreye ve biyoçeşitliliğe, olabilecek bir diğer etki de, tek yönlü kimyasal uygulanmasından kaynaklanacak olan tek yönlü evaluasyonun teşvik edilmesidir. Böylece ortamda, tek yönlü bir flora ve fauna oluşumu meydana gelecektir. Dolayısıyla, çevrede bir dengesizlik meydana gelebilecektir. Ayrıca, virüslerden alınan genlerin dayanıklılık özelliğini diğer virüslere transfer etmesi durumunda virüs popülasyonlarında istenmediği halde dayanıklılık oluşacağından çevre için ayrıca bir risk oluşturmaktadır. Öte yandan, zararlılara dayanıklı Bt'li transgenik çeşitlerin, doğada hedef olmayan diğer faydalı ve zararlı canlılara da (Kral Kelebeği hadisesi gibi) etkileri ihtimal dahilindedir.

Bitki çeşitlerinin teknoloji ürünü çeşitler haline gelmesi geleneksel çiftçilikte ve yerel türlerin kullanımında olumsuz etkilere neden olacağı gibi, tarımda dışa bağımlılık sonucunu da doğuracaktır. Çünkü, transgenik ürünler gelişmiş ülkelerde ve özel sektör tarafından kar amacıyla üretilmektedir. Bu ürünler çoğunlukla açık tozlaşan hibrit türlerdir. Dolayısıyla her yıl tohum yenilenmesi gerekmektedir. Hali hazırda, transgenik ürünlerin tohumları, transgenik olmayanlara göre, değiştirilen özelliğe bağlı olarak % 25 ile % 100 arasında daha pahalıdır. Yüksek fiyat nedeniyle tohumluk alımını uzun süre devam ettiremeyecek olan küçük çiftçiler bu durumdan zarar göreceklerdir.

Transgenik bitkilerin üretimi ile tarımsal üretim sistemlerinde de değişiklikler olabilecektir. Transgenik çeşit sahibi firmalarca, özellikle Bt'li çeşitlerde dayanıklılığın idamesinin sağlanabilmesi için, üreticiler tarafından tarlalarının belli bir kısmında transgenik olmayan çeşidin kimyasal mücadele yapılmaksızın yetiştirilmesi (refuge), tohum satışında yapılacak protokol ile sağlanacaktır. Örneğin,

ABD'de Bt'li (pembe ve yeşil kurda dayanıklı) pamuk çeşidi üreticileri, ya 100 hektar Bt pamuğa karşılık 25 hektar alanda klasik (transgenik olmayan) pamuk çeşidini -Bt'li olanlar hariç- her hangi bir insektisit uygulamasıyla yetiştirmek; ya da 100 hektar Bt pamuğa karşılık 4 hektar alanda klasik pamuk çeşidini pembe ve yeşil kurda karşı hiçbir insektisit uygulamadan yetiştirmek zorundadır. Avustralya'da ise Bt pamuk üreticileri, ya 100 hektar Bt pamuğa karşılık 50 hektar alanda klasik (transgenik olmayan) pamuk çeşidini pembe ve yeşil kurda karşı her hangi bir insektisit uygulamasıyla yetiştirmek; ya da 100 hektar Bt pamuğa karşılık 10 hektar alanda klasik pamuk çeşidini pembe ve yeşil kurda karşı hiçbir insektisit uygulamadan yetiştirmek zorundadır. Böylece transgenik çeşitlerin verimleri transgenik olmayanlarla aynı olduğu halde, üretim alanının belli bir kısmından (refuge için ayrılan alandan) ürün alınmayacağından, toplam üretim miktarı da o oranda düşük olacaktır. Söz konusu "refuge" uygulamasının yapılmaması halinde transgenik çeşitlerde (hastalık ve zararlılara karşı) dayanıklılığın 5 yıl içinde kırılacağı tahmin edilmektedir.

Ülkemizi ilgilendiren bir diğer husus ise, tarımsal ürün ihracatımızda önemli bir pazar durumunda olan Avrupa Birliği ülkelerinin bu konudaki yaklaşımlarıdır. Bu ülkelerdeki tüketiciler henüz bu ürünlerin tüketimine olumlu bakmamaktadırlar. Transgenik ürünlerin tüketiciler tarafından tercihi ve halkın kabulü de olayın bir di-

ğer sosyo-ekonomik boyutu olup; tüketicinin ne yediğini bilmesi ve tercihini ona göre yapabilmesi için bu ürünlerin etiketlendirilmeleri zorunlu tutulmalıdır.

GENETİK OLARAK DEĞİŞTİRİLMİŞ BİTKİLERE İLİŞKİN MEVZUATIN DÜNYADA MEVCUT DURUMU

Dünyada mevcut hukuki düzenlemeler, bağlayıcılığı olmayan, kılavuz niteliğindeki ve gönüllü uygulamaya dayalı uluslararası biyogüvenlik düzenlemeleri ile ülke bazında bağlayıcı niteliği olan yasal düzenlemeler olarak ele alınabilir.

Başlıca uluslararası biyogüvenlik düzenlemeleri şunlardır:

- UNIDO (BM Endüstriyel Kalkınma Organizasyonu) Sekreterya'sının 1991 Temmuz ayında yayınladığı "Organizmaların Çevreye Salımı Konusunda Gönüllü Talimatı";

- 2. FAO (BM Gıda ve Tarım Organizasyonu) tarafından, Bitki Genetik Kaynakları Komisyonu (CPGR)'nun talebi üzerine hazırlanarak, 1991 Kasım ayında yayınlanan "Bitki Biyoteknolojisi Talimatı";

- Gündem 21 (1992) ve Gündem 21'i hayata geçirme amacını taşıyan Biyoteknolojinin Risklerinin Önlenmesi için Uluslararası Teknik Direktifler;

- Gelişmekte olan ülkelerin, biyogüvenlik kapasitelerini oluşturmalarında kılavuzluk yapmak amacıyla UNEP (BM Çevre Programı) tarafından hazırlanmış olan "Biyogüvenlik Kılavuzu" (1997);

• BM Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi (özellikle 8g ve 19. Maddeler),

• BM Cartagena Biyogüvenlik Protokolü.

Yukarıda sözü edilen düzenlemelerden son ikisi, uluslararası bağlayıcı özellik taşımaktadır.

BM Cartagena Biyogüvenlik Protokolü

Genetik yapısı değiştirilmiş canlıların ve metabolik ürünlerinin kısa ve uzun vadede ekosistem üzerinde yapabileceği etkiler konusunda duyulan tereddütler, 1992 yılında yapılan Rio Konferansında dikkate alınmış ve bu konferansın bir çıktısı olan Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesinde, hem ulusal önlemler almak ve hem de uluslararası bağlayıcılığı olan bir protokolün hazırlanması kararlaştırılmıştır. Cartagena Biyogüvenlik Protokolü 1996 yılında başlayan bir sürecin sonunda 29 Ocak 2000 tarihinde BM Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesine ek protokol olarak kabul edilmiş ve 24 Mayıs 2000 tarihinde imzaya açılmıştır. Protokolü, Temmuz 2002 tarihi itibarıyla aralarında ülkemizin ve Avrupa Birliği üyelerinin de bulunduğu 100 ülke imzalamış bulunmaktadır. Ülkemizde 24.06.2003 tarih ve 25148 sayılı Resmi Gazetede yayınlanan 4898 sayılı Kanun ile onaylanan Protokol, Dünyada 11 Eylül 2003 tarihinden itibaren yürürlüğe girecektir.

Protokolün amacı; Çevre ve Kalkınma Hakkındaki Rio Deklarasyonu'nun 15 numaralı prensibinde yer alan ön tedbirli yaklaşıma uygun olarak, insan sağlığı üzerindeki riskler göz önünde bulundularak ve özellikle sınır ötesi hareketler üzerinde odaklanarak, biyolojik çeşitliliğin korunması ve sürdürülebilir kullanımı üzerinde olumsuz etkilere sahip olabilecek ve modern biyoteknoloji kullanılarak elde edilmiş olan değiştirilmiş canlı organizmaların güvenli nakli, muamelesi ve kullanımı alanında yeterli bir koruma düzeyinin sağlanmasına katkıda bulunmaktadır.

Protokolün öngördüğü ve uluslararası seviyede düzenleme gerektiren temel mekanizmalar ise takas mekanizması, ön bildirim anlaşması ve dokü-

mantasyon sistemleridir. Bu mekanizmalar "doğayla etkileşim" kriterine dayanarak GDO'ları kasıtlı/bilinçli olarak çevreye salımı gerçekleşecek olan ve kasıtsız olarak çevreye salınabilecek olan GDO'lar şeklinde ayırmaktadır. Kasıtsız çevreye salım kapsamında gıda, yem ve işleme amaçlı GDO'lar, transit geçişler ve kapalı kullanıma tabi GDO'lar ayrı ele alınmaktadır.

Ülkelerin Transgenik Bitkilere İlişkin Mevzuatları

Yukarıda verilen üretim rakamlarının ifade ettiği gibi, bu konuda mevzuatı en kolaylaştırıcı olan ülkeler ABD, Kanada, Arjantin, Avustralya, ve nispeten Meksika'dır. Avrupa Birliği'nin biyogüvenlik konusunda 1990 yılında çıkarttığı kapsamlı bir direktifi bulunmaktadır. Bir önceki grupta verilen ülkelerle karşılaştırıldığında AB'nin mevzuatı oldukça katı kuralları ihtiva etmektedir. Bu nedenle Avrupa'da transgenik ürünlerin üretim ve kullanıma sokulması oldukça yavaş seyretilmektedir. Avrupa'da, transgenik ürünlerin üretim ve tüketimine en sıcak bakan ülkeler Fransa, İspanya ve İngiltere'dir. Ancak, bunlardan ilk ikisinde sembolikte olsa üretimler olmasına rağmen İngiltere henüz üretimle ilgili açık bir tavır göstermemektedir. Danimarka, İsveç, Norveç ve Avusturya aşırı kamu oyu baskısı nedeniyle şimdilik herhangi bir üretim faaliyetine sıcak bakmazken, diğer Birlik ülkeleri özellikle İngiltere'nin açık tavrının belirli olmasını beklemektedir. AB'nin yaklaşımının çoğunlukla politik esaslara dayandığı tahmin edilmektedir. Bunun temel nedenleri olarak Birlik içerisinde tarım ürünlerine yüksek oranda sübvansiyon uygulanması ve halihazırda bir çok üründe üretim fazlası bulunması ve Birlik ülkelerinden herhangi birinde geliştirilmiş ve müsaade almış rekabet üstünlüğü olan transgenik bir ürünün bulunması gösterilmektedir. Ancak, Birlik üyesi ülkelerde değişik ürünlerde toplam 1500 civarında alan denemesi kurulduğu bilinmektedir. AB'nin kısa süre içerisinde bu ürünlerin üretimine izin vereceği tahmin edilmektedir. Doğu Avrupa ve Rusya dahil Bağımsız Devletler Topluluğu bu ürünlerin üretimine küçük alanlarda başlamışlardır.

Genetik Olarak Değiştirilmiş Bitkilerin Ülkemizdeki Mevcut Durumu

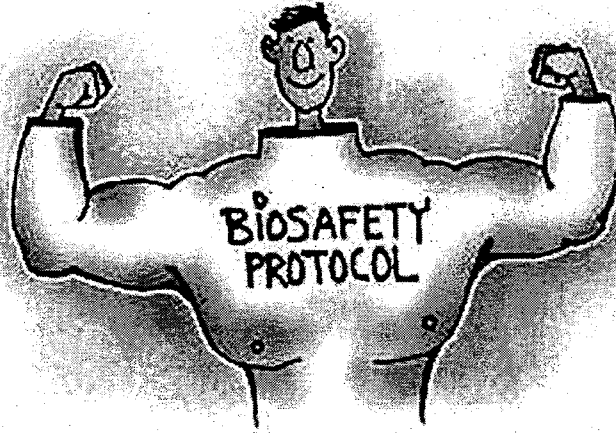
Ülkemizde genetik yapısı değiştirilmiş (transgenik) bitkiler ile ilgili olarak ilk mevzuat hazırlık çalışmaları Tarım ve Köyişleri Bakanlığı tarafından 1998 yılı başında başlatılmıştır. Bu çalışmalar sonucunda hazırlanan "Transgenik Kültür Bitkilerinin Alan Denemeleri Hakkında Talimat" 14.05.1998 tarih ve TGD/TOH-032 sayılı Bakanlık Olur'u ile yürürlüğe girmiş olup; bu talimat hem yurtdışından ithal edilmek istenen yurtdışında geliştirilmiş transgenik çeşitlere ve hem de yurt içinde geliştirilmiş transgenik çeşitlere uygulanacak prosedürleri içermektedir. Ayrıca hali hazırda, transgenik bitki çeşitlerinin tescil edilmesine ilişkin yönetmelik ile "Genetik Yapısı Değiştirilmiş Organizma (GDO)'ların Çevreye Bilinçli Salımı ve Pazara Sürülmesi" konusunda yönetmelik taslaklarının hazırlık çalışmaları yürütülmektedir.

Yürürlükte olan "Transgenik Kültür Bitkilerinin Alan Denemeleri Hakkında Talimat"a göre, transgenik bitkilerin ithalatı için, önce belli lokasyonlarda Araştırma Enstitülerince alan denemelerine alınmalarına izin verilmektedir. Alan denemelerine alınması için başvuruda bulunulan transgenik çeşitlerde ise olası riskleri minimuma indirmek üzere başlıca şu kriterler aranmaktadır:

- 1- Transgenik bitki çeşidinin veya ona bu özelliği veren gen veya genlerin, geliştirilmiş oldukları ülkede başvuru yılından en az 3 yıl önce tescil edilmiş olması;
- 2- Çeşidin başta tescil edildiği ülke olmak üzere, transgenik bitkilerle ilgili mevzuatın uygulanmakta olduğu ülkelerde de ticari olarak üretiliyor olması;
- 3- Denenecek transgenik bitkinin insan, hayvan, bitki ve çevre sağlığı yönünden riskler taşıması;

4- Türkiye flora ve faunası için potansiyel bir tehlike oluşturmasını engellemek üzere, transgenik bitkinin Türkiye'de yakın akraba ve yabancıları olan türlere ait olmaması.

Yukarıda sözü edilen talimatın yürürlüğe girmesinden sonra, transgenik patates (Patates böceği ve Y virüsüne dayanıklı), mısır (mısır kurdu ve mısır koçan kurduna dayanıklı) ve pamuk (herbisite ve yeşil kurt ile pembe kurta dayanıklı) çeşitleri 1998 yılında Araştırma Enstitülerince alan denemelerine alınmıştır. 1999 yılında alan denemelerine alınan bu çeşitlerden transgenik patates hariç diğerlerinin 2000 yılında risk analizlerini de içerecek olan ikinci yıl denemeleri yürütülmüş olup; halihazırda insan ve hayvan sağlığı üzerine olası risk analizlerinin değerlendirilmesi devam etmektedir.

BIYOGÜVENLİK

Yukarıda bahsedilen nedenlerle transgenik ürünlerden doğabilecek risklerin azaltılması ve beklenen azami

faydanın sağlanması mümkündür. Bu amaçla transgenik ürünlerin üretiminde ve ithalatında öncelikle, bu ürünlerden beklenen azami fayda ile doğabilecek azami riskler kıyaslanmalıdır. Beklenen azami fayda için, transgenik ürünlerin ülkenin gerçekten tarımsal bir sorununa çözüm olup olmadığı ve ülkenin gerçekten bu ürünlere ihtiyacı olup olmadığı sorularına yanıt aranmalıdır. Öte yandan, transgeniklerin üretimlerinden doğabilecek azami riskler saptanarak, bu ürünlerin üretimi ile alınabilecek azami faydaların, ülkede doğabilecek azami risklere değip değmeyeceğine karar verilmelidir. Bütün bunlar yapılırken, tabii ki tüketicinin tercihleri de göz önünde bulundurulmalıdır.

Her ne olursa olsun, risk oluşturma ihtimali olan bu ürünlerde RİSK ANALİZİ yapılmalı ve gerekli ön-

lemler alınmalıdır. Böylece bu ürünlerin üretiminde risklerin minimuma indirilmesi ve bazı durumlarda ise ortadan kaldırılması mümkündür.

Risk analizi başlıca üç aşamadan oluşmaktadır: Risk değerlendirme, risk yönetimi ve risk iletişimi. RİSK DEĞERLENDİRME, modern biyoteknoloji teknikleri uygulamalarının ve modern biyoteknoloji ürünlerinin insan sağlığı ve biyolojik çeşitlilik üzerinde oluşturabileceği olumsuz etkilerin belirlenmesi sürecini kapsamaktadır. RİSK YÖNETİMİ, belirlenen risklerin meydana gelme olasılığının ortadan kaldırılması ya da meydana gelme durumunda oluşacak zararların kontrol altında tutulması için gerekli tedbirlerin alınmasıdır. RİSK İLETİŞİMİ ise, risk değerlendirme aşamasında belirlenen risklerin ve risk yönetimi sırasında kontrol altında tutulmaya çalışılan risklerle ilgili alınması gerekli tedbirlerin ilgili tüm mercilere duyurulması ve risk bilgi akışının ilgili taraflar arasında sağlanmasıdır.

Modern biyoteknolojinin insan sağlığı, sosyal yapı ve biyolojik çeşitlilik üzerinde oluşacak olumsuzlukları önceden belirleyerek, gerekli tedbirlerin alınması da BİYOGÜVENLİK SİSTEMİNİ gerektirmektedir. Ülkemizde de Biyogüvenlik Sisteminin kurulması için:

- "ULUSAL BİYOGÜVENLİK KOMİTESİ"nin ve bu alanda ihtiyaç duyulacak diğer alt komitelerin (Enstitü Biyogüvenlik Komitesi) kurulması;

- Ulusal Biyogüvenlik Mevzuatlarımızın, Avrupa Birliği'nin ilgili mevzuatları ile uyumlaştırılarak bir an önce yürürlüğe sokulması;

- Cartagena Biyogüvenlik Protokolü'nün gerektirdiği Biyogüvenlik Sisteminin kurulması için gerekli olan alt yapının oluşturulması;

gerekmektedir.

SONUÇ

Modern biyoteknoloji ve bilgisayar teknolojileri 21. yüzyılın en önemli iki teknolojisi olma yolunda hızla ilerlemektedir. Biyoteknoloji ürünleri, bu gün özellikle tıpta, hastalıklara erken ve hassas tanı koymada çok önemli katkılar sağlamaktadır. Öte

yandan, transgenik ürünlerin gelecek yıllarda tarım içerisinde de gerek üretim ve gerekse tohumculuk açısından çok önemli bir yer tutacağı açıktır. Ancak modern biyoteknoloji, doğası gereği biyolojik sistemleri kullanarak ürün geliştiren bir teknoloji olduğundan, bu teknolojiyi kullanarak doğal biyolojik süreçlere olumsuz müdahalelerin olma olasılığı, tüm Dünyada kaygı yaratmaktadır. Tıptaki ürünlerden farklı olarak özellikle genetik olarak değiştirilmiş tarım ürünlerinin yayılarak çevreyi kontamine etme olasılığının yüksekliği ve yayılmalarının engellenmesindeki zorluk, doğal bitki örtüsünün bütünüyle bozulması gibi bir genetik kirlenme riskini içinde barındırmaktadır.

Sonuç olarak, 21. Yüzyılda, altı milyarın üzerine çıkacak Dünya nüfusunun beslenebilmesi için, kıt kaynakların kullanılarak yeterli tarımsal üretim yapmada yegane çözüm olarak "TARIMSAL BİYOTEKNOLOJİ" görülmektedir. Ancak bu alanda, çevremize ve gelecek nesillere etkileri olabilecek risklerin minimuma indirilmesi ve bunun için gerekli önlemlerin alınması göz ardı edilmemelidir.

KAYNAKÇA

1. Astwood; J.D. and R.L. Fuchs. 1996. Food Biotechnology and Genetic Engineering. In: Food Allergy: Adverse Reactions to Foods and Food Additives, 2nd Edition, Ed: Metcafe, D.D., H.A. Sampson and R.A. Simon. Blackwell Scientific Publications, Boston, MA, 65-92.
2. Beringer, J.E. 2000. Risk Assessment and Risk Management. School of Biological Sciences, University of Bristol, Woodland Road, Bristol, BS8 1UG, UK.
3. Caswell, M.F., K.O. Fuglie, and C.A. Klotz. 1996. Agricultural Biotechnology: An Economic Perspective. Economic Research Service Report, No.687, USDA. Washington D.C., USA.
4. Caswell, J.A. 2000. An Evaluation of Risk Analysis as Applied to Agricultural Biotechnology (with a Case Study of GMO Labeling). In: Transitions in Agbiotech: Economics of Strategy and Policy. Ed. William H. Lesser. Proceedings of NE-165 Conference June 24-25, 1999. Washington, D.C., USA.
5. European Commission. 2000. Risk Assessment in a Rapidly Evolving Field: The Case of Genetically Modified Plants (GMP). Scientific Opinion of the Scienti-

- fic Steering Committee. Expressed on 26/27 October 2000.
6. Evenson, R.E. 1999. Global and Local Implications of Biotechnology and Climate Change for Future Food Supplies. Proceedings of the National Academy of Sciences, USA. Vol.96:5921-5928.
 7. Fernandez-Cornejo, J. and W. McBride. 2000. Genetically Engineered Crops for Pest Management in U.S. Agriculture: Farm-Level Effects. Agricultural Economic Report, Number:786.
 8. Fitt, G. 1996. Transgenic Cotton Resistance Strategy. The Australian Cottongrower, Volume 17, No.3, May-June 1996.
 9. FAO and WHO. 1996. Biotechnology and Food Safety. Report of a Joint FAO/WHO Consultation. Rome, Italy. 30 Sept.-4 Oct. 1996. FAO Food and Nutrition Paper 61.
 10. Gaskell, G., M. Bauer, J. Durant, and N. Allum. 1999. Worlds Apart? The Reception of Genetically Modified Foods in Europe and the U.S. Science, July 16, vol. 285:384-387.
 11. Gianessi, L. and J. Carpenter. 1999. Agricultural Biotechnology: Insect Control Benefits. National Centre for Food and Agricultural Policy.
 12. Ho, M. 1999. Genetic Engineering: Dream or Nightmare? Genetik Mühendisliği: [Rüya mı kabus mu?] Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları Genel Yayın No:473; Bilim Dizisi:13.
 13. James, C. Global Status of Commercialized Transgenic Crops.1999. ISAAA Briefs No.12: Preview. ISA-AA: Ithaca, NY/USA.
 14. James, C. Global Status of Commercialized Transgenic Crops.2000. ISAAA Briefs No.21: Preview. ISA-AA: Ithaca, NY/USA.
 15. James, C. Global Review of Commercialized Transgenic Crops.2000. ISAAA Briefs No.23: Preview. ISA-AA: Ithaca, NY/USA.
 16. James, C. Global Review of Commercialized Transgenic Crops.2001. ISAAA Briefs No.24: Preview. ISA-AA: Ithaca, NY/USA.
 17. James, C. 2002. Global Status of Commercialized Transgenic Crops:2002. ISAAA Briefs No. 27:Preview. ISAAA: Ithaca, NY.
 18. Kefi, S. 2001. Transgenic Agriculture: A Tool or a Threat for Integrated Crop Management? Papers Presented at a Technical Seminar at the 60th Plenary Meeting of the International Cotton Advisory Committee. Victoria falls, Zimbabwe. Sept. 2001.p: 18-25.
 19. Klotz-Ingram, C., S. Jans, J. Fernandez-Cornejo and W. McBride. 1999. Farm-Level Production Effects Related to the Adoption of Genetically Modified Cotton for Pest Management. <http://www.agbioforum.missouri.edu>.
 20. Marra, M., G. Carlson, and B. Hubbel. 1997. Economic Impacts of the First Crop Biotechnologies. Electronic publication of the North Carolina Agricultural Research Service. University of Georgia Agricultural Experiment Station and USDA Southern Region Pesticide Impact Assessment Program.
 21. OECD.2000 a. Modern Biotechnology and Agricultural Markets: A Discussion of Selected Issues. AGR/CA/APM (2000)5/REV 1.
 22. OECD.2000 b. Genetically Modified Foods: Widening the Debate on Health and Safety. Paris.
 23. Serageldin, I. 1999. Biotechnology and Food Security in the 21st Century. Science 285:387.
 24. WHO.1991. Strategies for Assessing the Safety of Foods Produced by Biotechnology. Report of a Joint FAO/WHO Consultation. World Health Organization, Geneva.
 25. WHO.1993. Health Aspects of Marker Genes in Genetically Modified Plants. Report of a WHO Workshop. World Health Organization, Geneva. WHO/FNU/FOS/93.6
 26. WHO.1995. Application of the Principles of Substantial Equivalence to the Safety Evaluation of Foods or Food Components from Plants Derived by Modern Biotechnology. Report of a WHO Workshop. World Health Organization, Geneva.
 27. <http://www.transgenics.com>
 28. 90/219/EEC Council Directive of 23 April 1990 on the contained use of genetically modified micro-organisms (OJ L 117 08.05.90 p.1)
 29. 90/220/EEC: Council Directive of 23 April 1990 on the deliberate release in to the environment of genetically modified organism (OJ L 117 18.05.90 p.15)
 30. 2001/18/EC: Council Directive of 12 March 2001 on the deliberate release into the environment of genetically modified organisms and repealing Council Directive 90/220/EEC. (OJ L 106 12.03.01 p.38)
 31. Birleşmiş Milletler Cartagena Biyogüvenlik Protokolü, 2000. United Nations Environment Program (UNEP), Montreal, Kanada. www.biodiv.org.
 32. Küreselleşme Sürecinde Biyoteknoloji ve Biyogüvenlik Sempozyum Bildirileri. 23-24 Ekim 2000. Sayfa:85
 33. Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Biyoteknoloji ve Biyogüvenlik Özel İhtisas Komisyonu Raporu. Ankara 2000. Yayın no:DPT:2515-ÖİK:533 Sayfa:58.

TARIM ÜRÜNLERİ DIŞ TİCARETİNDE KORUMACILIK VE DÜNYA TİCARET ÖRGÜTÜ

Doç. Dr. Cemil ERTUĞRUL*

GİRİŞ

Devletler, dış ticarete müdahale konusunda, iktisadi düşüncelerde ortaya çıkan gelişmelere göre, farklı tavırlar içerisinde olmuşlardır. Dış ticarete müdahalede ilk önemli uygulama Merkantilist dönemde görülmüştür. Bu dönemde devlet, kendi siyasal gücünü destekleyecek müdahale ve kısıtlamalara ağırlık vermiştir. Merkantilist dönemde, tüccar ve imalatçılar giderek önem kazanmış, ancak sistemin kısıtlayıcı yapısı bu kesimlerin gelişmesini engelleyici bir unsur olarak ortaya çıkmıştır. Bu kesimler Merkantilizme karşı çıkarak, serbest girişimcilik (laissez-faire) felsefesini; liberalizmi egemen kılmıştır.

Yaygınlaşmasında Adam Smith'in yazılarının etkili olduğu liberalist düşünce, XIX'uncu yüzyılda bütün dünya ticaretine egemen olmuştur. Ticaret kısıtlamaları büyük ölçüde kaldırılmış ve arz ve talep güçlerine dayalı bir uluslararası uzmanlaşma ortaya çıkmıştır. Bu aşama, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, iktisadi milliyetçiliğin yaygınlaşması ile sona ermiştir. Büyük bunalım (1930), serbest ticaret rejiminden uzaklaşmayı hızlandırmıştır. Bu yıllarda altın standardının da yıkılmış olması, uluslararası ödemeleri bir çıkmaza sokmuştur. Bu dönem, çok sınırlı sayıdaki ikili ticaret anlaşmaları dışında, ülkelerin uluslararası işbirliğinden uzak bir şekilde, yüksek gümrük tarifeleri ile, kendi ulusal gelir ve istihdamlarını artırmaya çalıştıkları bir dönem olmuştur. Bu dönemde gümrük tarifelerinin yükseltilmesi ya-

nında, ülkeler arasında ayırım gözetici gümrük tarifeleri ve en çok kayırılmış ülke kuralları yaygın bir şekilde uygulanmıştır¹.

Dış ticarete konan bu kısıtlamalar, dünya pazarlarına açılma ihtiyacı içerisinde olan sanayileşmiş ülkeleri olumsuz şekilde etkilemiş ve bu ülkeler söz konusu kısıtlamaların ortadan kaldırılması ihtiyacını duymuşlardır.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, yeni bir uluslararası düzenin oluşturulması girişimleri çerçevesinde, Bretton Woods Konferansı ile uluslararası ticarete, liberalizmin egemen olmasını ve ülkeler arasında ayırım gözetilmemesini öngören yeni bir uluslararası ticari düzenin temelleri atılmıştır. Bu düzenin işleyebilmesine imkan sağlamak için, savaşın yıkıntılarını onaracak ve yatırımlara finansman sağlayacak bir organ olarak **Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (IBRD)**'nin, uluslararası para sisteminin oluşturulmasına imkan sağlayacak bir organ olarak **Uluslararası Para Fonu² (IMF)**'nin ve uluslararası ticareti, serbest ticaretin geliştirilmesi yönünde düzenleyecek bir organ olarak **Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ³)**'nin kurulması öngörülmüştür. Uzmanlaşmış ve birbiri ile bağlantılı olarak faaliyette bulunması öngörülen bu üç kuruluşun IBRD (daha sonra Dünya Bankası⁴ şeklini almıştır) ve IMF'nin kuruluşu gerçekleştirilmiştir. DTÖ ile ilgili girişimler ise sonuçsuz kalmıştır. Ancak bu işlev, daha sonra, kuruluş olarak değil, anlaşma şeklinde etkinlikte bulunan GATT tarafından yerine getirilmiştir.

¹ SEYİDOĞLU, Halil, **Uluslararası İktisat**; Ankara, 1986, s.372-373.

² **The International Monetary Found: IMF**

³ **The World Trade Organization: WTO**

⁴ **The World Bank.**

mesini, tüketicilerin korunmasını, ithalatta korumacılığı ve ihracatta sübvansiyon uygulanmasını gerekli kılmaktadır.

Dünya fiyatlarından daha yüksek bir destekleme fiyat düzeyinin uygulandığı koşullarda, destekleme fiyat politikasının devamını sağlayabilmek için, ithalatta koruyucu, ihracatta sübvansiyona dayalı destekleyici politikaların uygulanması kaçınılmazdır. Ancak koruyucu politikalar, ticaret sapmasına ve refah kaybına neden olduğu için, ulusal ve uluslararası düzeyde, serbest ticaret yanlılarınca ve bu politikalardan olumsuz etkilenenlerce büyük ölçüde eleştirilmekte ve bu politikalardan uzaklaşma çareleri aranmaktadır.

Yurtiçinde destekleyici, sınırlarda koruyucu nitelikte olan tarım politikaları, tarım sektöründe istihdam edilenlere (kırsal nüfusa), diğer sektörlerde istihdam edilenlerden (şehirlerden) ve ihracatçı ülkelerin üreticilerinden kaynak aktarımına neden olmaktadır. Bu nedenle destekleyici-koruyucu tarım politikaları ulusal düzeyde şehir ile kır nüfusu arasında gelir transferinin bir aracı olarak ortaya çıkmaktadır. Uluslararası düzeyde ise, bu uygulamadan olumsuz şekilde etkilenen ülkeler, koruyucu politikaları izleyen ülkelere, bu politikadan vazgeçilmesi için, uluslararası platformlarda veya ikili ilişkilerde, baskı yapma ihtiyacı duymaktadır.

Korumacılık politikaları ithalatçı ve ihracatçı ülkeler bakımından farklı sonuçlar yaratmaktadır.

İthalatçı ülke bakımından korumacılık, tek ürün modeli çerçevesinde, ithalatçı ülke (arzu S_m , talebi D_m olan ülke) ile ihracatçı ülke (arzu S_x , talebi D_x olan ülke) arasındaki ticareti gösteren Şekil 1 yardımıyla açıklanmaya çalışılmıştır⁷.

Kapalı bir ekonomi söz konusu olduğunda, ihracatçı ülkede P_x fiyat düzeyinde üretici artığı $aP_x bQ_x$, tüketici artığı $P_x bc$ alanı kadar olacaktır. İthalatçı ülkede de, üretici ve tüketici artığı benzer şekilde P_m fiyat düzeyi tarafından belirlenecektir.

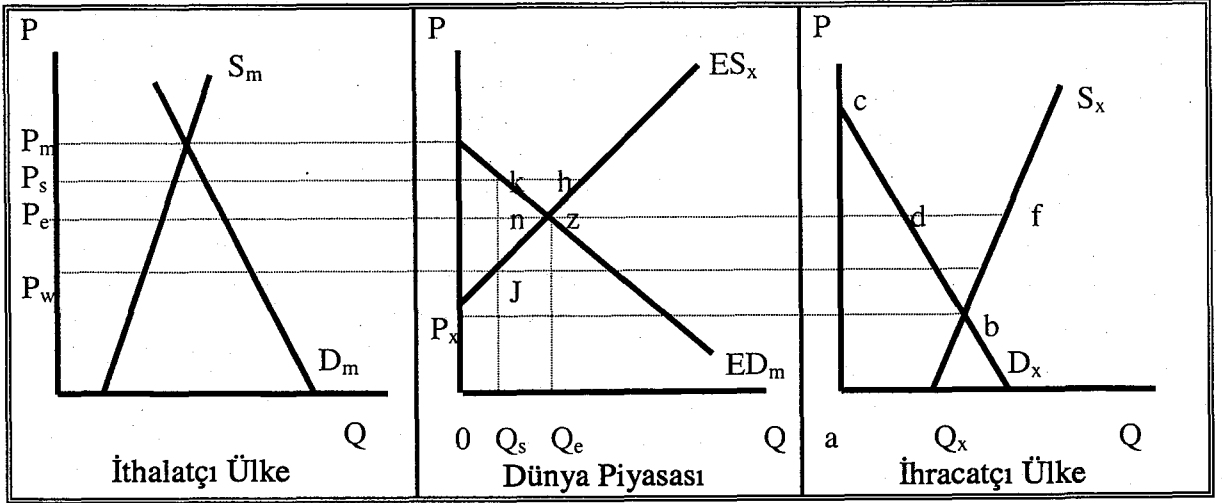
Bu ülkeler arasındaki ticareti gösteren ortadaki şekilde, ithalatçı ülkenin talebine (Ed_m) ve ihracatçı ülkenin arzına (Es_x) bağlı olarak oluşan denge fiyatı P_e ve ticaret miktarı Q_e 'dir. İki ülke arasında ticaretin başlaması, P_e denge fiyatının oluşmasına ve buna bağlı olarak, ithalatçı ülkede fiyatın düşmesi-ne, ihracatçı ülkede de fiyatın artmasına neden olacaktır. İhracatçı ülkede tüketici refahı azalarak $P_e dc$ alanı kadar, üretici refahı ise artarak $aP_e fQ_x$ alanı kadar olacaktır. İhracatçı ülkede refah artışı, üretici refahındaki artış ile tüketici refahındaki azalışın arasındaki fark olan bdf alanı kadar olacaktır. Bu alan, $P_x P_e z$ alanı kadardır. Benzer şekilde, ithalatçı ülkede tüketicilerin refah artışı ile üreticilerin refah kaybı arasındaki fark, $P_e P_m z$ alanı kadar olacaktır. İki ülkede de bu ticaret nedeniyle refah artarken, dünya refahı $P_x z P_m$ alanı kadar artacaktır. Bu ticaret sonucunda, ithalatçı ülkede üreticisi zararlı, tüketici kazançlı; ihracatçı ülkede ise, üretici kazançlı, tüketici zararlı çıkacaktır.

İthalatçı ülkenin, P_s düzeyinde bir destekleme fiyatı uyguladığını varsayalım. Destekleme fiyatının uygulanabilmesi için ithalatçı ülke $P_s - P_w$ kadar bir gümrük vergisi uygulayacaktır. P_s fiyat düzeyinde ihracatçı ülkeden yapılacak ithalat $0Q_s$ kadar olacaktır. Bu durumda, nkz alanı kadar ithalatçı ülkele- rin tüketicilerinin refah kaybı ve jnz alanı kadar ihracatçı ülkelerin üreticilerinin refah kaybı olmak üzere, her iki ülkenin refahında jkz alanı kadar bir kayıp ortaya çıkacaktır. Bunun yanında, ithalat vergilerinden elde edilen gelir kadar ($P_w P_s kj$ alanı) bir gelir, kamu hizmetlerinden yararlananlara transfer edilecektir. Bu transferin bir kısmı ($P_w P_e nj$ alanı) ihracatçı ülkenin üreticilerinden, diğer kısmı da ($P_e P_s kn$ alanı kadar) ithalatçı ülkelerin tüketicilerinden kaynaklanacaktır.

İhracatçı ülke bakımından korumacılık⁸, ihracatçı ülkenin destekleme fiyatı (P_t) uygulaması dışında, başlangıçtaki denge koşulları, Şekil 1'teki ile aynı olmak üzere, Şekil 2 yardımıyla açıklanmaya çalışılmıştır.

⁷ Ayrıntılı bilgi için bak: WEBB, Alan J., *Protection on Agricultural Markets*, Washington D.C., 1984, s. 8-13.

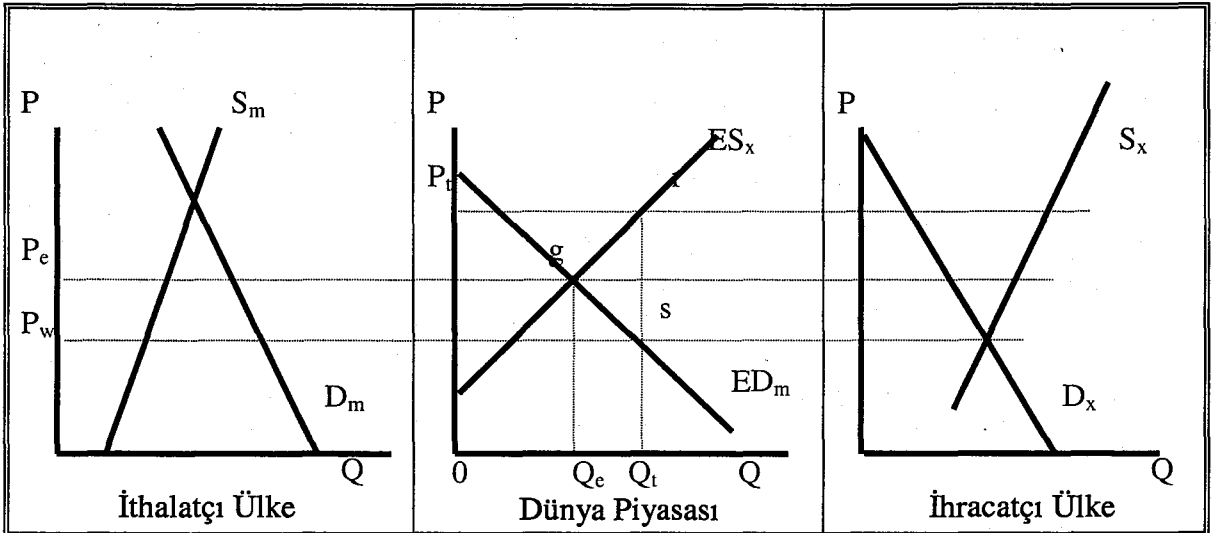
⁸ Ayrıntılı bilgi için bak: WEBB (1984), s. 8-13.

Şekil 1. İthalatçı Ülke Bakımından Korumacılık

İhracatçı ülkenin destekleme fiyatı uygulaması ile yurtiçi fiyat P_t düzeyine yükseltilmiştir. Bu fiyata bağlı olarak ihracat $0Q_e$ 'den $0Q_t$ düzeyine yükselecektir. Bu ilave miktarın etkisiyle dünya fiyatı P_e 'den P_w düzeyine düşecektir. İhracatçı ülkelerin, ithalatçı ülke modelinde görüldüğü gibi, destekleme politikalarından doğan kaybın bir kısmını diğer ülkelere yüklemeye imkanı yoktur.

Şekil 2'de görüldüğü gibi, İhracatçı ülke, her birim ürün için $P_w P_t$ kadar sübvansiyonu veya toplam $P_w P_t r s$ alanı kadar harcamayı üstlenmelidir. İhracatçı ülkenin refah kazancı $P_e P_t r g$ ve ithalatçı ülkenin refah kazancı $P_w P_e g s$ alanı kadardır. $g r s$ alanı ise, net refah kaybıdır.

Şekil 2. İhracatçı Ülke Bakımından Korumacılık

GATT Görüşmelerinde Tarım Sektörü⁹

GATT kuralları, tarım ürünlerini de kapsamaktadır, ancak, tarım ürünleri için getirilen bazı özel hükümlerle, belirli muafiyetler sağlanmıştır. Bu muafiyetler, tarım ürünlerinin ithalatında bazı koruyucu önlemlerin, ihracatında da sübvansiyonların uygulanabilmesine imkan tanımaktadır. GATT'ın dört maddesi tarım için özel hüküm içermektedir. Bunlar, VI, XI, XVI ve XX'inci maddelerdir.

Genel Anlaşmanın XI-XIV'üncü maddeleri arası ve XIX'uncu maddesi, miktar sınırlaması (kota) şeklindeki ithalat kısıtlamaları ile ilgili kuralları belirlemektedir. Bunlardan XIX'uncu madde, aşırı ithalatın yurtiçi üreticilere zarar vermesi durumunda miktar kısıtlamalarına imkan vermektedir. XI'inci madde özellikle tarımla ilgilidir. Bu madde, belirli koşullarda, Genel Anlaşma ile oluşturulan ithalat kotaları veya ihracat sınırlamaları ile ilgili genel yasaklardan, birincil ürünlerin (tarım, balıkçılık, orman ürünleri ve madenler) kapsam dışı tutulmasına imkan tanımaktadır. Böyle bir muafiyetin tanınması ABD'nin ısrarları sonucunda ortaya çıkmıştır. Çünkü, bu muafiyet olmaksızın ABD'nin bazı yurtiçi tarımsal destekleme programlarını uygulaması mümkün değildi. XI'inci madde, 1955 yılında, ABD'nin istediğiyle daha da ileri düzeyde yumuşatılmıştır.

İhracat sübvansiyonları ile ilgili hükümler GATT'ın ortaya çıkışından itibaren pek çok değişikliğe konu olmuştur. Anlaşmanın ilk şekli ihracat sübvansiyonu yapacak ülkelere sadece, bu olaydan etkilenecek diğer GATT ülkelerine duyuru yapma zorunluluğunu getiriyordu. İster ihracatı teşvik etsin, isterse yurtiçi politikaları amaçlasın, ihracat sübvansiyonlarını anlaşmaya aykırı sayan bir hüküm yoktu. Bu durum, 1955 yılında ihracat sübvansiyonu maddesine ihracat sübvansiyonlarının yasaklayan üç yeni paragrafın (XVI:2-4) ilavesiyle değişmiştir. Bununla beraber, birincil mallar bu yasaklamalardan muaf tutulmuştur. Tarım ürünlerinin, ih-

racat sübvansiyonları ile ilgili genel yasaklamalardan muaf tutulmasında ABD tarım lobisinin etkisi olmuştur. İhracat sübvansiyonları ile ilgili XVI. maddenin 1955 yılındaki değişikliğinin, 1958 yılında GATT çerçevesinde yeniden gözden geçirilmesi sırasında da ABD, bu tutumunu sürdürmüştür.

Genel Anlaşma'nın XI. ve XVI. maddeleri ile tarım sektörüne yasal bir muafiyet tanınması, tarım sektörünün uluslararası ticarete en tartışmalı alan olmasına sebep olmuştur. Tarım ürünleri ticareti giderek, Genel Anlaşma'nın ruhuna aykırı bir gelişme izlemiştir.

Tarım ürünlerinin GATT kapsamı dışında kalması yönündeki ABD politikası, AET tarafından OTP'nin uygulanmaya başlanmasıyla değişmiş ve ABD'nin önderliğini yaptığı girişimler sonucunda, tarım ürünlerinin de GATT kapsamına alınması yönünde, özellikle, UT'de bazı gelişmeler kaydedilmiştir.

GATT Görüşmelerinde Tarım Sektöründen Kaynaklanan Sorunlar ve Tarım Politikası Konusunda Kaydedilen Gelişmeler

GATT görüşmelerinde, tarım ürünleri ticareti ile ilgili anlaşmazlıklar, ekonomi politikası bakımından, dünya ticaretinde tarımdan daha sorunlu bir konu bulunmadığını kanıtlayacak derecede, önemli sorunlara neden olmuştur¹⁰. Tarım konusu, bugüne kadar, GATT çerçevesinde en çok tartışılan, ancak, çok sınırlı gelişmelerin kaydedildiği bir konu olmuştur.

Avery tarafından ileri sürülen **İki Aşamalı Oyun Teorisi**¹¹ (Two Level Game Theory), destekleyici-koruyucu tarım politikalarını ekonomi-politik bir yaklaşımla açıklamaktadır. Bu teori, ulusal (birinci aşama) ve uluslararası (ikinci aşama) olmak üzere, farklı, ancak, birbiri ile yakından ilişkili iki aşamada, çıkar çevreleri arasında ortaya çıkan ilişkileri ortaya

⁹ Ayrıntılı bilgi için bak: ZIETZ (1988).

¹⁰ AVERY, William P., **World Agriculture and the GATT**, Boulder; 1993, s. 1.

¹¹ Ayrıntılı bilgi için bak: AVERY (1993).

koymakta ve liberalleşme yönünde bir gelişmenin sağlanabilmesi için, her iki aşamada da liberalleşmenin başarılmasının gerekli olduğunu ileri sürmektedir.

Avery tarafından açıklanan iki aşamalı oyun teorisi, Moyer tarafından AB için, AB üyesi ülkelerin ulusal hükümetlerinin karar verme süreci (birinci aşama), AB karar verme süreci (ikinci aşama) ve uluslararası ilişkiler (üçüncü aşama) olarak, **Üç Aşamalı Oyun Teorisi** şeklinde açıklanmaktadır¹². Liberalleşmenin sağlanması için üç aşamada da başarı sağlanması gerekmektedir¹³.

Varley'a göre tarım alanında bugüne kadar ortaya çıkan başarısızlığın iki nedeni vardır. Birincisi, görüşmeciler hastalığın kendini (yurtiçi destekleme politikalarını) değil, belirtilerini (ithalatta uygulanan sınır önlemlerini ve ihracatta uygulanan sübvansiyonları) ele almışlardır.

Bilindiği üzere, pek çok ülkede, tarım lobisi hükümetler nezdinde güçlü durumdadır ve koruyucu bir dış ticaret politikasının uygulanmasını sağlamaktadır. Tarım ürünleri ticaretinde bir reform yapılması, tarım lobisine başka alanlarda çıkar sağlanarak ikna edilmesi veya diğer lobilerin (diğer sektörler, vergi mükellefleri ve tüketiciler), kendi aleyhlerine olan koruyucu politikalar karşısında tarım lobisinin gücünü dengeleyecek bir tavır koymasıyla mümkündür. Yurtiçi politikalarda liberalleşmenin sağlanamadığı durumda, uluslararası ticarete liberalleşmeyi sağlamak mümkün değildir. Gerek, tarım ürünleri ticaretinin serbestleşmesinden yana olan, gerek buna karşı olan ülkeler, koruyucu-destekleyici tarım politikalarından olumsuz şekilde etkilemiş olsalar bile, tarım lobilerinin gücü karşısında, tarım ürünleri ticaretinin serbestleştirilmesi yönünde kök-

lü bir reform gerçekleştirilememekte ve ciddi ticaret anlaşmazlıkları ortaya çıkmaktadır¹⁴.

GATT kapsamında ortaya çıkan diğer önemli bir sorun ihracat sübvansiyonlarıdır. Tarım ürünleri için destekleme politikaları uygulayan ve elden çıkartılmayan ürün stokları sorunu ile karşı karşıya olan AB ve ABD gibi sanayileşmiş ülkeler, ihracata sübvansiyon vererek tarım ürünlerini ihraç etme çareleri aramaktadırlar. Böylece, bu ülkeler, diğer tarım ürünleri ihracatçısı ülkeler karşısında, tarım ürünleri ihracatını artırma olanağını bulmaktadırlar.

ABD, kendi tarım lobisinden gelen yoğun baskılar ve bu alanda kurmuş olduğu hakimiyetin devamını sağlamak amacıyla, GATT'ın kuruluş aşamasında, tarım ürünlerinin anlaşma kapsamı dışında kalmasını sağlamıştır. O yıllarda, daha sonra AB'yi oluşturacak ülkelerin büyük bir bölümü dahil olmak üzere, çoğu ülkenin karşı çıkmasına rağmen, ABD, GATT'ın varlığını bu koşula bağlama pahasına, bu sonucu elde etmiştir.

AB, kendi oluşum sürecinden kaynaklanan ihtiyaçlar ve ABD'nin bu alandaki politikasına bir tepki olarak OTP'yi gerçekleştirmiştir. OTP uygulamaları ile AB'nin giderek çoğu tarım ürününde kendine yeterli hale gelmesi, hatta dünyanın en büyük tarım ürünleri ihracatçısı olması, gerek ABD'nin AB'ye olan tarım ürünleri ihracatında gerek ABD'nin diğer ülkelere olan tarım ürünleri ihracatında daralmalara neden olmuştur. ABD'yi, tarım ürünleri ticaretinin de, GATT kapsamına alınmasını istemeye yöneltmiştir. Ancak, bu kez AB, tarım ürünleri ticaretinin GATT kapsamına alınmasına karşı çıkmıştır.

GATT görüşmelerinin baş aktörleri¹⁵ olan AB ile ABD arasındaki bu anlaşmazlık, OTP'nin gelişme-

¹²Ayrıntılı bilgi için bak: MOYER, H. Wayne, "The European Community and the GATT Uruguay Round: Preserving the Common Agricultural Policy at All Costs", AVERY, William P., World Agriculture and GATT içinde, Boulder, 1993.

¹³MOYER (1993), s. 18

¹⁴National Center for Food and Agricultural Policy Resources for the Future, Mutual Disarmament in World Agriculture: A Declaration on Agricultural Trade, Washington D.C., 1988, s. 1.

¹⁵ABD ve AB başta olmak üzere, Japonya, Cairns Grubu Ülkeler Güney Kore ve Kuzey Avrupa Ülkeleri (Norveç, İsveç, Finlandiya ve İzlanda) GATT görüşmelerinde tarım konusunda en önemli yere sahip olan ülkelerdir.

sine paralel olarak artmış ve giderek tarım sektörünü, GATT görüşmelerinin odak noktası şekline dönüştürmüştür¹⁶. Başlangıçta, tarım ürünleri ticareti GATT kapsamına alınmış olsaydı, OTP çok farklı yönde bir gelişme gösterebilir, belki de hiç olmayabilirdi.

Sorunlu bir politika olarak doğan ve sürekli olarak reformlara konu edilen OTP; AB içinde bu politikanın maliyetini üstlenenler, AB dışında da tarım ürünleri ihracatçısı ülkeler tarafından sürekli eleştirilmiş ve GATT dahil olmak üzere her platformda, değiştirilmesi yönünde gayret gösterilmiştir.

Yukarıda açıklanan nedenlerle, ilk dört GATT turunda, tarım konusu anlaşma kapsamı dışında kalmıştır. Ancak, 1958 yılında Haberler Raporu'nda (Haberler Report) da ifade edildiği gibi, tarım konusunun problemleri bir alan olduğu ve bu alanda kapsamlı çalışmaların yapılması gerekliliği bilinmekteydi. Tarım ürünleri ticaretinin GATT kapsamına alınması konusu Dillon Turu ile GATT gündemine girmiştir. Kennedy Turu'nda, Tokyo Turu'nda ve özellikle UT'de tarım konusu, müzakerelerin en ağırlıklı yönünü oluşturmasına rağmen, büyük ölçüde, GATT kapsamı dışında kalmış ve ticaretin serbestleştirilmesi konusunda en az ilerlemenin kaydedildiği alan olmuştur. Bu bedenle, bazı gözlemciler tarım sektörünü GATT'ın en başarısız alanı olarak değerlendirmektedir. Ancak, tarım ürünleri ticaretinde, UT sonrasında sağlanan sınırlı gelişmeler bile, önemli görülmemekte ve böyle bir sonuca ulaşılmamaktadır.

sında, gelişmiş ülkelerin, son yıllarda, yurtiçinden kaynaklanan sorunlar nedeniyle, tarım politikalarında değişiklik yapma ihtiyacını duymuş olmalarının, etkili olduğu ileri sürülmektedir¹⁷.

Dillon Turu'nda (1960-1962) tarım konusu, özellikle, OTP'den kaynaklanan sorunlar nedeniyle gündeme gelmiş ve OTP çerçevesinde uygulanmakta olan değişken vergilerin ve ihracat sübvansiyonlarının GATT kurallarına kesin olarak aykırı olduğu ileri sürülmüştür¹⁸. Değişken vergilerin ve ihracat sübvansiyonlarının kaldırılması konusunda, görüş birliğine varılamamış, ancak, AB, bu yıllarda henüz oluşum aşamasında olan OTP konusunda ABD'yi ikna edebilmek için, yağlı tohumlarda¹⁹ sıfır, tahıl dışındaki yem maddelerinde²⁰ yüzde 6 gümrük tarifesi uygulamayı kabul etmiştir.

ABD Kennedy Turunda (1963-1967), başarılı bir görüşmenin gerçekleştirilebilmesi için, tarım ürünleri ticaretinde liberalizasyonun sağlanmasının zorunlu koşul olarak ele alınmasını istemiş, bu çerçevede değişken verginin, tarifeye dönüştürülmesini ve her üründe minimum giriş garantisinin sağlanmasını önermiştir. AB bu isteklere karşı çıkmış ve, henüz oluşmakta olan OTP konusunda herhangi bir taahhüde girmek istememiştir. ABD, görüşmeler ilerledikçe, GATT anlaşmasının tamamını kurtarabilmek amacıyla tarım ile ilgili isteklerinden vazgeçmiş ve AB için OTP'yi uygulamanın yolları tamamiyle açılmıştır.

¹⁶ Ayrıntılı bilgi için bak: ANANIA, Giovanni, CARTER, Colin A., McCALLA, Alex F., *Agricultural Trade Conflicts and GATT*, Boulder, 1994.

¹⁷ GUYAMORD, Harvé, MAHE, Louis P., ROE, Terry L., TARDITI, Secondo, "The CAP Reform and EC-US Relations: The GATT as aCap on the CAP", ANANIA, Giovanni, CARTER, Colin A., McCALLA, Alex F., *Agricultural Trade Conflicts and GATT*, içinde makale, Boulder, 1994 s. 163.

¹⁸ Ayrıntılı bilgi için bak: McCALLA, Alex F., *Agricultural Trade Liberalization: The Ever-Elusive Grail*, *American Journal of Agricultural Economics*, Vol.75, Number 5, San Diego, 1993

¹⁹ Ancak, daha sonraki yıllarda yağlı tohumların yurtiçi üretimini artırmak için AB tarafından uygulanan teşvikler AB ile ABD arasında önemli tartışmalara neden olmuş, ABD AB'yi iki defa GATT mahkemesine vermiş, bu alandaki anlaşmazlık ancak 1992 yılında Uruguay Görüşmeleri sırasında gerçekleştirilen Blair House toplantısında giderilebilmiştir.

²⁰ 1960'lı yılların başında hayvan besiciliği AB'de önemli değildi. Bu nedenle AB yem maddelerinde böyle bir tavizi kabul etmiştir. ancak daha sonraki yıllarda hayvancılıktaki ve besicilikteki gelişmelere paralel olarak bu durum AB tarımında önemli bir sorun olarak ortaya çıkmıştır.

Tokyo Turu (1973-1979) 1973 petrol krizinin patlak verdiği ve uluslararası ticarete tarife dışı engellerin yaygınlaşmış olduğu bir dönemde başlamıştır. ABD, bu görüşmelerde tarım sektörünün diğer sektörler gibi ele alınmasını ve bu alanda da GATT kurallarının egemen olmasını istemiştir. Tarım ürünleri ticaretinin, sektörel bazda mı yoksa ürün grubu bazında mı ele alınacağı konusundaki görüşmeler dört yıl sürmüştür. ABD, 1977 yılında, diğer sektörlerdeki gelişmelere engel olmamak amacıyla, görüşmelerin sektörel bazda ele alınması görüşünden vazgeçmiş ve görüşmeler ürün grubu esasına göre yapılmıştır. Ancak, AB'den kaynaklanan direnmeler nedeniyle, bu görüşmelerde de tarım ürünleri ticareti ile ilgili önemli bir gelişme kaydedilememiştir.

Uruguay Turu ve Tarım Politikası Konusunda Kaydedilen Gelişmeler (1986-1993)²¹

ABD, 1980'li yıllarda, dünya pazarlarındaki payının düşmesi ve Avrupa, Japonya ve diğer uzak doğu ülkelerinin yeni ihracatçılar olarak ortaya çıkması karşısında, GATT çerçevesinde, ticaretin daha ileri düzeyde serbestleştirilmesine olanak sağlayacak yeni bir görüşmenin yapılması için çağrıda bulunmuş²² ve bu çağrıya uygun olarak UT, 1986 yılının Eylül ayında, 108 üye ülkenin ticaret bakanlarının katılımı ile Punto del Este'de başlamıştır.

ABD ve Cairns Grubu Ülkeler tarım konusunun, özellikle, AB Ortak Tarım Politikasında ortaya çıkan gelişmeler karşısında, ciddi bir şekilde ele alınma-

sını ve dünya tarım ürünleri ticaretinde ortaya çıkan sorunlara bir çözüm getirilmesini istemişlerdir²³. Ulusal tarım politikalarının hızla artan bütçe yükleri karşısında, AB, ABD ve diğer sanayileşmiş ülkeler, tarım ürünleri ticaretinde de bir reformun yapılması görüşüne daha olumlu bir şekilde bakmaya başlamışlardır. Ayrıca, ABD bürokratlarının, GATT görüşmeleri yoluyla uluslararası platformda ticaretin serbestleştirilmesini sağlayarak, ABD'deki tarım lobisi faaliyetlerini etkisiz kılma girişimleri önemli rol oynamıştır²⁴.

UT'de, tarım politikaları ve tarım ürünleri ticareti ile ilgili görüşmeler, büyük ölçüde, ABD ile AB arasındaki görüşmeler şeklinde geçmiştir. ABD ve AB'nin ekonomik büyüklüklerinin belirleyici rolü ve tarım konusuna verdikleri önem göz önüne alındığında, bu iki taraf arasındaki yaklaşım farklılıkları giderilmeden bu alanda hiç bir ciddi gelişmenin sağlanamayacağı bilinmekteydi.

Tarafların, tarım reformu ile ilgili önerilerini 1987 yılı ortalarında yapması, bu önerilerin Aralık 1988'de değerlendirilmesi, Aralık 1989'da son şeklini vermek üzere yeniden gözden geçirilmesi ve en geç Aralık 1990 tarihinde, nihai anlaşmanın gerçekleştirilmesi öngörülmüştür. Ancak, gelişmeler, öngörülen programdan çok farklı olmuştur²⁵. Görüşmeler ilerledikçe, tarım ürünleri ticaretinde gelişme sağlamanın zorluğu anlaşılmıştır. Bütün ülkeler, tarım sektörüne yönelik, yurtiçi destekleme politikalarını değiştirmek istenmedikçe, dış ticaretteki koruyucu önlemlerin kaldırılmasının imkansızlığı anlaşılmıştır.

²¹ Ayrıntılı bilgi için bak: USDA, Agricultural Provision of the Uruguay Round, Washington D.C., 1994 ve The International Agricultural Trade Research Consortium, The Uruguay Round Agreement on Agriculture: An Evaluation, Davis, 1994.

²² AVERY (1993), s. 3.

²³ The International Agricultural Trade Research Consortium, **The Uruguay Round Agreement on Agriculture: An Evaluation**, Davis, 1994, s.2-3.

²⁴ SUMNER, Daniel A., "Agricultural Trade Relations between the United States and the European Community: Recent Events and Current Policy", ANANIA, Giovanni, CARTER, Colin A., McCALLA, Alex F., Agricultural Trade Conflicts and GATT, içinde makale, Boulder, 1994 s. 1.

²⁵ AVERY (1993), s. 3.

Başlangıçta taraflar, pazara giriş ve ihracat sübvansiyonları üzerinde etkili olan bütün hususların GATT disiplini altına alınması konusunda anlaşmışlardır. Ancak taraflar reformun yapı ve kapsamı üzerinde farklı görüşlere sahiptiler. ABD ve Cairns Grubu ülkeler tarım ürünleri ticaretini tamamiyle uluslararası ticaret sistemine entegre etmek isterlerken, AB ve Japonya mevcut tarım politikalarını ve ticaret sistemlerini koruyacak daha sınırlı düzeyde bir entegrasyonun gerçekleştirilmesini istemiştir²⁶.

ABD ve benzer yaklaşımlar içerisinde olan Cairns Grubu ülkeler ve tarım ürünleri ihracatçısı diğer ülkeler, tarım ürünleri ticaretinde dünya piyasalarında egemen olan, değişken vergi uygulamasına ve sübvansiyonlu ihracata son verilmesini istemişlerdir. Bu ülkeler, AB tarafından uygulanan değişken vergiyi tarife dışı engel, ihracat sübvansiyonlarını ise, gizli bir yardım olarak tanımlamışlardır. Başta AB, Japonya ve Kuzey Avrupa Ülkeleri olmak üzere, rekabet gücü sınırlı ülkeler, tarım ürünleri ticaretinde koruyuculuğun devam etmesi için direnç göstermişlerdir. Net tarım ürünleri ithalatçısı gelişmekte olan ülkeler ise, ihracat sübvansiyonları sayesinde, düşük fiyatlarla tarım ürünleri ithalatında bulunabildiklerinden, kendi harcamalarını düşük düzeyde tutabilmek için, mevcut politikaların devamından yana tavır koymuşlardır.

Tarım ile ilgili görüşme grubunda altı önemli reform önerisi ele alınmıştır. Bunlar, ABD, Cairns Grubu, Kanada, Kuzey Avrupa ülkeleri, AB ve Japonya tarafından verilmişlerdir. Bu öneriler, bütün ürünlerde ticaret saptırıcı uygulamaların tamamını kaldırmayı öngören öneriler (ABD, Cairns Grubu ve Kanada önerileri) ve belirli ürünlerde belirli ithalat kısıtlamalarını ve yurtiçi sübvansiyonları kaldırmayı öngören öneriler (Kuzey Avrupa Ülkeleri, AB ve Japonya önerileri) olarak iki ana grup altında ele alınabilir.

Bunlar içerisinde en köklü değişiklik önerisi olan ve **sıfır çözüm** olarak tanımlanan ABD önerisi, tarım ürünleri ticaretinde doğrudan (sınır engelleri) ve dolaylı (sınır içi engeller) şekilde ticaret saptırıcı etkide bulunan bütün ticaret saptırıcı uygulamaların, 10 yıllık bir dönem içerisinde, aşamalı bir şekilde kaldırılmasını öngörmüştür. ABD bütün destekleme programlarının belirli ortak bir değere dönüştürülmesinde, OECD Bakanlar Konseyi çerçevesinde yapılan çalışmada geliştirilen bir ölçüm aracı olarak, **Üretici Sübvansiyon Eşdeğeri ölçütünün (Producers Subsidy Equivalent: PSE)** kullanılmasını önermiştir. Üretim ve ticaret üzerine sınırlı ölçüde veya hiç bir etkide bulunmayan gıda yardımı veya üretimi etkilemeyen gelir desteği gibi programlar, bu ölçütün kapsamı dışına alınmıştır. Cairns Grubu'nun ve Kanada'nın önerileri esas olarak ABD'nin önerisine benzemekle beraber, ABD'nin önerisinden farklı olarak, ithalat kısıtlamalarının ve ticaret üzerine etkili olan bütün sübvansiyonların hemen dondurulmasını öngörmüştür.

ABD'nin önerisinden oldukça farklı olan AB'nin önerisi uzun dönemden çok kısa dönemi amaçlamıştır. AB başlangıç aşamasında, tahıl, süt ürünleri ve şeker gibi dünya piyasalarında ticaret sapmasının önemli olduğu ürünlerde piyasanın paylaşılmasını, daha ileri bir aşamada da, tarımsal destekleme programlarına zarar vermeyecek bazı indirimlerin yapılmasını öngörmüştür. AB bu öneri ile OTP'nin temel yapısını tartışmaya istekli olmadığını açık bir şekilde ortaya koymuştur. AB ayrıca, PSE ölçütüne karşı çıkmış ve fiyat desteği dışındaki çoğu harcamaları hesaplama kapsamına almayan ve AB tarafından geliştirilmiş bir ölçüt olan **Toplu Destek Ölçütü'nün (TDÖ)**²⁷ kullanılmasını önermiştir.

Japonya ve kuzey ülkelerinin önerisi, AB'nin önerisi ile benzerdir. İthalat kısıtlamaları ile yurtiçi

²⁶ BREDAHL, Maury E., JOSLING, Tim, McCALLA, Alex, MEILKE, Karl, MINER, William, TANGERMANN, Stefan, TUTWILER, Ann, WARLEY, T.K., Bringing Agriculture into GATT: Reviewing the GATT Negotiations on Agriculture, St. Paul (Minnesota), 1991. S. 1.-2.

²⁷ AMS: Aggregate Measurement of Support

sübvansiyonların tamamen kaldırılmamasını, ancak azaltılmasını öngörmüştür. Kuzey ülkeleri desteklemelerin azaltılmasının, ABD tarafından önerilen PSE veya benzer ölçütlere dayalı olarak, genel bir çerçevede ele alınmasını desteklemiş, Japonya ise, kendi tarımsal özelliklerine uymadığı gerekçesi ile, PSE yaklaşımının temel olarak alınmasını reddetmiştir.

Punta del Este bildirisinin imzalanması ile oluşan başlangıçtaki iyimserlik, görüşmelerde baş rolü oynayan ABD ile AB arasında ortaya çıkan bu uyumsuzluk nedeniyle hayal kırıklığına dönüşmüştür. Görüşmelerde hiçbir sonuca ulaşılamaması, yeni bir toplantının yapılması ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. UT'nin bitiş tarihi olarak öngörülen 31 Aralık 1990 tarihi öncesinde Brüksel'de yapılan görüşmelerde, ABD ve Cairns Grubu ülkeler, AB'nin, pazara giriş, ihracat sübvansiyonları ve yurtiçi destekler konusunda isteksiz davranması durumunda UT'den çekileceği tehditi ile toplantıya ara vermişlerdir.

GATT Genel Müdürü Arthur Dunkel, Aralık 1991'de taraflar arasında uzlaşmaya ağırlık veren bir yaklaşımla "**Nihai Sözleşme Taslağı** (Draft Final Act)" başlıklı bir metin hazırlamıştır. Taraflar uzun görüşmelerden sonra, Kasım 1992'de, taslakta²⁸ bazı değişiklikler yaparak, **Blair House Anlaşması** ile sonuca ulaşmışlardır.

UT'de, pazara giriş, ihracat sübvansiyonları ve yurtiçi destekler konusunda ABD ve Cairns Grubu ülkelerin başlangıçtaki isteklerinden çok farklı bir sonuca razı olmuşlardır. Tarım sektörü ile ilgili olarak başlangıçtaki, **olmazsa olmaz** şeklindeki iddialardan vazgeçilerek, UT'ni kilitlemesini önlemek için **hiç yoktan iyidir** görüşüyle sınırlı bir gelişmeyle yetinilmiştir.

UT'de tarım alanında kaydedilen ilerlemelerde, diğer ülkelere kaynaklanan baskılardan çok, ülkelerin yurtiçinden kaynaklanan sorunları etkili olmuştur. Nitekim, AB bu yıllarda tarım reformu hazırlığı içerisindeydi ve AB Komisyonu, tarımsal harcamalarının baskısı karşısında köklü bir reforma gideceğini açıklamıştı²⁹.

Yedi yıl süren görüşmelerden sonra 117 ülke, 15 Aralık 1993 tarihinde bir anlaşmaya ulaşmışlar ve "**Nihai Senet (Final Act)**" Marakeş'de, 15 Nisan 1994 tarihinde imzalanmıştır. Bu sözleşme ile, aynı tarihte, **Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ)**³⁰ kurulmuştur.

UT'de ulaşılan anlaşma ile uluslararası tarım ürünleri ticaretinde yeni bir kurallar sistemine geçilmiş ve ülkeler ticaret saptırıcı uygulamaların azaltılması yönünde yeni bir takım taahhütler altına girmişlerdir. Bu görüşmede tarım ürünlerinin sınırlı ölçüde de olsa GATT kapsamına alınmış olması görüşmelerin hemen hemen en önemli yönünü oluşturmuştur.

UT'de ulaşılan sonuçların özeti, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere göre, aşağıda özetlenmiştir.

Gelişmiş Ülkeler GATT Tarım Yükümlülükleri:

Uygulama Dönemi:

- 1995 yılından başlamak üzere 6 yıl.

Pazara Giriş:

- 1986-1988 temel dönemi verilerine göre sistemin oluşturulması;
- Tarife dışı engellerin, eşdeğer gümrük tarifesine dönüştürülmesi (tarifeleştirme);
- Mevcut tarifelerin dondurulması ve yenilerinin konmaması;

²⁸Dunkel Raporu olarak da tanımlanmaktadır.

²⁹PEARLBERG, Robert L., MOYER, H. Wayne, "The European Community and the GATT Uruguay Round: Preserving the Common Agricultural Policy", AVERY, William P., World Agriculture and GATT içinde makale, Boulder, 1993, s. 53.

³⁰The World Trade Organization:WTO

- Gümrük tarifelerinin (tarife eşdeğerliler dahil olmak üzere) basit ortalama esasına ve yıllara göre eşit şekilde yüzde, 36 oranında indirilmesi. Ancak, herbir ürün için indirim en az yüzde 15 olması;

- Tarife dışı engellere konu olan ürünlerde, ithalatın, temel dönem yurtiçi tüketiminin en az yüzde 3'ü olmak üzere, yüzde 5 oranında artırılması;

- **İthalat artışının yüzde 5'in üzerinde olduğu tarife dışı engellere konu olan ürünlerde, mevcut artışın sürdürülmesi ve**

- Tarifeleştirmeye konu olan ürünlerde, belirli bir miktar ve fiyat düzeyine göre harekete geçen, özel ithalat güvencelerinin (koruma mekanizmalarının) oluşturulması.

İhracat Sübvansiyonları:

- 1986-1990 temel dönemine göre (belirli durumlarda 1991-1992 dönemi temel dönem olarak alınabilmektedir) sistemin oluşturulması;

- 1986-1990 temel dönemi esas alınarak, ihracat sübvansiyonuna konu olan ürünlerin fiziksel miktarının yıllara göre eşit olarak ve yüzde 21 oranında azaltılması;

- 1986-1990 temel dönemi esas alınarak, ihracat sübvansiyonuna konu olan ürünler için yapılan bütçe harcamalarının, yıllara göre eşit olarak ve yüzde 36 oranında azaltılması;

- Yeni sübvansiyonların oluşturulmaması;

- İndirim taahhütlerinin ürüne özgü olması;

- İşlenmiş ürünlerde ihracat sübvansiyonlarına bütçe disiplininin konulması ve

- Temel dönem boyunca ihracat sübvansiyonuna konu olmayan ürünlere, ihracat sübvansiyonu konulmaması.

Yurtiçi Destekler:

- 1986-1988 temel dönemine göre sistemin oluşturulması;

- Desteklemenin Toplu Destek Ölçümü (TDÖ) (**) esas alınarak, 6 yıl içinde ve yıllara göre eşit şekilde yüzde 20 oranında azaltılması ve

- Üretimi kısıtlayıcı politikalar için kriterlerin oluşturulması.

Bitki ve Hayvan Sağlığı Kuralları:

- Sağlık ve bitki sağlığı önlemlerinin risk değerlendirme yöntemlerini kullanan bilimsel esaslara dayandırılması;

- Uygulamada saydamlığın sağlanması ve

- Uluslararası standartların (Codex Alimentarius (CODEX), the International Office of Epizootics (OIE) ve the International Plant Protection Convention (IPPC) gibi uluslararası kuruluşlarca geliştirilen standartlar) teşvik edilmesi ve daha sıkı kuralların uygulanması hakkının tanınması.

Gelişmekte Olan Ülkeler (Türkiye) GATT Tarım Yükümlülükleri :

Uygulama Dönemi :

- 1995 yılından başlamak üzere 10 yıl.

Pazara Giriş:

- 1986-1988 temel dönemi verilerine göre sistemin oluşturulması;

- Tarife dışı engellerin, eşdeğer gümrük tarifesine dönüştürülmesi (tarifeleştirme);

- Mevcut tarifelerin dondurulması ve yenilerinin konmaması;

- Gümrük tarifelerinin (tarife eşdeğerliler dahil olmak üzere) basit ortalama esasına göre, uygulama dönemi sonunda yüzde 24 oranında indirilmesi. İndirimlerin yıllara göre eşit oranda gerçekleştirilmesi. Herbir ürün için indirimin en az yüzde 10 olması;

- Tarife dışı engellere konu olan ürünlerde ithalatın, temel dönem yurtiçi tüketiminin en az yüzde 3'ü olmak üzere, yüzde 5 oranında artırılması;

- İthalat artışının yüzde 5'in üzerinde olduğu tarife dışı engellere konu olan ürünlerde, mevcut artışın sürdürülmesi;

• Tarifeleştirmeye konu olan ürünlerde, belirli bir miktar ve fiyat düzeyine göre harekete geçen, özel ithalat güvencelerinin (koruma mekanizmalarının) oluşturulması.

İhracat Sübvansiyonları:

• 1986-1990 temel dönemine göre (belirli durumlarda 1991-1992 dönemi temel dönem olarak alınabilmektedir) sistemin oluşturulması;

• 1986-1990 temel dönemi esas alınarak, ihracat sübvansiyonuna konu olan ürünlerin fiziksel miktarının yıllara göre eşit şekilde yüzde 14 oranında azaltılması;

• 1986-1990 temel dönemi esas, alınarak ihracat sübvansiyonuna konu olan ürünler için yapılan bütçe harcamalarının, yıllara göre eşit şekilde yüzde 24 oranında azaltılması;

• Yeni sübvansiyonların oluşturulmaması;

• İndirim taahhütlerinin ürüne özgü olması;

• İşlenmiş ürünlerde ihracat sübvansiyonlarına bütçe disiplininin konulması;

• Temel dönem boyunca ihracat sübvansiyonuna konu olmayan ürünlere ihracat sübvansiyonu konulmaması.

Yurtiçi Destekler:

• 1986-1988 temel dönemine göre sistemin oluşturulması;

• Desteklemenin Toplu Destek Ölçümü (TDÖ) esas alınarak, 10 yıl içinde ve yıllara göre eşit şekilde yüzde 14 oranında azaltılması;

• Üretimi kısıtlayıcı politikalar için kriterlerin oluşturulması.

(Türkiye'deki destekleme alımları yoluyla yapılan yardım miktarı, üretim değerinin yüzde 10'unun altında kaldığından de minimis kapsamına girmektedir.)

Bitki ve Hayvan Sağlığı Kuralları:

• Sağlık ve bitki sağlığı önlemlerinin risk değerlendirme yöntemlerini kullanan bilimsel esaslara dayandırılması;

• Uygulamada saydamlığın sağlanması;

• Uluslararası standartların (Codex Alimentarius (CODEX), the International Office of Epizootics (OIE) ve the International Plant Protection Convention (IPPC) gibi uluslararası kuruluşlarca geliştirilen standartlar) teşvik edilmesi ve daha sıkı kuralların uygulanması hakkının tanınması;

• Gelişmekte olan ülkelere, kurallara uyum için, belirli yardımların sağlanması.

Yukarıdaki açıklamalardan da görüleceği gibi, UT'de tarım ile ilgili olarak sağlanan anlaşma sonucunda, ülkeler, **pazara giriş, ihracat sübvansiyonları, yurtiçi destekler ve sağlık ve bitki sağlığı kuralları** olmak üzere dört ana konuda taahhüt altına girmişlerdir. Bitki ve hayvan sağlığı dışındaki bütün önlemler birbiri ile yakından bağlantılıdır. Ayrıca bu politikaların birbiri ile uyumlu olması gerekmektedir.

Nihai Sözleşme, **tarifeleştirme** (tarife dışı engellerin eşdeğer gümrük tarifelerine dönüştürülmesi) yolu ile, değişken vergi, ithalat yasakları, gönüllü ihracat kısıtlamaları ve miktar kısıtlamaları gibi tarife dışı engellerin tamamen ortadan kaldırılmasını ve bunların yerine tarifeye dayalı engellerin konulmasını öngörmektedir. **Pazara giriş** ile ilgili kurallar uyarınca, gümrük tarifeleri (tarifeleştirme ile dönüştürülmüş olanlar dahil olmak üzere) aşamalı bir şekilde ve belirli oranlarda indirilecektir. Yeni tarifeler konmayacaktır. Tarife dışı engellere konu olan ürünlerde ithalat, yurtiçi tüketim esas alınarak belirli oranlarda artırılacaktır. Gelişmekte olan ülkeler için indirim taahhütleri, gelişmiş ülkelerin taahhütlerinin üçte ikisi kadardır ve daha uzun bir dönem sonunda gerçekleştirilecektir. En az gelişmiş ülkeler için ise, gümrük üst sınırının belirlenmesinde esneklik tanınmakta ve bu ülkeler indirim taahhütlerinden muaf tutulmaktadır. Tarifeleştirme uygulayan ülkede, tarifeleştirmeye konu olan ürünlerin piyasa koşullarının, önemli sorunlar yaratacak biçimde değişmesi durumunda, belirli miktar ve fiyat dü-

zeyine göre harekete geçen **özel ithalat güvenceleri** (koruma mekanizmaları) oluşturulmuştur.

Sübvansiyona konu olan tarım ürünleri için ödenen **ihracat sübvansiyonu** harcamaları aşamalı bir şekilde ve belirli oranlarda azaltılacak ve sübvansiyona konu olmayan ürünlere yeni ihracat sübvansiyonu konulmayacaktır. Gelişmekte olan ülkeler için ihracat sübvansiyonu ile ilgili indirim taahhütleri, gelişmiş ülkelerin taahhütlerinin üçte ikisi kadardır ve daha uzun bir dönem sonunda gerçekleştirilecektir.

Yurtiçi desteklerle ilgili olarak, ticaret saptırıcı etkiye sahip olan yurtiçi politikalar ve bu politikalarla sağlanan desteklerin aşamalı bir şekilde ve belirli oranlarda azaltılması öngörülmektedir. Yurtiçi desteklerle ilgili olarak, gelişmekte olan ülkelerin yükümlülükleri gelişmiş ülkelerin yükümlülüklerinin üçte ikisi kadardır, ancak, **asgari destek (de minimis)** kuralı uyarınca, destekleme düzeyi, üretim değerinin yüzde 10'unun altında ise, gelişmekte olan ülkeler yükümlülüğünden muaftır. Yurtiçi desteklerin ölçülebilmesi için, OECD tarafından geliştirilen PSE ölçütüne alternatif olarak AB tarafından geliştirilen TDÖ ölçütü kullanılmıştır.

Sağlık ve bitki sağlığı kuralları ile ilgili olarak, bütün ülkeler için, ortak ve bilimsel bir bazın esas alınması, ülkelere daha sıkı kuralları uygulama hakkının tanınması ve sağlık ve bitki sağlığı kurallarının geliştirilmesinde ve uygulanmasında saydamlığın sağlanması öngörülmektedir. Tarım ürünlerinin uluslararası ticaretinin önümüzdeki dönemlerde artan bir şekilde serbestleştirilmesi sonucunda; bitki ve hayvan sağlığı kuralları, daha ayrıntılı kuralların oluşturulmasıyla, gelecekte tarım ürünleri ticaretinde en önemli engel olarak ortaya çıkabilecektir.

Gerek ABD gerek AB, UT görüşmelerinde kendi tarım politikalarında gerekli düzenlemelere imkan verecek, özellikle bütçe yükünü azaltacak kararların alınmasını sağladıklarından UT kararlarını etkili bir şekilde uygulamaya koyulmuşlardır. Her iki ülke de hedef fiyat düzeyini aşağı çekerek, piyasa fiyatının daha etkili olarak işlemesine imkan tanıyacak düzenlemeleri gerçekleştirmişlerdir. Nitekim, Topluluk, tarımsal üretimi kısmak için kırsal ve çevresel

politikalarla tarım sektörüne kaynak aktarımını, hem OTP'nin kendi gelişim süreci hem de DTÖ kurallarına uyum için etkili bir araç olarak kullanmaktadır.

UT Tarım Anlaşmasının 20. Maddesi, tarım ürünleri ticaretinde liberalleşme yönündeki reform sürecinin devam ettirilmesi amacıyla 5 yıllık geçiş döneminin (gelişmekte olan ülkeler için 10 yıl) bitmesinden bir yıl önce "ileri tarım müzakerelerinin" başlatılmasını öngörmektedir. İleri Tarım Görüşmeleri, DTÖ'nün iki yılda bir yapmış olduğu Bakanlar Konferansının üçüncüsü ve Çoktarafli Ticaret Görüşmeleri ile birlikte, 29 Kasım – 3 Aralık 1999 tarihlerinde, Seattle'da başlatılmış, ancak, görüşmeler, diğer alanlar yanında, özellikle tarım alanında yaşanan anlaşmazlıklar nedeniyle tamamlanamamıştır.

İleri tarım müzakereleri sonunda, UT sonrası kaydedilen gelişmelerin gözden geçirilmesi ve aksaklıkların giderilmesi yönünde girişimlerde bulunulması yanında, tarım ürünleri ticaretinde daha ileri bir liberalleşmenin gerçekleştirilmesi beklenmektedir.

GATT Görüşmelerinde Türk Tarımı

Türkiye, üçüncü GATT görüşmesine katılarak bu sözleşmeyi imzalamış ve 1953 tarihli bir yasa ile onaylamıştır. Türkiye dünya ticaretinde önemli bir paya sahip olmadığından, GATT görüşmelerinde etkili olamamaktadır. Ancak, GATT görüşmelerinde, tarım ürünleri ticaretinin serbestleştirilmesi yönünde ortaya çıkabilecek gelişmeler, tarım ürünleri ihracatçısı bir ülke olan Türkiye için olumlu bir gelişme olarak görülmektedir. Bu gelişmelerden etkili bir şekilde yararlanmak için Türk tarım ürünlerinin dünya piyasalarında rekabet gücünü artırıcı politikaların uygulanması gereklidir.

Türkiye, Cairns Grubu ülkelere benzer özellikler göstermesine rağmen, uluslararası platformlarda doğal destekçisi olduğu ABD'yi destekleyen ancak, OTP'ye uyum hazırlıkları içerisinde bulunduğu AB'nin de karşısında olmayan belirsiz bir politika ile UT'de yer almıştır.

Türkiye, gelişmekte olan bir ülke olarak pazara giriş ve ihracat sübvansiyonları ile ilgili belirli yükümlülükler üstlenmiştir. Bu yükümlülükler ve bu yükümlülüklerle uygun olarak Türkiye tarafından yerine getirilmesi gerekli düzenlemeler, 25 Şubat 1995 ve 22213 mükerrer sayılı Resmi Gazete'de 95/6525 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile yayımlanmıştır. Türkiye ayrıca, 9 Temmuz 1995 tarih ve 22338 mükerrer sayılı Resmi Gazete ile bu yükümlülüklerine uygun olarak ithalat rejimini belirlemiştir.

Pazara girişle ilgili olarak, Türkiye, daha önce GATT'a konsolide edilmeyen bazı hassas ürünlerde, gelişmekte olan ülkelere tanınan **tavan oranları** konsolide etmiştir. Dolayısıyla bu ürünlerde, Türkiye, 1986 yılındaki geçerli tarife oranlarından daha yüksek düzeyde bir konsolidasyona gitmiştir ve gümrük vergisi indirimleri bu yeni oranlar üzerinden gerçekleştirilecektir. Türkiye, tavan oranlarında konsolidasyona gidilen ürünler dışındaki ürünlerde ise, Eylül 1986 tarihindeki geçerli kanuni veya tavizli tarife oranlarını indirim esas almıştır. İndirimler, eşit dilimlerde halinde ve 10 yılda gerçekleştirilecektir. Hassas ürünlerde tavan oranlarından konsolidasyona gidilmiş olması ve diğer ürünlerdeki tarife indirimlerinin 10 yıla yayılmış ve düşük oranlarda olması nedeniyle, Türkiye'nin tarım ürünleri ticaretinde ciddi bir değişikliğin ortaya çıkması beklenmemektedir.

Türkiye, gelişmekte olan ülkeler için uygulanan asgari destek (de minimis) kuralı uyarınca, destekleme düzeyi, üretim değerinin yüzde 10'unun altında bir değerde olduğundan, **yurtiçi desteklerle** ilgili herhangi bir yükümlülük üstlenmemiştir. Ayrıca, ticaret veya üretimi bozucu etkileri olmayan ya da çok az bozucu etkiye sahip olan yurtiçi destekler de Türkiye'nin yükümlülükleri dışındadır.

Ihracat sübvansiyonları ile ilgili olarak, Türkiye'nin, 1986-1990 yıllarında, **Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu (DFIF)** ve **vergi iadesi** yoluyla veya 1991-1992 yıllarında **bütçe** yoluyla tarım ürünleri dış ticaretine uyguladığı sübvansiyonların ortalama değeri, ABD doları olarak hesaplanmış ve indirimlerin bu oranlar üzerinden yapılması öngörülmüştür.

Türkiye'de, son yıllarda, ihracatın, bu kapsamda tarım ürünleri ihracatının da desteklenmesini azaltmıştır. Bu nedenle, Türkiye'nin tarım ürünleri ihracatına uygulanan sübvansiyonlar ile ilgili GATT yükümlülükleri, bu alanda ciddi bir politika değişikliğinin ortaya çıkmasına neden olmayacaktır.

UT sonucunda tarım ürünleri ile ilgili olarak ortaya çıkan, pazara giriş, ihracat sübvansiyonları ve yurtiçi desteklerle ilgili Türkiye'nin yükümlülüklerin, Türk tarımına önemli bir etkide bulunması beklenmemektedir. Ancak, UT sonuçları, özellikle, dış ticarete en önemli engel olarak ortaya çıkmaya başlayan sağlık ve bitki sağlığı kuralları bakımından Türkiye için önemlidir. Ayrıca, Türkiye'nin özel koruma hükümlerini, özellikle hayvancılık sektörü için koymaması bir eksiklik olarak görülmektedir.

SONUÇ

Tarım sektörü dış ticarete korumacılığın en yaygın olarak uygulandığı ve GATT görüşmelerinde en ciddi sorunları yaşadığı bir alandır. Tarım ürünleri ticareti, UT'deki gelişmelere rağmen, başta gelişmiş ülkeler olmak üzere, yurtiçinde destekleyici, sınırlarda koruyucu fiyat ve pazar politikalarının yaygın olarak uygulandığı bir alan olarak varlığını sürdürmektedir. Gelişmiş ülkelerin destekleyici-koruyucu tarım politikalarını uygulamalarını gerektiren ulusal ve uluslararası sorunların büyük ölçüde ortadan kalkması ve destekleyici-koruyucu politikaların refahta kayıplara yol açması, bu politikalarından uzaklaşılması ve tarım ürünleri ticaretinde de serbest rekabetin hakim olması yönündeki eğilimleri güçlendirmektedir.

UT'de, ABD ve AB'nin belirleyici rolü tarım alanında da kendini göstermiş ve bu ülkelerin ihtiyaçları çerçevesinde yeni bazı düzenlemeler gerçekleştirilmiştir.

Dış ticaret kısıtlamalarının ve ihracat sübvansiyonlarının kaldırılarak tarım ürünlerinin uluslararası ticaretinin serbestleştirilmesi, ancak yurtiçi desteklerin kaldırılarak yurt içindeki ticaretin serbestleştirilmesi ile mümkündür. Bu süreçte, bütün ülkeler ilk

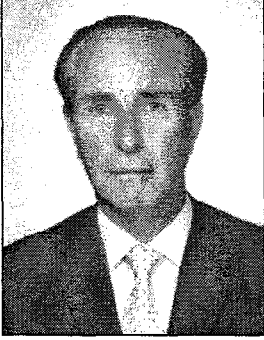
hareketi diğerinden beklemektedir. Bu nedenle bütün ülkeler tarafından ve aynı anda gerçekleştirilecek bir program çerçevesinde tarım ürünleri ticaretinde serbestleşmeye geçilebilir. Böyle bir uygulama, ancak, DTÖ gibi uluslararası bir kuruluş çerçevesinde gerçekleştirilebilir.

Tarım ürünleri üretim ve ticaretinde uluslararası piyasaların önemi giderek artmaktadır. Bu süreç küreselleşmenin hem bir nedeni hem bir sonucu olarak belirmektedir. Küreselleşme tarım ürünlerinin üretim ve ticareti yanında, tarımsal finansmanına da uluslararası bir boyut kazandırmaktadır. Dolayısıyla, tarım sektöründe faaliyette bulunan çiftçiler, sanayiciler (tarıma girdi veren ve tarımdan girdi alan sanayiciler), pazarlamacılar, finansörler, hatta, devletler ve uluslararası kuruluşlar, çeşitli derecelerde karşılıklı etkileşim ve bağımlılık içerisindedirler. Bu ilişkilerin yoğunluk ve kapsamı giderek artmakta, ulusal hukuk alanı daralırken uluslararası hukuk alanı genişlemektedir.

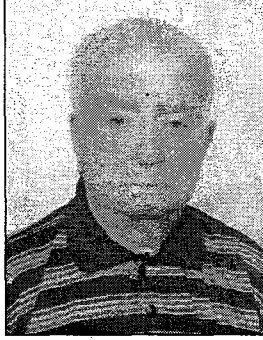
Küreselleşme, büyük ölçüde gelişmiş ülkeler ve sanayi, finans ve bilgi sektörleri için olumlu olurken rekabet gücü sınırlı olan gelişmekte olan ülkeler ve ticaret hadlerinin aleyhte geliştiği tarım sektörü bu süreçten olumsuz etkilenmektedir. Ülkeler ve sektörler arası gelir ve gelişmişlik farkı giderek artmaktadır.

Dünya tarımında ortaya çıkan gelişmeler, Türk tarımında, tarım sektörüne sağlanan desteklerde kullanılan ekonomik ve sosyal politika araçlarının yeniden gözden geçirilmesini gerektirmektedir. Tarım sektörüne sağlanan desteklerde ürünün desteklenmesi ile üreticinin desteklenmesi ayırt edilmez, ürüne yönelik desteklerde üretimin teknik ve ekonomik yönünü (üretim ve verimlikte iyileştirmeyi) gözeten tarım politikası araçları, üreticilere yönelik desteklerde de sosyal devlet anlayışı içerisinde, bu kesimin sosyal yönünü gözeten sosyal politika araçlarına (sosyal güvenlik, erken emeklilik, doğrudan yardım gibi) öncelik verilmelidir.

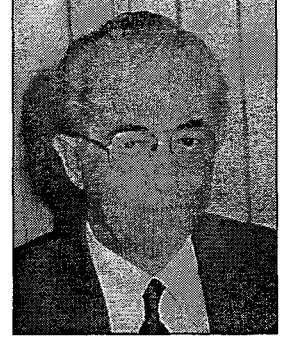
YİTİRDİKLERİMİZ

Saim AKDOĞAN
1914 - 2002

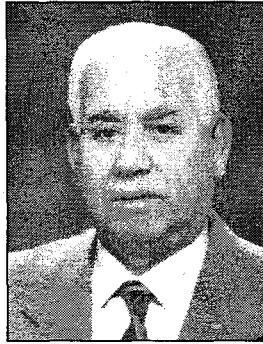
İsmail CAN
1920 - 2002

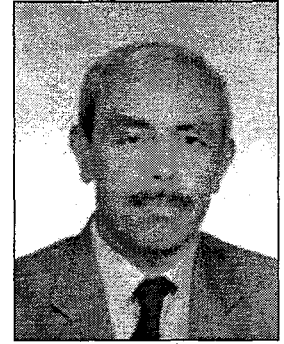
Halil Hurşit MEMİŞOĞLU
1926 - 2003

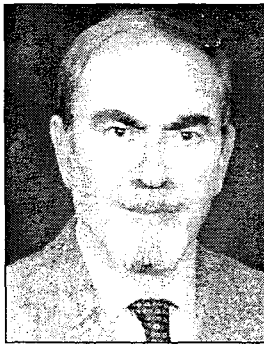
Hulüsi KIZILDAĞ
1929 - 2003

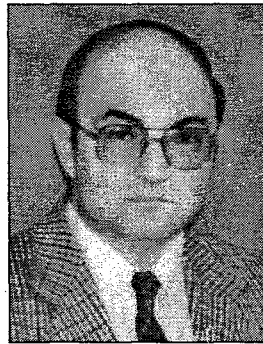
Mevlüt ATALAY
1930 - 2003

Yusuf DEMİRBÜKER
1941 - 2003

C. Nadir İZGİ
1942 - 2003

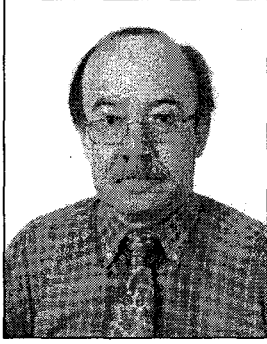

M. Sadık MUNZUR
1946 - 2003

Oya ZEREN
1950 - 2003

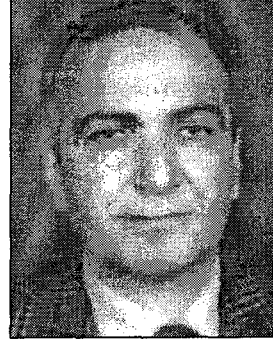
YİTİRDİKLERİMİZ

Salih GÖCEK
1951 - 2003

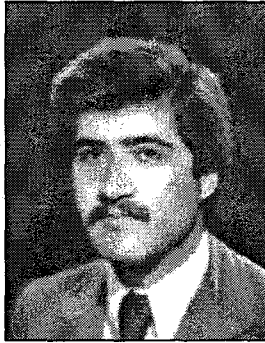
Şerif YEMENLİ
1952 - 2003

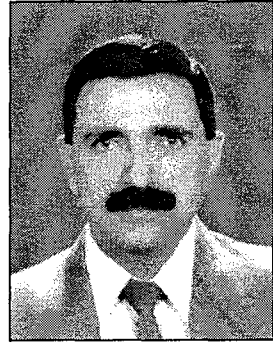
Emin EFE
1953 - 2003

Birsen (Çoban) ÇELİKER
1955 - 2003

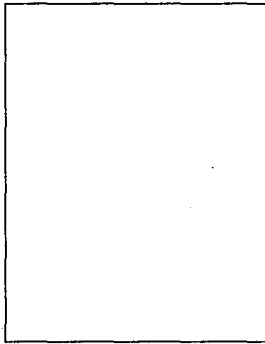
Nihat ÇATALOĞLU
1955 - 2003

M. Aydın İBİŞ
1956 - 2003

Esra MUNGAN
1978 - 2003

Mustafa Kemal TEZGİDER
- 2003

*Yitirdiğimiz tüm
meslektaşlarımıza
Tanrı'dan rahmet,
yakınlarına ve
meslektaş
topluluğumuza
başsağlığı ve sabır
dileriz.*

